

DŌCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

Palics múltjából

SZERBEK ÉS MAGYAROK A TISZA MENTÉN

AZ UTOLSÓ KRAY CSALÁD

ÚJABB BEKÖSZÖNTŐ

Az elmúlt három esztendőben, amióta a Bácsország a Szabad Hét Nap hetilap mellékleteként megjelent, vajdasági jellegű honismereti szemlévé nőtte ki magát. Összesen közel 400 oldalon mintegy száz, jórészt szűkebb hazánk helységeiből jelentkező szerzők tollából jelentek meg cikkek, de olykor ismert magyarországi szakemberek is megtisztelték a lapot egy-egy írásukkal. Több mint 300 000 Bácsország került az olvasók asztalára és a visszajelzések szerint minden korosztály szívesen fogadta.

Tavaly súlyos anyagi helyzetbe került a Bácsország, ezért eredeti terjedelmét 16 oldalról a felére kellett csökkenteni, az év végén pedig olyan döntést volt kénytelen hozni a szerkesztőbizottság, hogy megjelentetését 1998. január elsejével megszünteti.

Nem adtuk fel azonban a reményt. Az új tagokkal kibővített szerkesztőbizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nehézségek ellenére a Bácsországnak, ha ritkábban is, de meg kell jelennie, újra el kell jutnia az olvasóhoz, és lehetőleg önálló lapként, bővebb terjedelemben, némi arculatváltással. A terv: 40 oldalon és negyedévenként jelenik meg a megújult Bácsország, hogy betöltse azt a szerepet, amit megálmodói még 1995 tavaszán fogalmaztak meg: legyen sokoldalú és széles skálájú honismereti szemléje a vajdasági magyarságnak, emlékeztetve őket a gazdag múltjukra és történelmükre, s frissítse fel, mélyítse el és tudatosítsa bennük ezeket az értékeket.

Köszönettel tartozunk a Pannon Press Kft-nek és más támogatóknak az eddigi önzetlen segítségükért, ugyanakkor megelőlegezett köszönetet mondunk mindazoknak, akik a jövőben szívükön viselik a Bácsország sorsát és bármilyen formában segítenek és tesznek érte – a megmaradása érdekében.

RICZ Péter,
fő- és felelős szerkesztő

A Palics fürdő szóban és képekben

Avagy: Szabadka részvétele az 1885. évi budapesti országos általános kiállításon

Adualista államrendszer (1867–1918) fontos feladatául tűzte ki a polgári állam- és jogrendszer kiépítését. Életbe léptette a polgári szabadságjogokat: a sajtó-, a gyülekezési és egyesülési szabadságot. Az 1880-as évektől meginduló ipari fellendülés fokozatosan kiterjedt az ipar valamennyi ágára, de ehhez kapcsolódik a vasútépítés kiszélesítése, a városi és középítkezések, a közművesítések felgyorsulása. A nagy beruházások felgyorsították a városiasodást, emelkedett a lakosság vásárlóereje stb.

A tökétes fejlődés kibontakozásának jelentős állomása az 1885. évi budapesti országos általános kiállítás, amelyen Szabadka kiválóan szerepelt: „... két évi ernyedetlen fáradozása folytán Szabadka kiállítóinak száma a városok között közvetlen a főváros után sorakozott és közülük 101 kitüntetésben s többen

összesen 3800 arany frank jutalomban is részesültek s a város közönsége is, mint kiállító 3. rendbeli kitüntetésben részesült...⁽¹⁾ Itt említjük meg, hogy az Egészségügy „csoport”-ban Szabadka városnak – mint fürdőtulajdonosnak – a „haladásért” a kiállítás egyik nagy érdemét ítélték oda. Pontosabban: *A Palics fürdő szóban és képekben* című díszes album, illetve a fürdőhely érdemelte ki az elismerést. Mielőtt e tartalmas és szép kötetű könyvvel részletesebben foglalkoznánk, szólunk kell a kiállításról.

1883. szeptember 24-én többek között gróf Zichy Jenő, országos bizottsági elnök, Sándor Béla, Bács-Bodrog megye, Jankovich Aurél, Baja és Szabadka városok főispánja, Schmausz Endre, megyei alispán, Mudrony Soma, ipar-egyesületi igazgató jelenlétében

A Szalay villa

Szabadkán alkerületi bizottság alakult, amely azt tűzte ki célul, hogy városunk polgárainak figyelmét felhívja az országos kiállítás jelentőségére és buzdítsa őket a részvételre. „A kiállítás főcélja, hogy megmutassuk saját magunknak és a külföldnek, hogy mit vagyunk képesek itthon termelni” – hangsúlyozta gróf Zichy Jenő. Egy hónappal később a bizottság konstatálja, hogy az országos kiállítás iránt fokozott és széleskörű az érdeklődés, ezért elkerülhetetlen az alkerületi bizottság tagjainak számát 36 taggal növelni. Olyan tekintélyes és ügybuzgó személyekkel bővül a tagság, mint Iványi István, Zomborcsevits Ferenc, Krisztoforovits János, Magyar György, Mácskovics Titusz, Haverda Mátyás, Vojnits Sándor stb. Arról is határoznak, hogy Szabadka az alkerülethez tartozó 14 község lakóihoz felhívást intéz és buzdítja őket a kiállításon való részvételre.⁽²⁾ Az 1883. évi „Felhívás”-ban a többi között arról olvashatunk, hogy Budapesten hasonló kiállítást negyven évvel korábban rendeztek utoljára, s hogy az 1885. évi résztvevők mindenekelőtt a „... gyakorlati működést tartásuk szem előtt, hogy

arra igyekezzenek, miszerint iparunknak és gazdaságunknak életrevalóságát, gyakorlati értékét és használhatóságát ismertessék meg... Nem a rendkívülisége, a sajátlagosságok megismertetése fog hasznára válni az országnak és magának a kiállításnak, hanem az, ha be tudjuk bizonyítani, hogy állandó, használható munkát tudunk előállítani...”. Mert ezek a haladás és a vagyonosodás emeltyüi – szögezi le a felhívás.

Az országos általános kiállítást Budapesten, a Városligetben tartották meg 1885. május 1. és október 15. között, s a fővároson kívül Szabadka szerepelt legszebb sikerrel. Az észak-bácskai várost a következő területeken jutalmazták: 1.) Mezőgazdaság és mezőgazdasági szakoktatás. 2.) Kertészet és szőlészet. 3.) Élő állatok, állattenyésztés és hizlalás. 4.) Állati termények. 5.) Erdészet, erdészeti szakoktatás. 6.) Vegyipar. 7.) Élelmiszerek mint iparcikkek. 8.) Bor és szeszes italok. 9.) Vas- és fémipar. 10.) Papíripar. 11.) Fonó- és szövőipar. 12.) Ruházati ipar. 13.) Gépipar. 14.) Közlekedésügy. 15.) Egészségügy. 16.) Háziipar.

17.) Iparoktatás. 18.) Nevelés- és közoktatás.

Ezenkívül tenyészállatait (szarvasmarha) aranyfrank jutalomdíjban részesültek: Vojnits Simon, Vojnits Sándor és Vojnits Jakab, illetve tenyészlovaiért: Vojnits Sándor, Vojnits Jakab, id. Vojnits Lukács, Regényi Lajos és Vukovits Antal. Végül a „munkakiállítás”-ban elért eredményéért harmincnál több személyt arany, ezüst és bronz oklevéllel tüntettek ki.

Miként tartották számon Palicsot (és Szabadkát) az 1880-as években, hogyan vett részt a fürdőhely az országos kiállításon és miként készült el *A Palics fürdő szobán és képekben* című díszes, kék színű album?

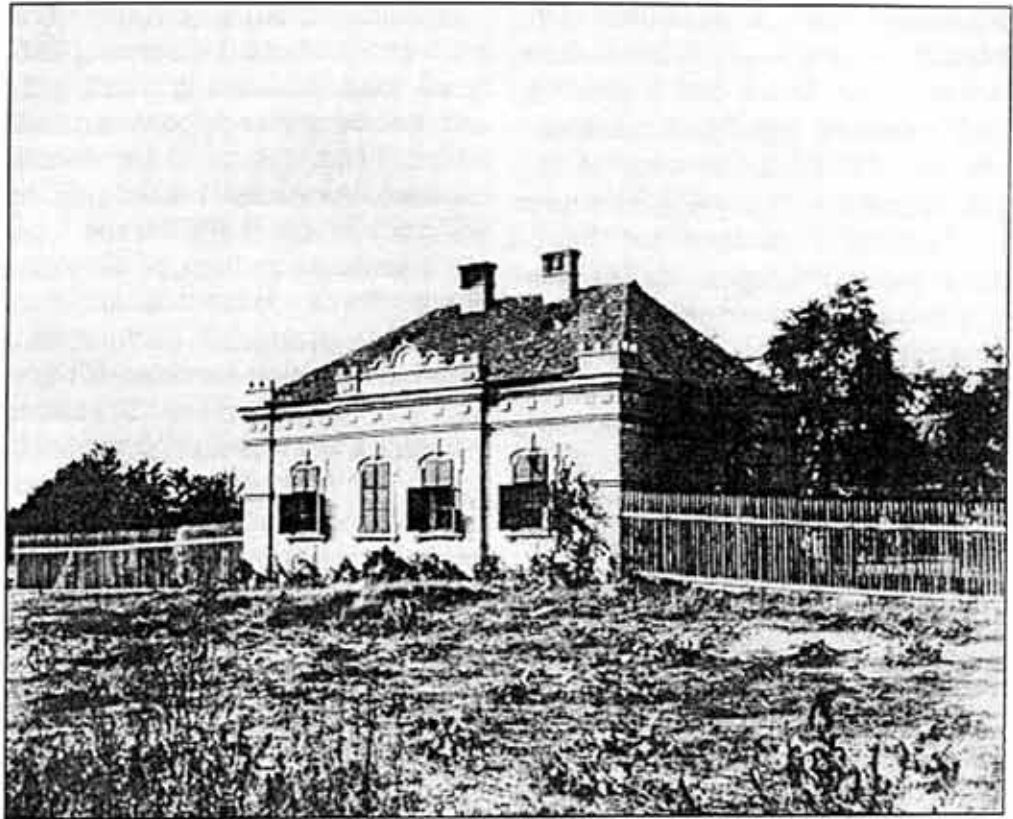
Az 1867. évi kiegyezést követő évtizedekben a fürdőhely felvirágzásáról tanúskodnak a dokumentumok. A már meglévő állami épületek mellett számos újabb családi villát emelnek, s a közlekedés fejlesztésével hozzáférhetőbbé válik az egyre népszerűbb üdülőhely. Szabadka az 1880-as években is Szeged után az ország harmadik városa, s például az ide vetődő Mikszáth Kálmán (1847–1910), a hírneves író, kénytelen elismerni: „Annyi azonban bizonyos, hogy Szabadka oly rohamosan emelkedik egy idő óta, mintha ott is a rekonstrukció folyna. Nagy és fényes épületek emelkednek gyors egymásutánban, kövezete gyönyörű és előkelő városi színezetet kölcsönöz neki... A színház magas oszlopai is kevélyen hirdetik, hogy még Szabadka se kutya ám!”⁽³⁾ Ugyanakkor néhány ismertebb személy Palicsról sem feledkezik meg. Vajda János (1827–1897) író és költő itt talált megnyugvásra, s Szabadkát „saját birodalmam”-nak tekintette és a várost kiterjedt határa miatt egy helyütt „Szabadka ország”-nak mondta.⁽⁴⁾ 1886 és 1896 között minden évben néhány napot töltött Szabadkán és néhányszor heteket Palicson, ahol a jelenlegi Park-szállóban lakott. (Szabadkán legtöbbször a Nemzeti Szállodában vett ki szobát). Vajda valójában 1876 óta járt Szabad-

Az album fedőlapja

kára Milan Milosavljević ügyvéd és országgyűlési képviselő vendégeként,⁽⁵⁾ de a húsz év alatt Milkó Izidor (1855–1932) íróval és a többi régi vadász ismerőssel sokszor bejárta Palics környékét is. Az országos kiállítás évében írta a *Szerbek és búnyók* című szép tárcacikkét, amelyben a fürdőhelyről többek között ezt olvashatjuk: „De ez a kis Pality már májusban mozgalmassabb, élénkebb mint némely híres cseh fürdő-világváros... A Pality nagy víztükre tündériesen fehér fényben ragyogott, mintha a szép teli hold feküdt volna le bele éji nyugalomra. Az illatos, buján lombos nagy parkot majd fölvette az ezernyi csalogány és rigó, de nemsokára paulo majora caneabat – a Benci bandája, huzván a Kölcsey himnuszát, a Rákóczyt, Hunyady-indulót, végre az 'Esik eső karikára' – ... De nulla dies sine linea – Palityon. A fiumeiek hegyibe jöttek a szabadkai gymnáziumi tanulók majálisozni, tanáraikkal s számos városatyával. Egész nap hangzott az erdő a Szózat, a Hymnusz, az 'azt üzen-te', a körösi lány stb. dallamaitól.”⁽⁶⁾

E néhány sorból többet tudunk meg Palicsról, mint irományok tömkelegéből! És azt, hogy a fürdőhely 1885-ben élénkebb volt mint némely híres cseh „fürdő-világváros”! Tehát Palics már ismert fürdőhelyként mutatkozik be az országos kiállításon. Ez abból is kitűnik, hogy a kiállítás előtt – 1884 augusztusában – gróf Zichy Jenő (1837–1906) a legkiválóbb hazai fürdőhelyek címére átiratot intéz, amelyben Palics látképeire is igényt tart, hogy azokat a közelgő kiállításon közszemlére bocsátanak.⁽⁷⁾ Hazai fürdőink pazar természeti szépségűek – írja Zichy – és gyógyvizeik tekintetében az elsőrangú fürdőhelyekkel is kiállják a versenyt, ám azokat a külföldiek, – de a hazai közönség is – gyéren látogatja. Célszerű lenne a kiállítás területén egy panoráma felállítása „... még pedig olyformán, hogy az abban feltüntetendő látképek a kiállítás tartama alatt annak területén mu-

A város villája

tattassanak be a közönségnek, azután pedig kieszközöltessék az, hogy e panorámába felvett képek külföldre is kivitessenek s a világ minden nagyobb városában megismertessenek a közönséggel.” A vállalkozás privát alapon valósulna meg, egy részvénytársaság tartaná üzemben a panorámát. Azonban a szabadkai városi tanács úgy döntött, hogy a város a részvényesek közé nem lép be, s a palicsi látképek kiállításával kapcsolatban külön határozattal intézkedik. S gyorsan hozzáfűzi: „különben is lejárván az aláírási záros határidő; jelen átirat mint tárgyaltan az irattárba tétetni rendeltetik.”

De csakhamar felocsúdik a városi hatóság és a kiállítás megnyitására való tekintettel sem tétovázhat tovább. Olyan határozat született, hogy a város kiadja *A Palics fürdő szóban és képekben* című albumot, amelynek fényképfelvételeit Scheffler János helybeli jó nevű fényképészre bízták. 1885. április 11-én 165 forintért elkészül 15 felvétel (és 30 db. „utánkészült” fénykép) a fürdőről.⁽⁸⁾ A fényképész számláján megjegyzi, hogy a

„nagy épület és más villák felvehetőik nem voltak!” Az alkerületi bizottság megrendelésére azután két nap múlva (április 13-án) Schlesinger Sándor nyomdája a szöveggel együtt 27 forintért elkészíti a város részére *A Palics fürdő szóban és képekben* című, tetszetős kötésű albumot.⁽⁹⁾ És Palics tovább öregbítette hírnevét az országos kiállításon. A szakemberek körében is visszhangot keltett az album tartalma. Dr. Boleman István, selmecebányai orvos és egészségügyi író 1886 januárjában a szabadkai polgármesterhez intézett levelében örömmel fogadta, hogy a tófürdő vizét a város 1884-ben újra vegyelemezte. Palicsi tanulmányútja a közelmúltban sikertelenül végződött, s most ismét az új analízisre, valamint a fürdőhely utolsó néhány évének meteorológiai adataira lenne szüksége, amelyeket beépítene az 1886-ban megjelenő „nagyobb” balneológiai munkájába.⁽¹⁰⁾ A városi tanács eleget tesz dr. Boleman kérésének.

Érdekes megemlíteni, hogy a Palicsról készült album létezéséről közel 110 évig nem tudtak a szabadkai hely- és művelődéstörténe-

szek. 1994-ben a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban előkerült egy féltve őrzött példány, majd röviddel később fényképfelvételek készültek a nagyméretű (és 27 oldalas) könyvről,⁽¹¹⁾ amely a következő fejezeteket tartalmazza: I. Palics helyrajza., II. Történeti adatok., III. A víz természettani sajátosságai., IV. A víz és iszap alkatrészei., V. A víznek mint égvényes víznek élettani működése., VI. Gyógyjavallatok., VII. A fürdő és sétányai., VIII. Környéke és a nyári lakok. XI. Kirándulások és szórakozások. Végül Scheffler János tizenöt következő aláírással ellátott táblaképe zárja a kötetet: 1.) Palicsi sugárút, 2.) Vasuti indóház, 3.) Sár-fürdő, 4.) Erdőrészlet, 5.) Uj ebédlő, 6.) Léway villa, 7.) Kilátás a tóra, 8.) Szalay villa, 9.) Erdőrészlet, 10.) Erdőrészlet, 11.) Polyákovits villa, 12.) Hevér villa, 13.) Haverda villa, 14.) Város villája, 15.) Erdőrészlet.

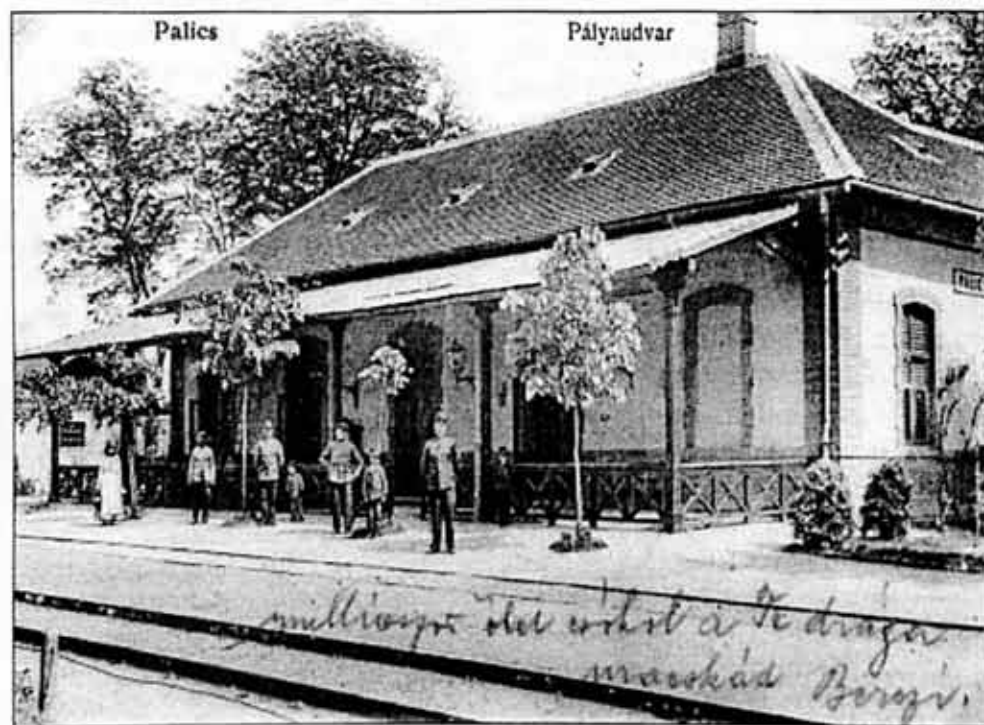
Az albumot tanulmányozva gyorsan kiderítettük, hogy szövege sokban megegyezik a város törvényhatósága által 1882-ben kiadott és dr. Wiener Salamon fürdőorvos adatai alapján összeállított „monografiaé”-val.

Néhány adat a közelmúltban előkerült albumból.

A Palicsi-tó területre nézve (Balaton és Fertő után) az ország harmadik tava. A lakosság a XIX. század első évtizedeiben kezdett kirándulni a tóhoz főként fürdés céljából. A városi hatóság a tó vizének gyógyerejét csak az 1840-es években fedezte fel. Különösen Török József: *A két magyar haza gyógyvizei és fürdőintézetei* című, 1848-ban kiadott munkája „... figyelmeztette Szabadka városát a tó vizének gyógyhatására. A hatóság ennél fogva komoly tárgyalás alá vette az ügyet s elhatározta, hogy fürdőintézetet fog állítani.” A tó északi részén kis erdőség terült el, melyet ligetté alakítottak, s műkertészek segítségével parkosítottak. Azután 1853-ban itt emelték a fürdőintézetet, amely kezdetben egy vendéglőből és két, 44 szobát magába foglaló bérházból állt. A több évvel később „modern stílusban” épült díszes és minden igényt kielégítő emeletes főépület (a jelenlegi Park Szálloda, Scultety János tervezése – M. L.) 32 szobából állt. Az emelet közepén társalgó és zeneterem volt, a földszinten pedig a kávéházat, a tekéző termet és az olvasó szobát helyezték el. A meleg fürdő számára a tó partján külön épületet emeltek, 20 fürdőszobával. „A tó vize szép, csendes időben kristály

tiszta... Színe sárgás, zivatar előtt zöldes; íze lugnemű, sós; a külbőrön, különösen a borékon hosszabb idő után, csípős vörösséget idéz elő... A tó fenekét 3–4 ölnyire a parttól tiszta fűvény képezi, beljebb sötét-szürke színű iszap, mely szagtalan, gyengén kesernyész ízű s égvényes viszhatásu, megszáradva finom galamb-szürke porrá válik s mindazon sókat tartalmazza, melyek a vízben foglaltatnak.” A palicsi fürdőben a következő betegségek gyógyíthatók eredményesen: a.) görvélykór (scrophulosis), görvélyes szembántalmak, csontfájások, b.) csúz és köszvény, c.) a hasüreg vérbősége vagy pangásos vérkeringés következtében támadt bajok, pl. aranyér, frászkór (hypochondria), méhszenv (hysteria), d.) idült bőrküteg, e.) ideges bántalmak, mint pl. a szélhűdés, idült fej- és gyomorzsabák, f.) csorvás bántalmak.

A mintegy 70-80 holdnyi területet felölelő liget közvetlenül a tópartig terjed és sűrű bokrok, magas akácok, fehér s kanadai nyár-, hárs-, juhar-, platánfák diszítik. A liget ápolására a városi hatóság, mint fürdőtulajdonos, állandó kertészeket alkalmaz. A park közvetlen közelében terül el az ország legnagyobb, 40 kt. holdnyi térfogatú és bekerített gyümölcsfaiskolája, díszes kertész- és munkáslakkal, ötvenezer db évenkénti csemete készlettel, melyeket az ország minden részébe szállítanak. Az emeletes főépület közelében, észak-déli irányban, egészen a meleg fürdőig terjed a felső földszintes épület, míg ettől nyugatra található az alsó épület. Ezek szomszédságában álltak az ebédlő és vendéglő épületek. A fősétány az emeletes főépülettől a felső földszintes bérház teljes hosszában a tó vizéig halad. Itt van a fürdő „góczpontja”. És itt pezseg a fürdői társas élet. „Legmozgalmasabb az élet vásár és ünnepnapokon, midőn a közeli Szabadka közönsége külön vonatokon zárandokol ki, ilyenkor Szegedről is számos látogatója van a fürdőnek, az alföld-fiumei vasút vonal a palicsi liget észak-nyugati ré-

A vasútállomás

szét átszeli és ott rendes állomással bír s a Szabadkán és Szegeden összefutó vasút vonalakon minden irányból egyenes összeköttetésben áll." Gyorsan szaporodtak a díszes nyári lakokkal ellátott kertek, gyümölcsösök és szőlőültetvények. Az 1875–1885 közötti években, eltekintve a jelentéktelenebbektől, tizenöt nagyobb igényt is kielégítő villa épült 81 lakszobával. Így a fürdővendégek rendelkezésére – a város 76 bérszobájával együtt – összesen 157 lakhelyiség áll. Nevezetesebb nyári lakok: Polyákovits, Lévai, Szalay, Kovacsics, Parchetics, Hevér, Haverda, Leovits, Vierzner, Váli, Halbrohr, Ostoits, Manojlovits, Milassin, Aradszky villák. Legnagyobb a Lévy-féle, amely 16 és a Polyákovits-féle, amely 13 bérszobát foglal magában. Az előbbi közvetlenül a tó partján, a meleg fürdő mellett áll. Megállapítható, hogy Palics öt hónapig tartó évadja alatt – átlag egy hónapi tartózkodást számítva – 1570 fürdővendégnek adhat helyet.

A befejező szövegrészt fontosságára és érdekességére való tekintettel idézzük: „Nagyobb távolságra való kirándulási helyül szolgál a Palics tava, a melyen a város magánosok által birt számos csolnakokon 8 kilométer távolság-

ra lehet elcsónakázni: a város 10 000 holdat meghaladó, s a fürdőintézetétől 3 kilométernyire kezdődő erdőségei, a mely erdőségekben, a fürdő intézet közelében, a város hatósága ujabban nagy területű fenyves erdőséget iparkodik előállítani; továbbá a közeli Szabadka és Szeged, a főváros után az ország két legnagyobb városának meglátogatása. Szabadka vonattal 17 percz, Szeged pedig 3/4 óra alatt érhető el.

Kisebb kirándulási helyül szolgálnak a fürdőintézetet környező magán kertek és ligetek meglátogatása.

Napi szórakozásra vannak a naponként délelőtt és délután 2-2 óráig tartó térszene; a gyakorta tartott táncmulatságok; a közhasználatra levő zongora; 25–30 féle hirlap, a mindennapi csolnakázás; tekező, kuglizó, czéllövő, hinta helyek és tombola játékok.

Kiemelendő még, hogy az utóbbi időben majdnem minden évben Palicson nagyszabású országos tornaversenyek tartatnak meg, sok ezerre menő közönség jelenlétében."

Az album nagyon sok lényeges adatot tartalmaz. Megemlíthetjük például Liebermann Leo budapesti tanárnak, a vegykísérleti állomás-

vezetőjének 1884. évi vegyelemzését a Palicsi-tó vizéről és iszapjáról.

A tizenöt táblakép kivételes dokumentum értékű. A különböző stílusban épült villák és állami létesítmények közül szinte semmi sem maradt meg, s a fürdő kertjének növényzete is megváltozott. Azonban szemet gyönyörködtető látványt kölcsönöznek elődeink alkotásai: a korábbi vasútállomás, a sárfürdő, az új ebédlő, a város villájának stb. fotói. A Szegedi út és az egykori Kanizsai út szögletén épült Szalay-féle villa (a jelenlegi sarki önkiszolgáló bolttal szemben) fényképe olyan szempontból is felette érdekes, hogy látható rajta az akkortájt ültetett és ma már patinás platánfasor.

Az 1885-ben kiadott palicsi album fényképfelvételei a fürdőhely korábbi történetének, lendületes fejlődésének megkerülhetetlen dokumentumai.

MAGYAR László

JEGYZETEK

1) Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: SzTL), 9792/polg. 1883

2) SzTL, uo.

3) Szegedi Napló 1880. 206. szám.

4) A Ludas, Vértó, meg Radenovác (Kirándulási emlékek). In: Vajda János összes művei. Szerkeszti Barta János. V. kötet. Budapest. 72.

5) Vajda János összes művei. Szerkeszti Barta János. V. kötet. Budapest 1972. 385.; X. kötet. Budapest 1982. 353.

6) Vajda János összes művei. Szerkeszti Barta János. V. kötet. Budapest 1972. 152-153.

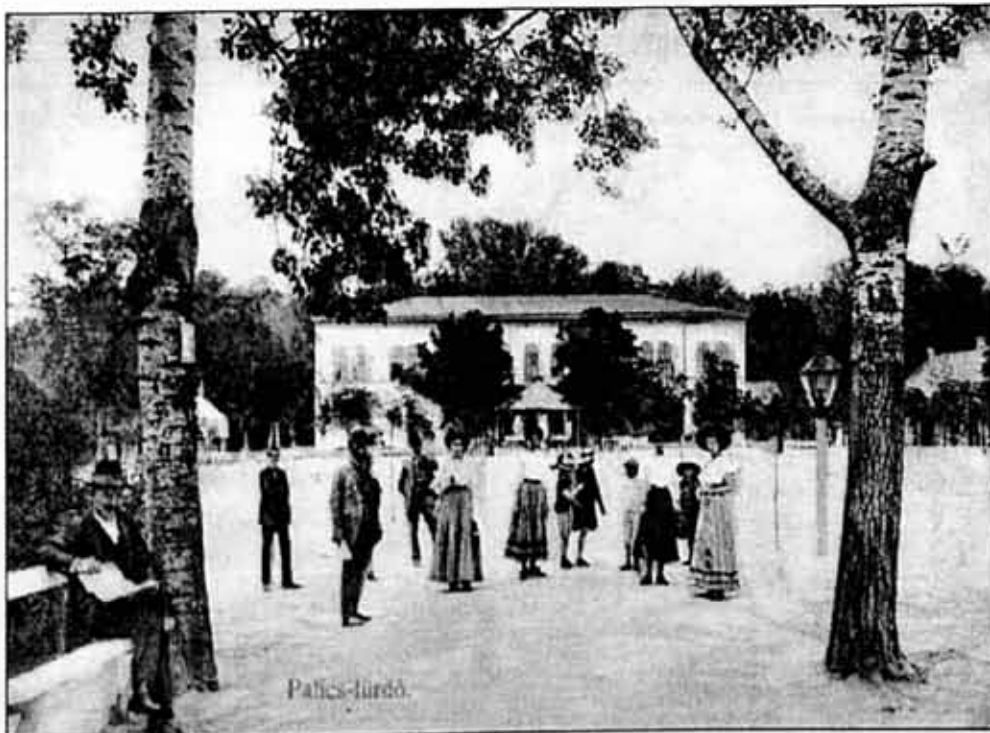
7) SzTL, 8277/polg. 1884

8) SzTL, Városi tanács, VI. 1885/632

9) SzTL, Városi tanács, VI. 1885/631

10) SzTL, 484/polg. 1886

11) Az 1885-ben Szabadkán nyomtatott 47x32 cm méretű albumra a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban (ahova a budapesti B. O. E. Közegészségtani Intézetének Könyvtárából került az 1990-es évek elején) találtam rá. Jelzete: 504.785. Később a segítségemmel Ilin László fényképfelvételeket készített a könyvről.

A szálló

Palics fürdőhely térképvázlata (1884)

EGY-EGY tervrajz és térkép sokszor több adatot tartalmaz, mint az irathalmazok tömkelege. Mert meglehet, hogy az irománycsomóból éppen az a „láncszem” hiányzik (és ez már a kutatóval annyiszor előfordult!), amely végleges megoldást adna, vagy pontosítaná a helytörténeti kutakodás tárgyát. Ám egy régi épületterv, de még a vázlatos térkép is olyan újabb, érdekes ismeretekről tájékoztathat bennünket, amelyekből feltehető fontos következtetések vonhatók le.

Nem bővelkedünk a Palics gyógyfürdőről készített XIX. századbeli térképekből. Ezért keltette fel érdeklődésünket a Szabadkai Történelmi Levéltárban nemrégiben előkerült 1884. évi térképvázlat (825/polg. 1884)*, amely különösen akkor válik érdekessé, ha adatait összevetjük az Iványi István városmonográfiájában levő és Karvázy Pál mérnök Palicsot ábrázoló, 1888. évi térképével. Előbb azonban röviden tekintsük át e térképvázlathoz fűződő előzményeket.

A fürdőhely élénkülő idegenforgalma cselekvésre ösztönzi a városi hatóságot: a Palicsi-tó vizének és partjának gondozására ezentúl sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek. Szigorúbban szabályozzák a fürdést, a fürdési helyek kijelölését. Annál is inkább szükség volt az intézkedésre, mert még az 1880-as évek elején — a tilalom ellenére — divott az állatúsztatás, a mosás és a meztelen fürdés a fürdőintézet forgalmasabb részén. Tó menti villatulajdonosok „vetkőző és öltöző sátorokat” állíthattak fel, ezzel azonban továbbra sem oldódott meg a kérdés. Végül a belügyminisztérium — miután a megküldött térképvázlatot is áttanulmányozta — részletesen utasította a városi tanácsot az ügy megoldására. S a városi hatóság 1887 júliusában többek között így határozott: „... szabadfürdés csak is a Leovics villától nyugatra az úgy nevezett Geiger szállás előtt elterülő részen, keleten pedig a Lévy villától a kanizsai ország út mellett lévő területen engedtetik meg, mely területek táblával megjelölendők. A ló úsz-

tatás, a kocsik mosása és meztelen fürdés azonban az egész fürdő területén szigorúan tiltatik; utasítatik egyben a mérnöki hivatal, hogy az ingyen fürdő területének kitűzése és felállítására javaslatot és tervet készítsen...”

Látható tehát, milyen céllal készítette a szabadkai mérnöki hivatal a térképvázlatot a fürdőintézetéről és a magánvillákról. Azonban a mai kutató számára akár vízügyi tekintetben is megkerülhetetlen e helyszínrajz. Ugyanis 1884-ben a tó olyan magas vízállásáról győződhetünk meg, hogy a Palicsi és a Vér tavakat csak egy keskeny töltés választja el, amelyen két híd is található: a „kanizsai ország uti hidak”. E terület Karvázy Pál 1888. évi térképén sokkal rendezettebb állapotot tükröz. Ez nem meglepő, mert 1884 és 1888 között nagy építkezés

folyt a fürdőhelyen: 1885-ben a hideg-, vagy kosárfürdőt és a sárfürdőt (a mai női fürdő térségében) lebontják, s külön férfi és női fürdőt épít a város a móló két oldalán. Majd az itt készített körtöltéssel a lapos part vizét beljebb szorították és ezzel szép sétányt hoztak létre, valamint parkírozták a térséget. Az 1884. évi térképvázlat a Palicsi-tó partján a következő villákat (nyaralókat) tünteti fel: Lévy-, Verme-, Leovics-, Váli-, Halbróhr-, Geiger-villák és a szerb hitközség nyaralója (a tó nyugati partja közelében). A Kanizsai út felső részén a Szalay-, Buday-, Parcsetich-, Kovacsics-, Polyakovits-nyaralókkal találkozunk. A magánvillák mellett a palicsi vasútállomást, a gépházat és szolgálakásokat, a kiskocsmát és kocsiszínt, a sár- és társasfürdőt is feltünteti a térképvázlat.

Megállapítható, hogy az 1884. és az 1888. évi térképek, ha nem is hiánytalanul, de úgy egészítik ki egymást, hogy a csatolt iratok és Iványi városmonográfiája, valamint egyéb dokumentumok figyelembevételével szinte teljes képet kaphatunk a virágzó fürdőhely 1880-as éveinek történetéről.

M. L.

* Lásd a 2. oldalon

Üdvözlő Palicsfürdőről

Férfifürdő

Tóparti részlet

A Palicsi-tó mikroszervezeteinek első kutatója

A Palicsi-tó első kutatói orvosok és vegyészek voltak. A környékbeli lakosság aránylag korán felismerte a tó vizének jó tulajdonságait. Egy leírás arról szól, hogy mosásnál a víz jól habzik, úgyhogy „A szappan is majdnem felesleges”. Más tapasztalat a vízzel kapcsolatban viszont az, hogy a tó partján nyáron kivirágzik a sziksó, amit össze lehet söpörni és zsiradékkal szappant lehet belőle főzni. Az orvosok figyelmét azonban a víznek más tulajdonsága keltette fel, ők ugyanis azt figyelték meg, hogy a víznek gyógyereje van és bizonyos betegségeket gyógyít.

Csak jóval később kezdődött meg a tó vizében élő apró, sőt, parányi, szabad szemmel nem is látható élőlények kutatása. Ennek, ma már jól tudjuk, az a magyarázata, hogy ilyen kutatásokhoz elengedhetetlen eszköz a mikroszkóp, amelynek segít-

ségével felnagyítva láthatók csak meg az apró élőlények. Egyszerű nagyítót, ami megfelelt egy kezdetleges mikroszkópnak ugyan már 1590 körül sikerült összeállítani, az igazi kutatások mégis akkor kezdődtek meg, amikor 1675 tavaszán a saját maga csiszolta nagyító lencsével a holland Antony van Leeuwenhoek (1632–1723) néhány csepp esővizet kezdett vizsgálni. Egy új, addig mindenki számára ismeretlen világot fedezett fel. A parányi lények igen változatos alakjukkal, mozgásukkal, életmódjukkal valószínűleg lenyűgözték és elkápráztatták a kutatókat. Széleskörben megindul a vizek mikroszkopos vizsgálata és nagyszámú leírás jelenik meg erről a még teljesen ismeretlen világról.

A Palicsi-tó mikroszkopos vizsgálata egy kicsit később indul be. A XIX. század vége felé végre akad egy kiváló tudós

Daday Jenő személyében, aki a Palicsi-tó vizét is mikroszkópja alá teszi és megvizsgálja annak apró állati élőlényeit.

Dr. Deési Daday Jenő
(1855–1920)

Buzamező nevű faluban született, Szolnok-Doboka vármegyében, Erdélyben. Gimnáziumi és egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Egyetemi tanulmányai első évében már ösztöndíjas és három éven át folyósítják a tehetséges diáknak e kedvezményt. 1878-ban már mint bölcsészdoktor tanári képesítést nyer természettudományból, mint főtágyból és vegytanból, mint melléktárgyból. Nemsokára a kolozsvári egyetemen az állat- és összehasonlító bonctan tanársegédi állást is megkapja. 1882-től Kolozsváron magántanár, de már 1888-tól a budapesti tudományegyetem magántanára. Közben 1885-86 között állami ösztöndíjasként a nápolyi zoológiai állomáson dolgozik. 1887-ben a Magyar Nemzeti Múzeumhoz kerül. 1889-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1891 decemberében a moszkvai császári ethnográfiai és antropológiai társaság tagjává választotta.

Az apró mikroszkopikus állatok tanulmányozását Daday Erdélyben kezdte, de később a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum támogatásával kiterjesztette más vidékekre is, többek között így kereste fel a Palicsitavat is. Három alkalommal gyűjtötte be a Palicsi-tóból az anyagot, mégpedig: 1884-ben, 1892-ben és 1894-ben. Érdekes most, több mint 100 év távlatából idézni őt, hogy akkor milyen

A Palicsi-tó

állapotban találta a Palicsi-tavat. „Első látogatásom alkalmával, 1884-ben, ha emlékeztem nem csak amennyire a gyűjtött anyag minősége után következtethetem, a tó igen bő vizű volt, partjain a nád és sás alig, tükren pedig a hinár egyáltalán nem mutatkozott, úgy, hogy mikrofaunájában a parti-, a nyílttükri- és a fenéklakó fajok csoportját meglehetősen élesen különböztethettem meg. Második látogatásom alkalmával, 1892-ben, a természeti viszonyokat már alaposan változott állapotban találtam: a tó vize erősen megapadt, annyira, hogy a fürdő helyiségek szárazon maradtak, a partokat sok helyen nád és sás nőtte be, s az előbbi valóságos erdővé sűrűsödött, különösen a délnyugati partokon; a tükör legnagyobb részét hinár lepte el, annyira, hogy csak itt-ott maradt egy-egy kis nyílt tükör. Körülbelül ilyen viszonyokat találtam 1894. évi látogatásom alkalmával is, s ekkor nemcsak, hogy partlakó-, nyílttükri- és fenéklakó fajokat különböztethettem meg, de még a partlakók között is találtam a szabad-, nádas- és a hináros partokon élők között eltéréseket”.

A leírásból is látszik, hogy Daday a mikroszkopikus állatokat több egymástól ökológiailag eltérő helyről gyűjthette, úgy

mint: szabad partok, hinárosok, nádasok, nyílt víz és a tófenéken élő fajok. A fajonkénti megoszlás a következő volt:

- a szabad partokon 31 fajt;
- a hináros partokon 24 fajt;
- a nádasban 24 fajt;
- a nyílt vízben 15 fajt talált;
- a tófenéken élő fajok száma pedig 3 volt.

A három látogatás alkalmával összesen 90 mikroszkopikus állatfajt jegyzett fel, természetesen voltak olyanok is, amelyek több élőhelyen is megjelentek. Rendszertani csoportok szerint 13 faj véglény, 38 faj féreg és 39 faj apró rák.

A Palicsi-tó parányi élőszervezeteinek mennyiségét is megvizsgálta és az ő eredményei alapján Répássy Miklós (1864–1955), a kiváló halszakértő, összehasonlította a Balaton vizében talált mikroszervezetek mennyiségével. Ebből kiderült, hogy a Palicsi-tó vizében hatszor annyi az apró mikroszkopikus állati szervezet, mint a Balatonban. „Ez nemcsak azt jelenti, hogy aránylag több a haltáplálékul szolgáló mikroszkopikus élőszervezet a Palicsi-tóban, mint a Balatonban, hanem jelenti legfőképpen azt, hogy táplálék tekintetében ennyivel sűrűbb a Palicsi-tó vize, hogy tehát abban a hal eny-

nyivel kényelmesebben juthat táplálékhoz”.

Daday végkövetkeztetése az, hogy a Palicsi-tó mikrofaunáját mégis szegényesnek lehet mondani, tekintettel a tó elég nagy kiterjedésére. A fajok között azok az élőlények fordultak elő a legtömegesebben, amelyek jellemzőek a székes vizekre, így szerinte elvitathatatlan, hogy a Palicsi-tó is a székesvizűek csoportjába tartozik.

Daday Jenő kutatásainak eredményeit 66 dolgozatban örökítette meg. Több monográfiát írt a mikroszkopikus szervezetekről. A magyar állattani irodalmat ismertette 1870–1880-ig, majd 1881–1891-ig két kötetben a Kir. Magyar Természettudományi Társulat kiadásában. 1897-ben megírja egyik nagy kiterjedelmű munkáját: *A magyarországi tavak halainak természetes tápláléka* címmel. Ebben a könyvében 44 tó és kisebb állóvíz mikroszkopikus szervezetét vizsgálta meg és írta le.

Kiseb közleményei a Természettudományi Füzetekben és a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban, a Kolozsvári Orvosi Természettudományi Értesítőben, de külföldi szaklapokban is megjelentek.

Daday Jenő a Palicsi-tavon végzett kutatásainak eredményeit Szabadkán is ismertette, amikor „A magyar orvosok és természetvizsgálók” 1899. augusztus 27–31-ig Szabadkán tartott XXX. vándorgyűlésén részt vett.

Számunkra Daday Jenő kutatása a Palicsi-tavon nemcsak azért, mert első volt, hanem azért is fontos, mert a több mint 110 évvel korábban végzett vizsgálatokat össze lehet hasonlítani a későbbi, illetve a mai vizsgálatok eredményeivel, sőt, még az ezután következőkkel is.

Dr. SZÖLLÖSI Gyula

Tó, a fürdővel

A Palicsi-tó madárszigetei

A Palicsi-tó élővilágának alakulása mindig is foglalkoztatta a közvéleményt. A korabeli feljegyzéseknek köszönve, nyomon követhetők a jelentősebb változások. Már a századforduló évtizedeiben nem csak a szaklapok, de a napilapok is szívesen írtak a tóról. Érdekes, ritka eseményekről, vadászatokról, trófeákról számoltak be, tükrözve a kor felvilágosult szemléletét és érdeklődését természetes környezete iránt. A hetvenes évek elején bekövetkezett természeti katasztrófa illetve szanálás következményeként lényegesen megváltozott a tó élő, elsősorban madárvilágának az összetétele. Eltűntek a nyugati ág összefüggő nádasai, a meredek löszfalak, a szikes partok, és velük együtt időszakosan vagy végérvényesen visszahúzódtak a hozzájuk kötődő állatfajok is. Ugyanakkor a munkálatok során kialakult sok új élőhely új otthont jelentett olyan fajoknak, amelyek korábban nem fordultak elő ezen a területen. A leglátványosabb újkori képződmény az a szigetcsoport, amely a tó ún. második szektorában alakult ki, létrehozva egy különös egyedi világot, amely páratlan gazdagságával lebilincseli az odalátogatót.

A szigetek kialakulása

A Palicsi-tó eredeti állapotában a sekély vizű szikes pusztai tavaink sorába tartozott. Az ingadozó vízállás és a rendszeresen ismétlődő időszakos kiszáradás jellemezte. Lúgos vízében nagy volt a nátrium sók felhalmozódása, ezért nagyon fontos élőhelynek számított a ritka, kipusztulás peremére sodródott sziki élőlények számára. Értékét gyógyhatású iszapja is növelte. A fürdő kiépítésével megkezdődött a meder kotrása, mélyítése, a városi csatornahálózat létrehozásával pedig a vízminőség fokozatos átalakulása, romlása. A tó nyugati, a város alá nyúló részében hasonló viszonyok uralkodtak, mint jelenleg a Ludasi-tó északi medrében. A nádasok teljesen beborították a nyílt vízfelületet, az iszapréteg pedig egyre vastagabb volt. A természetes egyensúlyi állapot felbomlása után lecsapolták a tavat és hatalmas munkagépekkel eltávolították a szerves iszapot. Egy részét a partra szállították, másik részét a meder középső részén halmozták fel és préselték össze. A munkálatok dr. Szöllösi Gyula és dr. Zolnai Albert irányításával folytak, később tőlük tudtuk meg, hogy a szigeteket tudatosan alakították ki, azt remélve, hogy ezáltal gazdagodhat a tó élővilága. A próbálkozás bevált, mert miután feltöltötték a medret vízzel, a szigetek hirtelen olyan gyorsasággal jelent meg az élet, hogy erre a legnagyobb derűlátók sem számítottak. Az összepréselt iszap laza, porhanyós talajnak bizonyult, így nagy részét elmosták a hullámok és a kezdetben egységes sziget négy részre osztozott. Közben megjelent a nád és a gyékény a partokon, védve azokat a további eróziótól. A jelenleg is látható szigetek fennmaradásukat tehát ezeknek a vízínövényeknek köszönhetik. A négy sziget sokban különbözik egymástól. Másként alakult rajtuk a növényzet, így más-

más fajok preferálják őket, de állapotuk évről évre változik. Nevüket a jellegzetes költő madárfajokról kapták, így a legnagyobbat hatytyű-, a melléte lévő réce-, a fa nélkülit sirály-, a legkisebbet szarkaszigetnek neveztük el. A kezdetben kopár iszapkúpokat most már gazdag, dús növényzet borítja. A partok mentén sűrű nádas- és gyékényterületek alakultak ki, a szigeteket különböző stádiumú gyomtársulások és nedves, fás ligetek borítják. Fehér- és rekettyefűzsek, feketebodza és nyárfajok képezik a sűrű csali, amelyben elvegyülve találni egy-egy nem őshonos fát is, mint az akác és az amerikai zöld juhar.

A szigetek lakói

A szigetek helyén a szanálás előtti időben nádasok voltak, bennük vegyes gémele-

pekkel. Aleksandar Rafajlović kutatásainak és közleményeinek köszönve tudunk a létezéséről. Vörös(*Ardea purpurea*)-, üstökös- és szürkegémek (*Ardea cinerea*) költöttek a bejárhatatlan ingólapos nádrengetegben, mellettük dankasirályok (*Larus ridibundus*) és küszvágó csérek (*Sterna hirundo*) foglalták el a nádaszadékokat. A szigetek létrehozásával eltűntek a nádasok és a gémelek évekig nem költöttek Palicsra.

Az új szigetek vízből kiemelkedő kopárjainak első lakói a dankasirályok és a csérek voltak. Néhány év alatt kialakult a Kárpát-medence legnagyobb, sok ezer párból álló sirálytelepe. Az első bokrok és fák megjelenésével új lakók érkeztek a tóra, a bakesók (*Nycticorax nycticorax*). Kis termetű, fán költő gémfaj, amely általában a folyók galériaerdőinek telepein fordul elő. Csakhamar száz párra nőtt állományuk, ami évek óta szinte változatlan. Hajnalban és alkonyatkor aktívak, napközben a fákon gubbasztanak. A már kiüresedett fészkeiket foglalják el a későn érkező selyemgémek (*Ardeola ralloides*), amelyek az ősi nádasokból költöztek át a szigetekre. A másik két gémfaj viszont végérvényesen eltűnt a tóról. A gémelepek gyakran változtatják a helyét, a fák és bokrok állapotától függően évről évre egyik szigetről a másikra vándorol.

Kevés olyan hely van Vajdaságban, ahol ilyen nagyszámú úszó- és bukóréce fordul elő. Barát(*Aythya ferina*)-, cigány(*Aythya nyroca*)-, bőjti(*Anas querquedula*)-, kanalas(*Anas clypeata*)-, tőkés(*Anas platyrhynchos*)- és 1985 óta kontyosréce (*Aythya fuligula*) is költ a tó védett szigetein. Ez utóbbi jelenléte azért érdekes, mert hegyvidéki faj lévén, az alföldön költése nagyon ritka jelenség. Ennek pontos magyarázatát ma sem

Dankasirályok

tudjuk. A cigányrévét Európában a veszélyeztetett madarak kategóriájába sorolták, így a Palicsi- és a Ludasi-tó erős populációja nagyon jelentős a faj megmentése szempontjából.

Érdekes színtöltja a tónak az 1984-ben megjelent bütykös hattyú (*Cynus olor*). A környékbeli emberek nagyon megkedvelték a vadhattyúkat, télen még etetik is őket. A tavon jelenleg négy-öt pár költ, s mivel terjeszkedő, agresszív fajról van szó, amely a récék táplálék és fészkelő konkurensa, természetvédelmi szempontból nem lenne jó, ha számuk tovább növekedne. A szigetek talán legértékesebb jövevény faja a szerencsésirály (*Larus melanocephalus*), amely 1986-ban jelent meg a sirálytelepeken. Szlivka László topolyai ornitológus már a korábbi években is látott ilyen repülő madarakat, de bizonyított költése erre az évre tehető. Az első párok a szegedi Korom-szigetről származhattak, azóta számuk növekedett. Voltak évek, amikor negyven pár is költött Palicson, ezzel Európa egyik legerősebb állományát képezve. Hazánk és a Kárpát-medence legritkább madarai közé sorolhatjuk őket. Az utóbbi években szerencsére mind gyakrabban bukkannak fel Vajdaság más vizein is.

A költési időszakot követően fiókákat nevelő, etető, vezetgető madárcsaládokkal találkozhatunk mindenütt. Sirályok ricsajától hangos a táj, különösen, ha egy-egy barna rétihéja (*Circus aeruginosus*) lopakodó árnyéka közeledik. A bakcsók nem keltenek riadalmat a telepen, pedig gyakran ellopnak egy-egy tokosodó fiókat. Nyár végére a vedlő madarak tollai lepik el a vizet és a vonulásra készülő csapatok gyülekeznek a szigetek körül. Először a bőjtű récék ezrei jelennek meg, majd a vöcskők népes csapatai követik őket. Október közepén érkeznek az első északi réce- és vadlúdszapatok, amelyek a fagyokig itt-tartózkodnak, bőségesen táplálkozva a tócsagaz vizalatti legelőin. A vonuló szárcsák ezrei is ilyenkor keresik fel a madárszigeteket. A vastag jégréteg kialakulásáig sokszínű madáregyüttes kavarog a szigetek felett. Általában január folyamán elvonulnak és a tavaszi olvadásig nyugalom honol a szigetek környékén.

A madárszigetek is gondozást, ápolást igényelnek, hiszen a nagyobb viharok óriási károkat okoznak, egész partoldalakat sodornak el a védtelen részeken, ennek következtében a szigetek területe évről évre csökken. A burjánzó nád és gyomfajok benőtték a fészkelésre alkalmas kopár helyeket is, ezért az utóbbi években a fészkelő sirályok száma érezhetően csökkent. A szerencsésirályoknak még csak néhány példánya költ a szigetekeken, ezért nagyon fontos természetvédelmi feladat a nád irtása, a gyomok borítása, valamint a partoldalak védelme.

A mesterségesen kialakított szigetek gazdag és értékes részét képezik a természetvédelmi területnek, ezért fokozott figyelmet igényel állapotuk ellenőrzése, és aktív védelmük helyet kell kapjon az egész tóra vonatkozó területfejlesztési és -kezelési programokban.

HULLÓ István

KUTAK A HOMOKPUSZTÁN

AVIZ örökös gond (volt) a deliblati homokpusztán: a letelepülés, az ott maradás legfőbb feltétele. A szlovákok lakta Padina (Lajosfalva) azok közé a települések közé tartozik, amelyek mintegy koszorúként fonják körül a homokvidék peremének fővénnyét. A hajdani határörvidéki ezredparancsnokság 1806-ban rendelte el az első kút ásását, de a falu mégis sokat szenvedett a vízhiány miatt, úgyhogy 1814-ben az egész lakosság kérvényezte az elköltözést. Ekkor az ezredparancsnokság újabb kutak építését rendelte el.

A románok lakta Petre (Vladimirovcin) lakói a letelepedésüket követő tiz esztendőben kilenc kilométer távolságról hozták az ivóvizet ökörfogattal, lóháton, gyalogszerrel. Gondjukat a lóvontatású járgányos kutak ásásával oldották meg. Ezeket akár vízemelőknak is nevezhetnénk, mivel a körbe-körbe járó igavonó állatokkal működtetett fogaskerekű szerkezet a vederlánc mozgásával emelte ki a vizet a kútból, amelynek tükrét szabad szemmel nem is lehetett látni. Az egyik 50 literes, pántos favödör üresen ment lefelé, a másik csordultan jött felfelé. A falu vízvezetékes ellátottsága már régóta teljes, de ötöt mégis megőriztek helytörténeti nevezetességként.

A kútásás sehol sem veszélytelen foglalkozás, itt azonban kimondottan kockázatos. A két háború között azon-

ban a vegyesen lakott Homokoson (Mramorak) egy viszonylag biztonságos módszert alkalmaztak: betonkoszorúval és éktéglákkal építették. Az egyik kútásó beállt a betongyűrűbe, s ásni kezdte a homokot, a másik vederrel kihúzta, a harmadik pedig a falat képezte. A betongyűrű a fallal együtt lassan csúszott lefelé, az éktéglás falazat pedig boltozat módján állt ellen a nyomásnak.

A homokpusztán van vaskút is, a kút falát vasgyűrűkből képezték ki. A Cseresnyéskút a török Omer bég és a szerb Dostana szerelmének emlékét őrzi. Az ellenséggel összeállt leányt nemzettársai halálra botozták, megkövezték. A hazatérő török kutat ásattott ott, ahol a leány sátra állt, föléje pedig egy cseresznyefát ültetett. Legismertebb a Leánykút, amely manapság népszerű kirándulóhely, egykor azonban a román leányanyák és reménytelen szerelmesek önkéntes vesztőhelye volt.

Hogy, hogy nem. Bánát első falusi vízvezetékét ezen a vízszegény területen vezették be. Ez 1902-ben történt Fejértelepen (Susara). A vezetékét a fűtácán fektették le, a lakosság a kútból hordóval hordta haza a vizet. A kút előtt egy községi esküdt állt, az érkezők neki adták át a vízhasználati cédulájukat. Ő ezeket kézbe vette, vilamoskalauz módjára kezelte, majd megengedte a csapat...

KALAPIS Zoltán

Fedett járgányos kút Vladimirovcin (Németh Máttyás felvétele)

Tóth Károly palicsi festménye

GYAKRAN történik meg velem Szabadkán, Palicson, hogy hivatalos papirosra várva, salteroknál gubbasztva, egy-egy festményt pillantok meg, félig már a szekrények, ajtók mögé csúszva, s földbe gyökerezik előttük a lábam. Legtöbbször olyan képek ezek, amelyek valamiért nem kerültek a képkupecek látókörébe, vagy ha igen, nem tudták igazán megítélni őket, nem tartoztak az éppen jegyzett, keresett, jól eladható munkák közé, vagy a leltárszám védte őket. Így van időm meditálni előttük, visszatérhetek hozzájuk, tűnődhetnek az előző rezsimek művelődéspolitikájának képvásárlási logikáján, az egyes képek későbbi sorsán.

Először is azt kell tapasztalnom, az lep meg, hogy szemben a mai giccs (turbo-gics) képekkel, amelyek mindent elárasztani látszanak, akárha valami eltört, felfakadt kanalizáció árasztaná, akárha egy alacsonyabb igény, civilizáció vonzaná, gerjesztené őket, ezekben az elmúlt fél évszázadban készült képekben meglepő, de szinte mindegyikben, tehát még azokban is, amelyeket nem mondhatunk egészében sikerülteknek, mintha ott működne valami igény, valami képzőművészeti akarás, ambíció, egy álom a festészetről, nyugodtan mondhatom: a nagyfestészetről. Ennek a városnak, ahogy szerb barátaihoz vadászni, a Palicsban lábbaját gyógyítani járó Vajda János írta volt: Szabadka országnak, volt ismerete, álma, akarása a nagyfestészetről. Farkas Béla, Oláh Sándor, Hangya András és Sáfrány Imre, mindenki a maga egyéni illékony, stabil, vagy heves, furiózus eljárásával, opusával, afféle aranyfedezetet biztosított. És akkor Milan Konjovićot még nem is említettem. Mert a legtöbbször Oláhnál, Hangyánál tanuló, Sáfránytól megújuló művészek, az ő sugárzásából merítettek erőt meglehetősen keserves küzdelmükhöz, ugyanis noha Szabadka egyik metropolisza volt a jugoszláv képzőművészetnek, ugyanakkor különös mód, mindvégig nehéz, szinte gyilkos provinciája is.

A félig vagy egészen elfelejtett szabadkai festőkkel foglalkozva, hagyatékukban kútászkodva, majdnem mindig találok egy-egy fényképet, amelyen festőnket a nagy mesterrel látni. Érdeemes lenne külön is foglalkozni ezekkel a fotókkal, ugyanis egyértelműen mutatják, Konjović igazán szerette, becsülte, bátorította ezeket a művészeket. Konjović ugyanis megérezett valamit, amit mi még akkor sem tudtunk ka-

matotatni, amikor másodszor is divatba jött világszerte, megérezte, hogy van Szabadkán egy különös képzőművészeti bűvópatak, nem is patak, igen, éppen hogy nem patak, hanem folyó, valami elementáris hullámmás, expresszionista adottság, amely annyira rokon az ő művészetével, melynek mibenlétét, titkát a sok monográfia, pazar, lelkes elemzés ellenére sem szűnt meg egész életében maga sem keresni, kutatni. Nem tudta, délről hozta-e magával ezt a temperamentumot, vagy itt adatott neki, a sikot ellenpontozandó, hiszen éppen az al-

földön szoktunk égszakadásról, földindulásról beszélni...

Igen, a szabadkai expresszionistákról van szó. De nemcsak az egykori csoportra gondolok ilyenkor, hanem szinte minden második szabadkai festőre. Vagy a gesztusuk, vagy az anyagfelhordásuk azonos az expresszionistákéval. Sőt, akkor sem tévedtünk volna, ha az új-expresszionizmust megelőző jelentős iskoláról beszélünk volna, és komoly kiállítás-sorozattal prezentáljuk őket, egészen a fiatalokig, hiszen Faragó

Tóth Károly

Endre, Kerekes László, Bíró Miklós, Siflis, de még az ifjú Gottesmannék munkássága is részben idesorolható lett volna. Kubát Józsefről írva, éppen az új-expresszionizmus indulásakor, jómagam tettem említést erről a lehetőségről. És Gulyás József lakásán is többször gondoltam ilyesmire, miközben szinte teljesen mondható, Ludvig (László)-hagyatékát nézegettem. Kellett volna (kellene) egy (nem egy, több) kritikus, egy intézmény, mecénás, aki fogadott volna (fogadna) rájuk, aki azt merte-tudta volna (merné-tudná) állítani, hogy itt egy, a világjelenséggel konvergáló csoportról van szó...

Ács József például a kezdetektől komolyan vette őket, rendszeresen foglalkozott velük, 1971-es cikkét, a *Szabadkai expresszionistákat*, hosszan kellene idéznünk. Egyértelműen nagykorúnak tekintette őket, fontosnak agresszív kézírásukat. De azt persze ő sem láthatta előre, hogy hamarosan indul egy új-expresszionista hullám, amely ezeket az általa is kissé megkésettnek hiitt festőket hirtelen, az absztrakció és a konceptualizmus után, előfutárokká emeli, indul egy hullám Baselitzékkal, amely többek között az ő első korszakát is teljesen más fényben tünteti fel, aktualizálja, őt magát is vajdasági Beckmannként mutatja...

Tóth Károly (1906-1988) egyik markáns képviselője, elementáris jelensége volt ennek az iskolának. Ács egy másik, szintén a *Szabadkai expresszionistákkal* foglalkozó cikkében, Tóth megalkuvást nem tűrő festőiességéről beszél. Különböző tudatosan használok az iskola kifejezést, mert felénk mindig elvettük a dolgok megnevezését, ahelyett, hogy jó és rossz festőkről beszéljünk, külön rubrikázzuk, másodrangúvá fokozzuk az amatőröket, autodidaktákat. Ezzel a jelenséggel máshol sehol a világon nem találkoztam, nem, hiszen nagy része a jelentős festőknek nem akadémián tanult, maga Konjović sem fejezett be akadémiát, noha tanult Prágában és Párizsban is. Ha én sokat foglalkozom Tóth Károly különös életével, azt sosem azért teszem, hogy szabóságával, modellező, divattervező voltával festői amatőrizmusát hangsúlyozzam, hanem éppen ellenkezőleg, hogy azt bizonyítsam, művészhez méltó, a nagy amerikai regényírókat idéző nehéz, kalandos élete volt. Persze, jól tudom, mindent egybevetve, nyugodtan nevezhetnénk sorsát tragikusnak is, hiszen a mai napig sem készült róla alapos felmérés, összefüggő tanulmány.

Engem, aki a szépirodalom felől érkezem, különösen foglalkoztat ez a Tóth-regény. De kihangsúlyozom, mindig a fentiek értelmében, ugyanis nincsenek dilemmáim tehetségét, munkáinak súlyos, a szó

szoros értelmében súlyos (gondoljunk például *Földes út* című festményére, melynek hősei akárha a Föld összes negatív súlyát próbálnák tovább gördíteni) dimenziói, önarcképei különös sorozata, üde rajzai értékét illetően.

Igen, engem elsősorban az a szabómeszter érdekel, aki szolid üzletet és műhelyt tart, szemben az Avillai Szent Teréz-templommal, a Conen-házban, ott, ahol Csáth Géza is született. Mint mesélik, nem csak úriszabó volt, gyakran öltöztette fel, felesége nem kis bosszúságára, tetőtől talpig Farkas Bélát is. A következő üzlete Szabadkán éppen a Napredak könyvkereskedés helyén volt, amelynek kirakatában tanító mesterei, Oláh és Jenovác István bátorítására ki-kiállította saját festményeit is. (Tudjuk, Hanga első képeit is kirakatokban állították ki.)

De igazán Slavonski Brod-i, dubrovniki és szarajevói évei foglalkoztatnak engem mégis legjobban. Az ottani ruhagyárakban már mint modellező, pontosabban: divattervező dolgozik. Szarajevóban, ahol 15 évet élt, saját háza volt a Skender pasa utcában (írjuk ide a házszámot is: 7). Tehát igazi befogadott, szeretett szarajevói polgár volt, pontosabban, ahogy ők mondják: raja. Önálló tárlatot is rendeztek neki, az *Oslobodjenje* hosszú riportban foglalkozott vele. A szarajevóiak, képzeljük el, még párizsi tanulmányútra is kiküldik!

Külön specialitásom a vajdasági festők (írók) Dubrovnik-képének tanulmányozása, felmutatása. De Eisenhut és Pechán kapcsán Bosznia, illetve Szarajevó-képükkel is foglalkozom – annál is inkább, mivel Adria, illetve Velence egyik legnagyobb írójánál, Tömörkényenél (!) ezek a dolgok mind szintén összefüggnek... Most, amikor végre megjelent Németh István *Dubrovnik-könyve*, érdemes lenne kiadni Tóth Károly Dubrovnik-mappáját is.

Ám alkalmi írásom Tóth Károlyról egészen más okból készül. Van neki ugyanis egy nagyformátumú festménye a palicsi Park-szálló belépőjében*, amelyet a Bácsország szerkesztői, az új külsővel induló szám palicsi blokkja miatt is, a fedőlapra szántak. (Vannak még fontos Palics-festmények Bencze Ferencről, Farkastól, Oláhtól, Balázs G. Árpádtól – Kecskés plébánosnál láttam egy kitűnőt – Szilágyi Lászlóig, Ivanyos Sándorig, Dudás Antalig, de vagy nehezen reprodukálhatók, mint Bencze alapvető munkája, vagy számunkra most éppen nem hozzáférhetőek.)

Érdekes, milyen sokan ragaszkodnak ehhez a súlyos keretbe fogott képhez, amely nem a mester jellegzetes expresszív manírjában készült. Mintha csak megérezte volna, dokumentálnia kell valamit, ami hamarosan el fog tűnni.

A szabadkai villamost.

Ahogy az egykori Szalay-, később Kmezc- és a Krámer-villa között befordul a Spliti sétány platánjai alá. Ahogyan lassan, mint egy öreg hajó, amely tengernek véli a kis tavat, dől, fordul nyikorogva, s ahogyan körülötte folyik, pontosabban: áll Palics központjának az élete.

Szabadka ország polgárai sokan éppen ebben a képben találják meg fantomfájdalmuk szép objektumát. Mert a villamos elvesztése Szabadka ország polgárai számára örökös fantomfájdalomként sajog. (Számomra, aki az elmúlt nehéz telek folyamán Palics és Szabadka között autóbusszal voltam kénytelen közlekedni, ez a fantomfájdalom a szó szoros értelmében, valós fájdalommal lett).

Mondom, ez a nagyformátumú vászon nem a jellegzetes, pasztózus, primitív (Sáfrány korai, 1953-as írásában pozitívként használja ezt a kifejezést, mondván, a primitív előadásmód csak fokozza a tárgyalt kép, virágcsendélet értékét) Tóth-féle kézírással készült, minden bizonnyal a megrendelés, a feladat jellege ad neki valami Piroszmanit idéző naiv bájt, olyannyira, hogy sokszor ismerőseimet is ott vélem látni rajta. És így ez a kép, számomra, kötődik a Bácsországban olyan hosszan elemzett, körülbelül ugyanarra a helyre lokalizálható Gyelmis-képhez is.

Különböző a kép legizgalmasabb piktorális momentumuma az a tákolt kis hupikék bódé (trafik, bazar) ott, a Szalay-villa és a Nika Károly tervezte, a jellegzetes palicsi épületektől kissé eltérő, gyönyörű, Menzelynyaraló között, a sárgával finoman kontúrozott, piros villamostól balra. Mintha csak pontosan az a bódé lenne, amelyről Kosztolányi írta *Kereskedelem* című zseniális novelláját. Annál is inkább, mivel ez a bódé, valójában éppen szemben van a Kosztolányi-villával.

Ezen a tunya, aluszcsony alföldi fürdőtelepen, indítja Kosztolányi novelláját, ahol átásítózom a napjaimat, múltkor fölfedeztem egy újságosbódét.

Tóth figurái közül pedig azt, a fehér kilométerkövön üldögélő, a villamos után bámuló, kékkendős asszonyt, valamint a Krámer-bolt küszöbén gubbasztó fekete nénit és kisfiút kell kiemelniük.

Olykor az az érzésünk, hogy maga a festő is belegabalyodik a sok sötét fa (az ő platánjai nem szürkék, nem ivoir-oszlopok, mint Gyelmis Lukácsnál), csonka karó, kátrányos pózna, vastag ág rengetegébe, de aztán, amikor e sűrű rács között végre megpillantjuk a kék, a hupikék bódéval korrespondáló üde eget, annál inkább fellelegzünk.

TOLNAI OTTÓ

* Lásd a fedőlapon

Kuruc és labanc

Madarász Viktor eltűntnek vélt remekműve*

MADARÁSZ Viktor (1830–1917) bécsi akadémista korában, 1855-ben festette *Kuruc és labanc* című történelmi tárgyú festményét, mely az első a historikus témájú, monumentális művei sorában. A festménynek, mondhatnánk, nincsenek előzményei, mivel a művésznek csak két korábbi alkotását ismerjük**, melyek színvonalukban e mű halovány előzményeinek sem tekinthetők.

A Bécsi Akadémián a képhez készült vázlatokról a szakirodalom nem tud, mint ahogy homály fedi a festmény megalkotásának valódi indítékát, vajon rendelésre vagy belső készítésre készült-e. Az azonban biztos: Madarász Viktor ezen művével megalkotta első és legjelentősebb művét a történelmi tárgyú képek sorában.

Későbbi, nagy érdeklődést keltő művével, a *Hunyadi László siratásával* (1859) már a párizsi Salon aranyérmét nyerte el, ahol időközben a tanulmányait folytatta. Ezt a festményt tartják Madarász fő művének.

Az eddigi szakirodalom, nem ismerve a valódi „elsőt”, a *Thököly álma* c. művet (1856) tartotta első művének. A mester alkotói opusában ifjúkori művekről nem beszélhetünk a szó szoros értelmében, hiszen az elemzésre kerülő mű csakúgy, mint az említett *Thököly álma* is, kiforrott, érett alkotóról tanúskodik.

A legnagyobb méretű (253x300 cm) és romantikus ihletettséggel festménye lenyűgöző festészeti értékeket és mély gondolati mondánivalót tartalmaz, amit a művész maga is egyik legjobb művének tartott. Az ifjú Madarász Viktor – a mű születésekor alig 25 esztendő – mint érett művész mutatkozik be, aki birtokában van mestersége

minden fogásának. Tárgyválasztásával kijelölte jövődő útját, a nemzeti történelem, a nemzeti szabadság festőjévé és az elnyomó osztrák hatalom ostromozójává avatta. Madarász festészetével lép be a korabeli magyar festészet az európai művészet vérkeringésébe, mellyel egyidőben alkot romantikus, historikus műveket.

Madarász Viktor: Önarckép

A *Kuruc és labanc* c. festmény témája: A gótikus templombelső félhomályában egy család tragikus sorsa játszódik le. A főoltár lépcsőjére hanyatlik a halott kuruc karja, hátracsukló fejét ifjú felesége tartja, aki jobb karjával csecsemőjüket szorítja magához. Mindketten gazdag, diszes nemesi öltözetet viselnek, a halott férfi gazdagon ráncolt patyolat ingét vér pirosítja. A családot bekötött fejű, törött kardú, öreg kuruc vitéz védelmezi, aki a kép tulajdonképpeni kulcsfigurája, a legjobban, legmarkánsabban megfogalmazott alak. A lépcső fokára roskadva, törött kardjával is védelmezné a betolakodó császáriaktól a halottat és családját. A kis cso-

portot valamiféle túlvilági fény világítja meg, hisz a háttér üvegablakait a lenyugvó nap narancs sugarai más irányból festik meg. A festmény súlypontja is erre a helyre esik. A korabeli nyugati sajtóban is szerepel az oltáron, illetve kövön fekvő, feláldozott/megbecstelenített leány, mint Magyarország allegóriája. Emellett a szakrális tér központi helyén feláldozott személy, a tulajdonképpeni áldozat illetően való megjelenítése is egyértelmű utalás a közelmúlt gyászos eseményeire. A lenyugvó nap vörös fénye az elkövetkező sötét korszakot, az éjszakát sejteti, ami még jobban ellensúlyozza azt a nappali vagy túlvilági fényt, ami a kép központi alakját megvilágítja.

A templom félhomályából katonák csoportja ront rá a menekülőkre, élükön a vitéz testvérekre. A rokonság tagadhatatlan, a két szereplő azonossága figyelemreméltó és sokatmondó. Madarász Viktor önmagát festette meg a kuruc és a labanc vitézben. Itt nemcsak egy nemzet széthúzásának és tragédiájának képi megfogalmazását látjuk az emberi tudat mélyebb rétegeit felfedő allegóriaként.

A szuronyokkal és kardcsörgéssel vonuló császári csapat élén a labanc testvér lép az oltár felé, egyik kezében kard, a másikban a pecsétes elfogatóparanccsal. A kalapos csatlós láncot csörget. A félhomályból csak ők ketten emelkednek ki, a csoportot vezető labanc vitéz jobb oldalán gonosz arcú tanácsadójával. Azonban a csapatot egy agg és méltóságteljes pap megállásra készíti. Jobb kezével az elfogatóparancsot tartó kart fogja meg, bal kezével egy szépséges, ifjú anyára és gyermekére mutat, széttárt ujjával védelmét terjeszt rájuk.

Egy nemzet tragikus sorsa nyer itt megfogalmazást. A kép témáját a festő a Rákóczi-szabadságharcból merítette, de tartalmával a 48-as szabadságharcra utalt, melyet ő maga is végigküzdött.

A kép elemzésénél több jelentésréteget különböztethetünk meg. Először a tulajdonképpeni cím, a *Kuruc és labanc* ad erre lehetőséget. A második réteget akkori időszerűsége kölcsönözte nemcsak alkotójának, de a képet megtekintők nagy tömegének is. Az öreg kuruc képében magára a levert 48-as forradalomra ismerhetünk, kezében annak szimbólumával, az eltört karddal. A templomba menekült kuruc család – a halott családfővel – a Világos utáni Magyarországot jelképezi, a porba hullt nemzetet, a sok-sok harcban elesett hőst. A harmadik jelentésrétegben egy közös emberi szimbólumokat tartalmazó, történelem feletti mondani való rejlik. A templomba üzött család, a legyőzött hős a reményt mégis megőrzi, hisz a gyermekben (újjászülehet a nemzet) és a védő anyai ölelés biztonságában, ugyanis az anyát és gyermekét nem ragozza be teljesen a túlvilági fény, mint a már halott vitézt és a majd halálra ítélt öreg kurucot. Számára sincs már remény. Az oltár gótikus faragványain lévő kialudt gyertya is a halált, a kihunyó életet jelképezi.

Az élet és hatalom képzeletbeli vonala a labanc testvértől a papon át az anyára és gyermekére irányul, a jövő, a fejlődő magyarságra és a magyar szabadságra. Élet és halál vivja itt egyenlőtlen küzdelmét, még ha az élő és halott is egyazon ember képében szerepel, még ha a ruhájuk színe is egyforma, kék és meggyiszínű. A hagyományos, keresztény világkép értékei elevenek az alkotó számára, a pap fékezi meg a rosszat, Isten képviselőjeként reményt keltő, a gesztusával szimbolikus hatásúvá válik.

A hatalom világi döntésére, az elfogatóparancsra a festmény bal

alsó részében látható nyitott Biblia a válasz, amivel e világi és az isteni döntés fontossága között egyensúly teremődik.

Több kérdés fogalmazódik meg bennünk, szemlélve e festményt, hisz a labanc csapat a szép arcú testvérrel az élen a Kálvária útját járó Krisztusra és csúfolóira is emlékeztet. A történelmi vonatkozások feletti jelentésrétegekben a jó és rossz egymással való küzdelméről is szól e festmény. Figyelemre méltóan időszerű, hogy Madarász Viktor saját arcát rejti a kép. A művész benső vergődését, önnön lelkének meghasonlását mindkét főszereplőjében érzékelteti e mű, a levert szabadságharc emlékezete és a reménytelen jövő feszültségében a festő jelenetet rendez vásznán, a közönség rokonszenvére, együttérzésére pályázva, melyet el is nyert. A heves nemzeti érzelmeket ébresztő mű nem rekedt meg a teátrális külsőségekben.

Az életnagyságú figurák megfestése lenyűgöző, a részletek gazdagsága bámulatos, a megfogalmazás realista. A látványhoz hűséges, gazdag színskála, finom ecsetkezelés, arányosság, tömör, de világos szerkezet és mély lélektani mondanivaló jellemzi e drámai hangvételű festményt. Kiemelkedő műve a magyar romantikus festészetnek és meghatározó mérföldköve Madarász Viktor művészetének. A büszke, de nem kérkedő, pátoztól mentes nemzeti érzés kivételesnek számító megjelenítését látom e műben.

Az eltűntnek vélt festménynek kalandos vándorútja volt. Amikor 1856-ban Pesten, az akkori Műegylet*** helyiségében, a Lánchíd téri Diana-fürdő első emeletén kiállították a festményt, nap-nap után zsúfolásig megtelt a terem, s a látogatók sokasága tekintette meg. A századforduló tájékán a festő leánya, Madarász Adeline (1871–1962) úgy véli, hogy a festmény Grazban található. Ernst Lajos kutatott sokáig eredménytelenül

a remekmű után, Tőle származik a képről szóló egyetlen, de kissé pontatlan leírás, melyet hallomás alapján készített. Maga az idős művész mesélt neki festményéről.****

A kép 1997 tavaszán bukkant fel. A magát megnevezni nem kívánó tulajdonos szerint a festmény a családi örökség része, ahová a tulajdonos – a nyugalomba vonult magasrangú katonatiszt – elmondása alapján az anyai nagyapa révén jutott, aki a Monarchia szolgálatában álló titkos tanácsos volt. Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a titkos tanácsos bécsi tartózkodása és működése idején jutott a képhez. A húzószélen meglévő felfeszítésnyomok legfeljebb egyszeri, vagy kétszeri kiállítást tesznek valószínűvé. Hatalmas mérete miatt minden szállításhoz fel kellett újra tekerni a festményt. A nagy vihart felkavart első kiállítás a Bach-korszak kellős közepén volt, ezért feltételezhető, hogy a titkos rendőrség megpróbálta eltüntetni a képet. A kiállításon nem szerepelhetett eredeti címén, azt *Két testvérré* változtatták. Eltűntetése után léphetett közbe a néhai titkos tanácsos és szerezte meg a maga számára a festményt, amelyet lehet, hogy meg is akartak semmisíteni. Egy láda mélyén biztonságban vésztelt át két világháborút, a Monarchia és Jugoszlávia széthullását.

A szerencse különös kegyének tekinthető, hogy egy századnyi lapangás után megkerült elveszettnek vélt nemzeti kincsünk, mellyel méltón emlékezhetünk a 48-as szabadságharcról, annak 150 éves évfordulóján.

KORHECZ PAPP Zsuzsanna

* Lásd a borító hátlapján

** Székely Z. 1954. (Egy tájkép és egy fiú portréja)

*** A festmény hátoldalán a PESTI MŰEGYLET piros festésű pecsétje olvasható.

**** Székely Zoltán. 1954. (Madarász Viktor. Budapest. Szépirodalmi Kiadó)

Mai vajdasági magyar néphagyományok

Újratelepítés és társadalomnéprajz

A mai vajdasági magyarok valamikor több vármegye területén éltek. Így a közös vajdasági tudatuk, néprajzi szempontból, igen halvány. Inkább létezik bácskai, bánáti, szerémségi magyar etnikum, de ezeken belül is kisebb régiókban csoportosulva élnek a Tisza mentiek, az al-dunai székelyek, a szegedi kirajzású bánátiak és bácskaiak, a nyugat-bácskaiak; sőt önálló magyar néprajzi szigetek is léteznek a Vajdaság területén: Kupuszina, Magyarittabé stb.

Vallási hovatartozás szempontjából is heterogén a vajdasági magyarság képe, hiszen római katolikus, református, evangélikus, kevés görög katolikus, izraelita és a kisegyházakhoz tartozó hívő él a Vajdaságban.

Mindez a mesterségesen létrehozott nagytáj telepítéstörténetével hozható összefüggésbe. A török hódításig itt élő magyar lakosságból a 150 éves uralom alatt kevesen maradtak e tájon saját lakhelyükön. A dúlás éveiben annyira megcsappant az őshonos magyar lakosság, hogy a XVII. század végén történt felszabadítás után hatalmas néptelen területeket kellett a bécsi uralkodóháznak újranépesítenie. A telepítések kora a XVIII. század volt, amely jócskán átnyúlt a XIX. századba is, hiszen mindvégig érkeznek új lakosok a Bácskába és a Bánátba; a Szerémségbe pedig valamivel később. Az akkori állampolitika etnikailag vegyes területet hozott létre a Délvidéken, ugyanis az újratelepülő magyarok mellé nagy számban németek, majd szlovákok, ruszinok is jöttek, sőt a török elől már korábban a Duna fölé menekült szerbek, bunyevácok, sokácok, horvátok is itt maradtak. Így jött létre az a vegyes népességű konglomerátum, amelyet napjainkig újabb nagyarányú telepítések még inkább tarkítottak.

Az idetelepülő magyarok helyelközzel örítették meg a magyarság valamely néprajzi csoportjához való tartozásuk tudatát. A közép-bácskai hunok, vagy az al-dunai székelyek a mai

napig tudják, hogy honnan és kik közül valók, míg az ide érkezett jászok, palócok, sárköziek már kevésbé. A vegyes lakosságú terület a különböző nemzetiségek valóságos olvasztótégelyévé vált, s idővel elmosta az egykori (ha volt ilyen) hovatartozás-tudatot. Egyszerűen mind magyarok lettek az új magyar telepések. Csupán eredeti vallásukat tartották meg. És népeletüknek számos apróbb elemét, amely utal még a különböző származásra. Azonban a XX. század végéig itt eltöltött két és fél évszázadnyi idő sok mindent egybemosott, és több kölcsönhatást eredményezett, mint amennyi az eredeti szokásokból megmaradt. S ez nemcsak a különböző magyar néprajzi csoportok egymás közötti kapcsolatait jelenti, hanem a velük együtt élő más nemzetiségek hatását is a magyar népi kultúrára. Természetesen ez a folyamat sohasem egyirányú, s a csere mindig kölcsönös. Tehát a vajdasági magyarság adott is, kapott is új ismereteket, szokásokat. A múltó idő sok új tudással ruházta fel az itteni lakosságot, és megannyi régi hagyományát feledtetete el. Az élő társadalom minden rezdülése kihat a vajdasági magyarok népeletére, óriási változásokat idézve elő benne. Századunk második felének a gazdálkodást és az életmódot korszerűsítő új vívmányai már-már teljesen átalakítják a hagyományos falusi, paraszti közösségek életét. A falu elindult a városiasodás útján. A néprajzkutatók ezért többször már csak az egykori kultúrák emlékeire bukkannak napjainkban.

A XVIII. század folyamán, illetve később szervezeten idetelepült magyarság szabályos, megtervezett településeket hozott létre, az alföldi falvakra jellemző széles, párhuzamos, valamint azokra merőleges utcákkal, s a házak a pannon-ház típusába tartoztak, kettő vagy háromosztagúak voltak. Sok-sok tanya, szállás is épült a falvak, városok határában, melyekből még ma is találhatunk szórványosan

az egész Bácskában, de főleg Észak- és Közép-Bácska területén. A népi építkezés szép hagyományaként tartjuk számon a Topolyától a Tiszaig terjedő vidéken, s főleg e folyó mentén a napsugaras deszkaoromzatú parasztházakat. Ugyanilyen becses építészeti örökségeink a szilárd anyagból készült parasztkorok oromzatmegoldások a rajtuk található kultikus motívumokkal, szakrális elemekkel. A fehérre meszelt házak, színes zsalugáteres, esetleg táblás ablakok, a folyosóra nyíló festett kiskapuk is néphagyományunk részei. Az udvarokban, szérűsökben álló kukoricagórék (katárkák) még mindenütt megtalálhatók, de a gabonataroló hombárok már csak elvétve láthatók.

A vajdasági magyarok zömének fő foglalkozása a földművelés és az állattartás. A különböző mezőgazdasági kultúrák természetese a táj adottságaitól is függ, meg az idetelepült magyarok hagyományos gazdálkodási szokásaitól.

A szegedi, illetve csongrádi, békési kirajzásúak, akár a Bánátban, akár a Bácskában, ismert dohánytermesztők. A gabonatermesztés szinte az egész tartományban elterjedt. Az egykori bácskai és bánáti földbirtokosok hatalmas földterületein jobbra bűzát, kukoricát termesztettek, s a nagybirtok mentén létesült falvakban később is ez a hagyomány maradt fenn. A konyhakertészet leginkább Kupuszinán, Martonoson honosodott meg, ám napjainkban Szilágyin és a Ludasi-tó környékén is terjed. A kendertermesztés már nem dívik e nagytájon, pedig még századunk első felében számtalan faluban foglalkoztak a belőle nyert fonal szövésével, és a régi falusi szekrények őrzik még a házi vászonból készített, szép, piros mintázatú abroszokat, törülközőket, konyharuhákat, fehér lepedőket. Hagyományos használatuk kihálófélben van. A folyamatot némileg csökkenti a népművészeti tárgyak iránti érdeklődés a

hetvenes évek közepe óta. De ruhadarabokat, a viselet kellékeit már sehol sem szövik a takácsok kenderből.

A hagyományos állattartás formái közül vidékünkön leginkább a juh-tenyésztés maradt meg. Híresek a Tisza menti juhászok a folyó minkét oldalán, valamint Nyugat-Bácskában Gombos és Doroszló falvakban. Más nagyobb jószág (szarvasmarha, sertés) csoportos tartása szórványos előfordulású a vajdasági magyar településeken, tanyacsoportokon, így a velük való foglalkozások is eltűntek.

A hajdani falu határa elképzelhetetlen volt szőlőskertek nélkül. Itt megtelepedő őseink mindenütt kiválasztották a határban egy magasabban fekvő részt (ha volt ilyen), s oda telepítették a szőlőt. Mára csak a szerémségi szórványmagyarság körében találunk nagybani szőlőtermesztést (de ez így volt a középkorban is, hiszen a Fruška Gora-hegy lankái alkalmas talajjuk szőlőtermesztésre). Az egykori szüretkedves hangulata is elenyészett a kivágott síksági szőlőtőkékkel együtt.

Nem tartozik a hagyományos gazdálkodási ágak közé a vajdasági magyarok körében a gyümölcsészet, azonban napjainban már igen sok embernek nyújt megélhetést a Szabadka központú régióban, sőt másutt is.

A kubikosmunka Temerin és más, Tiszamenti települések hagyományos foglalkozása volt a férfiak számára. Vasutak, folyógáták építése, nagyobb közművek alapozó munkáinak elvégzése az egész tartományba elszórtította őket. A kubikolás ma is számon tartott foglalkozási ág ebben a délbácskai városkában.

A mezőgazdasági termékek hagyományos értékesítési formái a piacozás, illetve a vásárokon való árusítás. Nagyobb városainkban (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek, Zombor) mindennap van piac, nem is egy helyen, míg a vásárok az év meghatározott napjaihoz, évszakaihoz kötődnek. Minden kistáj a maga vásárait tartja számon (zombori, debelyacsai, kúlai, kikindai, topolyai stb.). A vásárokon és a piacokon a kisipar és a háziipar termékei is megtalálhatók.

SILLING István

Vajdaság néprajzi atlasza

Az önállósult Kiss Lajos Néprajzi Társaság hosszú távra szóló tervei között szerepel Vajdaság néprajzi atlaszának az elkészítése. Az eddigi gyakorlattól eltérően, néprajzosaink intézményi keret nélkül, de mindenféleképpen közös akarattal és koncepcióval lépnek fel a régióban rendhagyónak számító vállalkozással.

Módszertani előzményként kezeltük a lengyel, a jugoszláv, a magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlaszát, de közvetlenebbül a Magyar Néprajzi Atlaszt és a Magyar Nyelvjárások Atlaszát (a továbbiakban: MNA és MNYA). Az utóbbiak kutatópontjai kiterjedtek Vajdaság területére is, de azt – miután az atlaszok célkitűzése más lévén – nem dolgozták fel teljességében.

Célunk elsősorban a vajdasági magyarság jelen és közelmúlt állapotának a rögzítése lenne, a mellettük élő nemzetiségekkel kialakított kapcsolatrendszerrel figyelembe véve, azzal együtt vizsgálva.

A vizsgált időszakok

A vizsgálat elején hangsúlyosnak tekintett időszakok két szempontot követnek:

1. A közvetlen módszertani előzményként elkönyvelt MNA 1910-es és a mondhatni szinkronvizsgálatnak tekinthető MNYA-val való összehangba állítása, annak folytatása.

2. A régió fejlődésének három, jól elkülöníthető szakaszátára lényeges:

a) az 1948-at megelőző szakasz: az államosítás, a gazdasági struktúraváltás még nem teljes, a demográfiai változás megtörtént (a németek kitelepítése, a gazdaságilag elmaradott vidékek lakosságának északra települése),

b) 1968: az „aranykor”, a legnagyobb méretű asszimiláció, uniformizálódás, gazdasági fellendülés időszaka.

c) 1988: az előző szakasz második hullámhegye, a polgárháborút, a rohamos demográfiai változásokat eredményező időszakot közvetlenül megelőző időszak. A későbbi évek vizsgálatát az tehetné lehetetlenné, hogy csak bizonyos nemzetiségek (elsősorban a magyarra gondolok) körében van előzményként és összehasonlítási alapként használható kutatás.

A témaköröket két rendezővel alakította:

– egyrészt a MNA és MNYA immár hagyományosnak tekinthető kérdéskörei közül választanánk ki a területen vizsgálható témaköröket. Ezzel folytonosságot és összehasonlíthatóságot kölcsönzünk az eddig elvégzett és az elvégzésre váró atlaszmunkálatoknak.

– Másik érünk az olyan kérdéscsoportok kiválasztása, melyekre feldolgozható és értékelhető válaszokat kapnánk, figyelembe véve a vizsgált időszakot.

Ilyen kettős szűrőn keresztül a területi adottságokat és a gazdasági tényeket figyelembe véve választottunk ki 18 témakört, amit a témakörök címszó alatt tárgyalunk.

A *kutatópontok* a telepítéstörténeti ismérvekkel már felvértezett MNA illetve MNYA munkacsoport által kiválasztottakkal megállapodnak, és ha arra szükség van – szórványok és szigetek esetében – (Dél-Bácska, Szerémség, Dél-Bánát) újabbakkal bővílnének.

Mindezt tennénk annak érdekében, hogy a tömbben, szigetben és szórványban élő magyarság is megfelelően reprezentálva legyen.

Ennek alapján a kutatópontok kiválasztási szempontjai a következők:

– minden, a Magyar Néprajzi Atlasz Vajdaságban elhelyezett kutatópontját átvettük.

– Második szempont a Jugoszláv Néprajzi Atlasz (JEA) Vajdaságban elvégzett gyűjtésének lehetséges beemelése az összehasonlítás reményében a közös kérdéseknél. Ezért azok a települések, ahol szándékaink szerint kutatni szeretnénk, gyakran egybeesnek azokkal, ahol mondjuk már elvégezték a más nemzetiségűek körében.

Több kutatópont van kijelölve a magyarok által sűrűbben lakott és kevesebb a ritkábban lakott területeken. (Bácska 24, Bánát 18, Szerémség 4).

Továbbra is igyekeztünk egy négyzethálós rendszernek is eleget tenni, de legjobb igyekezetünk ellenére ez helyenként lehetetlené vált, ugyanis nagy területeken egyáltalán nincs magyarok lakossága. A települések a követke-

zők – *Bácskában*: Bajmok, Bajsa, Becse, Bezdán, Budiszava, Csantavér, Doroszló, Feketics, Felsőhegy, Gombos, Kishegyes, Kula, Kupuszina, Ludas, Martonos, Mohol, Őrszállás, Pacsér, Péterréve, Piros, Szenttamás, Telecska, Temerin, Topolya; *Bánátban*: Bóka, Csóka, Debelyacsa, Feketető, Hertelendyfalva, Hetin, Ittabé, Majdán, Magyarcsernye, Padé, Susara, Szaján, Székelykeve, Szentmihály, Tóba, Torda, Udvarszállás, Ürményháza; *Szerémségben* négy településen szándékozunk kutatni, nevezetesen Erdővégen, Maradékon, Platicson és Vogányban.

A kérdésekre adott válaszok jelentős része nem vetíthető térképre; ezek egy később létrehozandó adattár alapját képeznék.

A VNA megvalósítását – az ötletről a kivitelezésig – négy szakaszra bonthatjuk:

- I. Előmunkálatok (1997)
- II. A tulajdonképpeni adatgyűjtés (1998)
- III. Feldolgozás (1999)
- IV. Az eredmények közzététele, az atlasz elkészítése (2000)

A feldolgozásnak nemcsak a témakörök feldolgozására, de a könnyen kezelhető és tetszetős információhalmaz kialakítására is törekednie kell. Ennek érdekében az adatok nemcsak a kérdésre adott válaszok lennének, hanem a vizsgált terület lehetőségeihez mért legátfogóbb bemutatása is. A technikai felkészültség függvényében tehát audio-vizuális adatok is felvételt nyernének.

I. Témakörök

1. Földművelés
2. Település

3. Építkezés
4. Lakás
5. Demográfiai változások
6. Táplálkozás
7. Családi élet
8. Jeles napok szokásai
9. Gyógyítás
10. Lokális kapcsolatok
11. Néphit
12. Népi vallásosság
13. Népzene
14. Néptánc
15. Állattartás
16. Népköltészet
17. Identitás
18. Ipar

II. Vizuális megjelenítés

A számítógépes adatrögzítés lehetőségeit kiaknázva az Atlasz nemcsak egymásra vetíthető térképlapokat, de nagyszámú korabeli és újonnan készült, összehasonlításra alkalmas fényképfelvételt is tartalmazna.

III. Helytörténeti kutatások

A kutatópontokként kiemelt települések demográfiai bemutatásán túl azok rövid és tárgyilagos történeti bemutatását is elvégeznénk. Ezt a területre vonatkozó összefoglaló tanulmány egészítené ki.

Az összegyűjtött anyag CD-ROM-on lesz hozzáférhető. Az így elkészült lemez oktatási, demonstrációs és kutatási célokra egyaránt felhasználható lenne, ugyanakkor a határon túli magyarok jól körülhatárolható és jelentős hányadáról is kellően pontos képet nyújthatna.

A négyéves program 1997-ben indult és szándékaink szerint 2000-ben zárulna.

PAPP Árpád

Egy XIX. századi nagybecskereki jótékonyági akció nyomában

A szegénység orvoslása mint szociálpolitikai tevékenység, ingyenkonyhák felállításával csak a XIX. század elejétől követhető nyomon, ellenében azokkal a magánjótékonyági és egyházi adományokkal, amelyekről a statisztikák nem beszélnek.

Az ingyenkonyhák megszervezése Benjamin Rumford-Thompson (1753–1814) fizikus nevéhez fűződik, aki Woburnban (USA) született és részt vett az észak-amerikai szabadságharcban. Később Bajorországba került, ahol magas állami tisztségeket vállalt. Kísérleti kutatásokat a fizikában 1799-ben Angliában folytatott, majd több szakdolgozata jelent meg. Az 1800-as évek elején ismét Bajorországban élt, végül Franciaországban telepedett le.

Bár mint fizikus a hőtan területén ért el komoly eredményeket, Rumford emberbaráti tevékenysége sokkal jelentősebb. Bajorországi tartózkodása idején összeállított egy rendkívül tápláló, fehérjében gazdag levesreceptet, amely szerint a később róla elnevezett Rumford-levest főzték és osztották az ingyenkonyhákban, főleg a téli hónapokban, amikor a nagyvárosok elszegényedett lakosait az éhség és a fagyhalál fenyegette. Így alakult ki először Németország-szerte, majd Európa más nagyvárosaiban is a XIX. század elejétől az úgynevezett Suppenanstaltok (levesosztó intézmé-

nyek), amelyek mintájára később az iskolakonyhák is megalakultak.

Az ingyenkonyhákat többnyire a polgárság gazdag rétegeiből származó egyének támogatták, ritka volt azonban az az emberbaráti intézmény, amely állami segítség nélkül sokáig fenn tudta volna magát tartani. Ezek szervezésében a XIX. század elején főleg a nőszervezetek vettek ki részüket. Míg Németországban a humanitárius segélyek sokáig csak az ingyenkonyhák egyszerű megszervezésére szorítkoztak, a Monarchia városaiban ez a tevékenység sokkal gazdagabb tartalommal bővült és jótékonyági rendezvényekhez, bálókhoz, hangversenyekhez, színházi előadásokhoz fűződött, melyek bevételéből a jótékonyagra szánt össze-

8-án megtartott jótékonyági koncert bevételéről és azokról az összegekről, melyeket a felsorolt urak és hölgyek a nagybecskereki Suppen-Anstalt javára adtak. A felsoroltak jegyzékén tizennyolcan szerepelnek, közülük négyen nem kívánták nevüket feltüntetni, csak mint N. N. szerepelnek. A többi tizennégy családnév olyan ismert bánáti személy, akik és akiknek egyenes leszármazottaik a múlt század közepétől a mai napig fontos szerepet játszottak Nagybecskerek életében, mint a Pieret, Várady, Bielek, Freund, Eckstein, Grob, Mihálovits, Joanovits, Mencer és Bogdanovits család.

Ez utóbbinál, a Bogdanovits (vagy Bogdanovich) családnál érdemes megjegyezni, hogy Bogdanovich Vilibald

Pränumeration:
Für Gr.-Beeskereker
mit Zulassung in die
Wohnung oder mit
freier Post-Zulassung
à 12 fr. für 24 Nr.
vierteljährlich.
Wünschliche Briefen die
Pränumeration betrifft
an die Redaktion mit der
Bezeichnung „Beeskereker
Blatt“ einzuliefern.

Gr.-Beeskereker WOCHENBLATT

für den
Geschäfts-, Gewerb- und Landmann.

Insertion:
Definire werden bei
1000 N. mit 1 N. für
für jede folgende Ein-
zahlung mit 1 N. für
für 10malige Bezahlung.
Stempelgebühren für jeden
mal. Inseraten 20 N. für
für jeden jeden Samstag.
Reaktionenschein
in der Buchdruckerei,
Körnerstraße, No. 276.

Organ für öffentliche Verordnungen und alle Arten Anzeigen, für Gewerbetreibende, Gartenkünstler, Land- & Hauswirthschaft.

Nro 20.
Samstag den 14. Mai 1864.
XIV. Jahrg.

A három nyelven megjelenő Gr.-Beeskereker Wochenblatt

gek ilyen módon is növekedtek. Ezek az akciók a polgárság szélesebb köreit is megmozgatták és egy-egy város művelődési életét is gazdagították amellel, hogy segítették a szegényeket.

Egy nagybecskereki ingyenkonyha javára 1864-ben jótékonyági koncertet rendeztek a városi színházban. A hírt a *Gr.-Beeskereker Wochenblatt* hozza, mely 1851 és 1916 között jelent meg. Ez a ma már rendkívül ritka, szombatokon megjelenő hetilap három nyelven tájékoztatta olvasóit: németül, szerbül és magyarul. Az újság a városvezetés felhivatalos közlönye volt, híreket és információkat közölt a magisztrátus munkájáról és az egész Torontál vármegye területén törtétekről. Később mind több és több hírdetést, kereskedelmi és piacgazdálkodást érintő közleményt hozott. A hetilap XIV. évfolyamának 20. számában, melynek keltezése 1864. május 14., a helyi hírek c. rovatban a Kaszinó-egyesület Segélyfolyósító Bizottsága nevében Michael Mencer számadást ad a folyó év május

(1813–1878 ?) nem csak jótékonyágáról ismert bánáti közéleti személy volt, hanem aktív negyvennyolcas is, aki mint alezredes és Torontál vármegye országgyűlési képviselője 1849 áprilisában kézbesítette Görgey Artúrnak (1818–1916) a Függetlenségi Nyilatkozatot. Bár a szabadságharc leverése után az aradi várbörtönben, majd a pesti Újépületben is raboskodott, 1850 után – miután amnesztiában részesült – Párdány környéki (ma Meda) birtokain gazdálkodva nagy vagyonra tett szert. Ebből juttatott már 1856-ban Vörösmarty Mihály (1800–1855) árváinak is a gyámatya, Deák Ferenc (1803–1876) felhívására bizonyos összeget.

Visszatérve az 1864-es évhez, amikor a nagybecskereki jótékonyági hangversenyt a helyi színházban a Kaszinó-egyesület segélynyújtó bizottsága rendezte, ez egy olyan korai dátum a múlt századi vajdasági városok kultúrtörténetében, amely minden bizonnyal figyelemre méltó adat.

KUNKIN Zsuzsanna

Zofales.	
Coffe-Haus	
von der am 8. Mai 1864 im hiesigen Theater beigetragenem musikalischen Wohltätigkeit zum Behn der Beeskereker durch die Casino-Verwaltung veranstalteten Suppen-Anstalt.	
Neuere-Zeitung für Eger, Göttigen und Cassel. . . 306 N. 20 fr.	
Durch Beeskereker von den F. T.	
N. N.	G. Gombos
N. N.	A. Geis
M. Várady	N. N.
L. Schwig	P. Joanovits
W. Bielek	L. Mencer
H. Freund	S. Mihálovits
S. Eckstein	J. L. Kahn
N. N.	L. Beer
Herrn Baronin v. Pieret	1 — 30 N. 80 fr.
Summe 337 N. — fr.	
Kassabank für Beeskereker, Zögertzen, Neudorf etc. . . 75 N. 26 fr.	
Rechnung 261 N. 72 fr.	
Paul v. Filkovich, als Geßler.	
Wilhelm Haniach, als legitimer Geßler.	
Die Rechnung ist am 8. L. 18. im Hof-Theater zu Wunnen bei Suppen-Anstalt des Casino-Verwaltung Kassabank, das dem Geßlerigen im Wege der Casino-Verwaltung 261 N. 72 fr. 10. W. befalls geeigneter Verwendung zugewiesen. Jedem das ihm nicht schriftlich befragt wird, wird auch schriftlich allen P. T. Namen und Namen, die durch die Mittel und Spenden die Mittel zur Unterhaltung unserer herabgesetzten Theater so wesentlich vermehrt haben, bei schriftlicher und mündlicher Dank ausgesprochen. Dr.-Beeskereker, den 12. Mai 1864.	
Im Namen der Hilfs-Comité des Casino-Verwaltung Michael Mencer.	

A jótékonyági koncert bevételének
elszámolója

A tiszai esperesi kerület plébániáinak és iskoláinak helyzete a XVIII. század közepén

GRÓF Batthyány József (1727–1799), a XVIII. század kiemelkedő egyházi személyisége 1760-tól 1776-ig ült a kalocsai érseki székben. A nagyhatású egyházszerző főpásztor 1771-ben esperesi kerületenként összeíratta az addigi 10 esztendő kalocsai működésének legfontosabb eredményeit. 1771. április 10-én, a Kalocsai Érseki Szentszék Baján megtartott ülésén az érsek megbízta a jelenlévő espereseket, hogy haladéktalanul küldjék el gondosan elkészített jelentéseiket.

A kapott jelentések öt kérdéskör köré csoportosultak. Batthyány elsősorban a templom-, a paplak- és az iskolaépítésekre volt kíváncsi. Ehhez kapcsolódva elvárta azon tanítók és plébánosok megemlítését, illetve járandóságuk leírását, akik az említett 10 éves időszakban kerültek az esperesek felügyelete alá tartozó helységekre.

Az alábbiakban a tiszai esperesi kerület vezetőjének beszámolójáról szólnunk. A négy oldalas, latin nyelvű irat az 1980-as évek elején került elő Kalocsán, az érseki könyvtár katalógusszobájának egyik íróasztalfiókjából. (Ezúton köszönöm Bárh Jánosnak, hogy az iratról készített xeroxmásolatát a rendelkezésemre bocsátotta.) A tiszai esperesi kerület plébániáinak és iskoláinak XVIII. század közepi állapotáról készült névtelen jelentés több értékes helytörténeti, művelődéstörténeti és néprajzi adatot tartalmaz. Az 1771. évi beszámoló az érintett helységek (Zenta, Magyarkanizsa, Ada, Topolya, Kishegy, Bajsa, Óbecse) feudalizmus kori történetéhez nem egy olyan mikrodalékkal járul hozzá, amelyek más forrásokból kevésbé hitelesen vagy egyáltalán nem hámazhatók ki.

Az 1760–1771 közötti időszakban öt templom épült föl a kalocsai főegyházmegye tiszai esperesi kerületében. Zentán 1769-ben kezdtek el építeni a zsindeletű, téglafalú templomot, részben a Királyi Kamara, részben a helyi katolikus lakosság anyagi támogatásával. Az építkezési munkálatok a jelentés készítésekor már a befejezéshez közeledtek. A kanizsai templom ugyanilyen építőanyagból és költségen épült föl 1766 és 1771 között. Topolyán 1763-ban cseréptető, téglafalú templomot emeltek bizonytalan összegű királyi kamarai és 650 forintos egyházi,

illetve községi támogatással. Az ugyancsak Korona-kerületi fennhatóság alá tartozó Ada első újkori katolikus temploma 1763-ban készült el. A vert falú, gyékénytetős („*tecto storaceo*”) épület a plébánia és a katolikus hívek 120 forintjába került. A szintén vert falú („*ex contusa terra*”) hegyesi templom falait a lakosság 40 forintos költségén húzták föl 1770-ben. Tetjét náddal („*arundine tecta*”) fedték.

A vizsgált időszakban helyenként plébániai építkezésekre is sor került. Topolyán 1766-ban a közösség 800 forintot ruházott be a tekintélyes nagyságú, téglafalú, gyékénytetős paplak építésére. Ada községi előljárósága jóval kevesebb pénzért, mindössze 60 forintért építtetett vert falú, gyékénytetős paplakot 1764-ben.

A jelentés készítője három falu esetében új iskolaépület keletkezéséről számolt be. Adán 1764-ben, Hegyesen 1770-ben épült vert falú, gyékénytel, sással fedett („*carrectis tecta*”) iskola a katolikus lakosok 30–30 forintos támogatásából. A bajsai plébános saját költségén, 16 forintért vásárolt meg egy iskolának alkalmas házat 1769-ben.

Az 1771. évi esperesi beszámoló részletesen bemutatta a kerület falvaiba időközben bekerült tanítók stólán kívüli járandóságait. (A tanítók a különféle stóla-jövedelmekből az egyházmegyei szabályzat szerint részesültek.) A már többször említett Adára 1764-ben érkezett iskolamester évi jövedelme a következőképpen nézett ki. Ada közösségétől 40 forint fizetés járt neki. Emellett kapott minden házaspártól egy negyed mérő búzát, 5 kéve nádat és 4 öl fát fűtésre, valamint 12 font faggyút, 35 font marhahúst, 4 icce vajat és 4 pozsonyi mérő vetőmagot. Az óbecsei katolikus tanító 1763-ban kezdte meg működését. A községtől 27 forint készpénzt, 13 nagyobb mérő gabonát és 580 kéve nádat kapott évente. Az 1767-ben munkába állt bajsai tanító a készpénzen és a gabonán kívül 2 szekér szénában, 10 icce vajban, 40 font sóban, 30 icce faggyúban és némi fűtésre szánt szalmában részesült. Hegyesre 1770-ben kerül új tanító. Évi járandóságát a házaspáronként szolgáltatott 25 krajcár, negyed mérő búza, 3 szekér széna, 10 icce vaj, 40 font só, 5 öl fa, 100 font marhahús, 30 font fag-

gyú és 6 pozsonyi mérő vetőmag jelentette.

Az esperesi kerület plébániái közül mindössze egybe érkezett új plébános az 1760–71 közötti időszakban. Az adai plébános 1762-ben kezdte meg működését. Stóla-jövedelmei mellett az alábbi járandóságokkal rendelkezett évente. Minden katolikus házaspártól kapott 50 krajcárt, 6 akó bort, egy pozsonyi mérő búzát, negyed mérő zabot vagy árpát, 16 icce vajat, 100 font sót, 1 sertést, 50 font faggyút, 100 font marhahúst, 10 kéve nádat és 6 öl fát fűtésre, 6 szekér szénát, valamint 12 pozsonyi mérő vetőmagot, amelyhez kapcsolódva a szántás, vetés, aratás és begyűjtés munkálatait a község vállalta.

A hajdani kalocsai főegyházmegye falvainak, városainak helytörténeti, egyháztörténeti és művelődéstörténeti kérdései sok szempontból tisztázatlanok. A helyi történeti szövevényes rejtelmek alapos föltérképezését nagyban segítik azok a vizsgálatok, amelyek ismeretlen levéltári forrás feltárására, aprólékos elemzésére vállalkoznak. A tiszai esperesi kerületről szóló 1771. évi latin nyelvű jelentés bemutatásával az volt a célom, hogy néhány újabb adalékkal járuljak hozzá az efféle kutatásokhoz.

BÁRTH Dániel

A topolyai cseréptető, téglafalú templom (1904-ben készült felvétel. Brindza Károly gyűjteményéből)

SZERBEK ÉS MAGYAROK A TISZA MENTÉN

Az utóbbi évtizedben igencsak megsaporodtak a Vajdaság történetével foglalkozó írások. Ezek egy része azonban nem mentes a nemzeti túlfűtöttségtől vagy az áltudományosságtól. Ennek ellensúlyozására a Bácsországból szűkebb hazánk történetével is foglalkozunk, mégpedig az itt élő magyarság és szerbség mindenkori viszonyainak függvényében. Ezúttal Gulyás László (Szeged) történész tanulmányának egy idevágó részét közöljük, amit következő számunkban Dobos János (Kanizsa) történész, levéltáros tanulmánya követ (Magyarkanizsa 1848-1849-ben Miloš Dimitrijević emlékiratában)

(A főszerkesztő)

1. A szerbek és a középkori magyar királyság

A VI. században a Balkánra betelepült szerbek bizánci uralom alá kerültek, ekkor vették fel a keleti kereszténységet. A középkor korai századaiban nem alakult ki önálló szerb állam, csupán kisebb zsupánságok. Nemanja zsupánnak sikerült először egyesíteni a szerb földeket és bizonyos függetlenséget biztosítani a bizánci hatalommal szemben. Fia, Stevan (1114–1200) dinasztiát alapított, amelynek tagjai az egész középkoron át uralkodtak a közben királysággá emelkedett szerb államon.

Dušannak (1308–1355) sikerült a királyság területét megkétszereznie és már a Balkán kétharmadát egyesíthette uralma alatt, de ezután a szerb történelem fekete lapjai következtek. Az 1350-es években megjelentek az oszmán török hódító csapatok a szerb határokon. A törökök megjelenése nagyméretű vándormozgalmat indított el a Balkánon. A szerbek, a „szerb bölcsőből”, Kosovóból kezdtek nyugati irányba vándorolni. Így alakultak ki Horvátország keleti részén, illetve Boszniában azok a krajínák, amelyekről a közzelmondottban anny szó esett.

A szerb állam egyre északabbra húzódott, a XV. század közepén területe már csak a Duna menti Szendrő (Smederevo) környékére zsugorodott össze. A szerbek északra húzódása következtében szorosabbá váltak a szerb-magyar kapcsolatok, amelyeknek voltak középkori előzményei. Árpád-házi királyaink és a szerbek között baráti, katonai, sőt családi-rokoni kapcsolatok születtek. Néhány példa: a szerbek a magyarok oldalán részt vettek az 1044-es ménfői csatában. A Könyves Kálmán (1074 körül–1116) és Álmos (1075 körül–1127) herceg közötti viszályban a szerbek Álmost támogatták. Kálmán győzelme után nemcsak Álmost és fiát, a későbbi II. Bélát (1108?–1141) vakították meg, hanem néhány szerb főurat is. A később trónra került II. Béla felesége, Uroš Ilona az egyik szerb zsupán lánya volt, aki aztán Magyarországra telepítette szerb szolgáit, nekik ajándékozva a Csepel-szigetet.

Visszatérve a XIV. század közepére és a török hódításra, azt mondhatjuk, hogy a Magyar Királyság felelősnek érezte magát az egész balkáni térségért, mert úgy gondolta, hogy az az övé. Ez azzal járt, hogy a török megjelenésekor a magyar királyságnak valamilyen módon reagálni kellett a változásra. Ez kétféle módon volt elképzelhető:

1.) A magyar királyi sereg kitámad a Balkánra és megpróbálja útját állni a törököknek. Ezt a megoldást Zsigmond (1368–1437) király próbálta meg alkalmazni, amikor 1396-ban egy meglehetősen nagy európai kereszties had élén csatát kezdeményezett I. Bajazid (1354–1403) szultánnal szemben. Ez a csata azonban megmutatta, hogy a kitámadást erőltető módszer nem jó, az európai hadseregek nincsenek egy súlycsoportban a törökökkel.

2.) A magyar határok mentén, mindenütt a szomszédok rovására terjeszkedni kell. Ki kell tolni a magyar határokat. Ez az új stratégia keményen érintette a szerbeket. A szerb fejedelem 1404-ben hűbérurának ismerte el a magyar királyt, aki ígéretet tett neki, hogy megvédelmezi Szerbiát a törökökkel szemben, és ennek jeleként magyar katonákat küldött a szerb várakba... Ráadásul a szerbek 1427-ben átadták Nádorfehérvárt a magyaroknak. Ugyanekkor a magyar király magyarországi birtokadományokkal kötelezte el a szerb uralkodókat. Stevan Lazarević (1370 körül–1427) szerb uralkodó például akkora birtokot kapott Magyarországon, hogy ennek révén a magyar arisztokrácia legelső vonalába emelkedett.

Ezekkel a birtokadományokkal megkezdődött a szerbek betelepítése Magyarországra. Minthogy pedig a török egyre nagyobb területeket foglalt el a Balkánon, ez a betelepítés egyre nagyobb méreteket öltött, hiszen az idetelepült szerb uralkodók arra ösztönözték alattvalóikat, hogy kövessék példájukat.

A betelepült szerbek főleg Dél-Magyarországon telepedtek le, de eljutottak a Szerbiából igencsak távol eső Heves megyéig is. Az Al-Duna menti Keve város lakói pedig Pest-Budától mintegy 30 kilométerre Csepel-szigetén tele-

pedtek le, megalapítva a mai Ráckevét.

A XV. században beköltözött szerbek számát illetően nincs megbízható forrásunk. A szerbekkel foglalkozó munkák adatai elentmondóak. Ha felsoroljuk az adatokat, akkor azt látjuk, hogy Kinizsi Pál (1446 körül–1494) és Vuk Branković (1438 körül–1485) 1481-ben kötött megállapodása értelmében 50 000 szerb települt Magyarországra, Mátyás (1443–1490) egyik oklevele szerint 1479–1483 között 200 000 szerb, II. Ulászlónak (1456–1516) és fiának, II. Lajosnak (1506–1526) uralkodása alatt 100 000, Lazarević, illetve Branković uralkodókkal 50 000 szerb jött át a Dunán. Ezeket a számokat összeadva majdnem félmillió szerb költözött Magyarországra a XVI. században. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy Mátyás uralkodása alatt Magyarország népessége megközelítőleg 4 millió volt. Ha elfogadnánk a szerbekre vonatkozó adatokat, a XV. század végi, XVI. század eleji Magyarország lakosságának egyenlőségét kellene szerbnek tekinteni, amit kizártnak tartunk.

2. A török hódoltság kora

1526 fordulópontot hozott az addig jó szerb-magyar kapcsolatokban. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a magyar kormányzat 1526-ban elkövetett egy politikai baklövést. A török elöl a szerémségi szerbek a Maros vonala mögé, Lippa környékére menekültek. Itt várták ki a török elvonulását, majd fölajánlották fegyvereiket Szapolyai János (1487–1540) királynak, aki nagyon ügyesen a Duna-Tisza köze (később Bácskának nevezett) legdélibb részére helyezte őket, s ezzel élő falat emelt szerbekből a kialakuló török végvárrendszerrel szemben. Ezt a szerb hadat Cserni Jován, a „fekete ember” vezette, aki buzgón támadta a török helyőrségeket, vissza is foglalt közülük néhányat.

Később azonban óhatatlanul (mint ahogy minden felkapaszkodott zsoldosvezér) elkezdett terjeszkedni és hatalmaskodni, így összeütközésbe került a visszaszívargó nemességgel. Végül Cserni Jován ellen küldte ki hadait és szétverte a szerb seregeket. E szerb sereg maradványai (több mint 10 000 ember) átmenekültek a Szerémségbe és török zsoldba álltak. Ezzel mintegy mintát adtak a későbbi szerb magatartáshoz. Ezek után a fegyverforgató szerbek, akik a katonáskodásból éltek, 1526 után megosztódtak a török és a magyar hadszervezet között. A határ menti török végvárakban nagy számban szolgáltak szerbek. Ráadásul a szerb egyház a XVI. század derekán megkötötte a maga külön alkuját a török hatalommal. Adófizetési kötelezettség fejében a török Porta elismerte a szerb egyházat a szerbség képviselőjének, s egyházi adószedési jogot, valamint meglehetősen széles bíráskodási jogkört biztosított számára. Ilyen körülmények között zavartalanul folyhatott a szerbek Magyarországra való betelepítése.

A szerbek szívesen szállták meg a folyók, elsősorban a Duna és a Tisza mellett lévő, tranzitkereskedelem szempontjából fontos városokat. A szerb (és mellettük a görög) kereskedők szinte monopolizálták a balkáni, az erdélyi és a hódoltsági távolsági kereskedelmet. Ennek következtében jócskán megnövekedett a szerbek lakta területek aránya. Szeged térségében például az 1500-as évek első évtizedében a lakosságot név szerint ismerjük, és azt mondhatjuk, hogy színmagyar volt. 1554-ből is megvannak ugyanennek a területnek a török adóösszeírásai, szintén név szerint ismerjük a lakosságot és a döntő többség szerb volt. Azaz, a lakosság majdnem teljesen kicserélődött. Ugyanez történt az 1540-es és 1590-es évek között a Temesvár vidékén (amit Temesköznek hívunk, s ké-

sőbb Bánát néven vonult be a magyar történelembe).

A 15 éves háború (1593–1606) után szerb betelepülők újabb és újabb területeket szálltak meg, például: különösen nagy szerb előretörés indult meg a Duna mentén. A déli magyar vármegyék szerb többségűek lettek.

Az 1683-ban meginduló törökellenes felszabadító háború, amely 1699-ben (a Temesköz kivételével) egész Magyarország felszabadításával végződött, megoldani látszott a magyarországi szerb kérdést is, hiszen a szerbek a törökkel együtt menekültek, elhagyták korábbi lakhelyeiket, kolostorikat, templomaikat. A felszabadító háború során úgy tűnt, hogy Magyarországnak nem lesz gondja a szerbekkel. Ezzel szemben egészen más történt.

3. A szerb privilégiumok születése

A Habsburg udvar a felszabadító háború sikerein felbuzdulva úgy tervezte, hogy nem csupán Magyarországról, hanem a Balkánról is kiszorítja a törököket. Ez a terv csak abban az esetben tűnt kivitelezhetőnek, ha a balkáni népek a Habsburgok segítségére sietnek. Ezért I. Lipót (1640–1705) 1690. április 6-án felhívást intézett a szerbekhez, hogy indítsanak felkelést a török ellen, aminek fejében Lipót védelmet ígért nekik. (Itt jegyezzük meg, hogy a kiáltványra hivatkoztak később a szerbek Magyarországon való költözésük jogosságát bizonygatva.) Miután a szerbek pozitívan fogadták Lipót felhívását, Lipót 1690 augusztusában kiváltságlevelet adományozott nekik. (Ez volt az ún. első kiváltságlevél). Lipót diplomájában délszláv népeket egyesítő vajdaság kialakítását helyezte kilátásba, amelynek lakói a magyar korona fennhatósága alá tartoznak, de széles körű egyházi és kormányzati autonómiát élveznek.

Időközben a császári hadak vereséget szenvedtek, így a török megtorlástól való félelmükben a szerbek Arsenije Čarnojević (1698–1748) pátriárka vezetésével Magyarországra menekültek. Itt megint felmerült a „mennyien voltak a betelepülők?” kérdés. A minimális becslés 30 000, a maximális becslés 200 000 betelepülőről beszél.

A betelepült szerbeket kiváltságlevelek egész sorával látta el I. Lipót: 1690. augusztus 21. első kiváltságlevél, 1690. december 11. Oltalmi Irat, 1695. március 4. Császári diploma.

A Magyarországra indult hatalmas szerb tömeg előzönlötte Dél-Magyarországot, ahol ázsiai világ alakult ki. A Habsburg hadvezetésnek fogalma se volt, mit kezdjen velük, ők meg nem tudták, hol is vannak tulajdonképpen: ellenséges földön-e vagy új otthonukban? Ugy gondolták, hogy idővel visszamehetnek saját területükre, de közben úgy viselkedtek, mint afféle idegen területre vetődött ellenséges hordák. Kivonták magukat az államhatalom alól, a helybéli lakosságot fosztogatták, ahol tudták. 1702-re a Haditanács végre kidolgozott valami tervet arra vonatkozóan, hogy mit is kezdjen a szerbekkel. E tervnek megfelelően összegyűjtötték és levitték őket a török határra. Kialakítottak egy-egy határörvidéket a Szávánál, az Al-Dunánál, a Tiszánál és a Marosnál. Tulajdonképpen a Habsburg udvar ugyanazt akarta a szerbekkel elérni, amit a XIV-XV. századi magyar királyok: élő sövényt képezni belőlük, ahol majd művelgetik földjeiket, abból eltartják önmagukat és bizonyos előjogok (például: adófizetési kedvezmény, helyi vámmentesség) fejében védik Magyarország határait.

4. A Rákóczi szabadságharc időszaka

Visszatérve a szerb-magyar viszony tárgyalására azt mondhat-

juk, hogy ezt a viszonyt tovább rontotta az a magatartás, amelyet a szerbek a kibontakozó II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharcra szemben tanúsítottak.

Minthogy a magyarországi szerbek a Habsburg uralkodó jóvoltából már birtokában voltak különböző kiváltságoknak, a Rákóczi szabadságharc ellen léptek fel. Rákóczi (1676–1735) kísérletei ellenére (hajdúszabadság és önkormányzat adományozása) a szerbek mindvégig kitarítottak a császár mellett, s véres küzdelmet folytattak a Duna-Tisza közti, a tiszántúli, s amikor éppen kuruc kézen volt a dunántúli kuruc erővel.

1704-ben régióinkban játszódott le egy kuruc-szerb összecsapás.

Rákóczi Soltnál táborozott és a Dunántúl elleni hadjáratra készülődött, amikor a császári hadvezetés biztatására a Duna-Tisza között lakó szerbek délen támadásba lendültek. Rákóczi otthagya solti táborát, a Duna mentén előbb délnek haladt, de ahhoz, hogy a Tiszához jusson, hol erősen mocsaras, hol pedig homokos talajon kellett áthaladnia csapataival. A szerb lakosság rémülten menekült. „A mieink vadászatot tartottak rájuk a mocsarakban és rájuk gyűjtötték a nádasokat. Éreztem, hogy ez a vállalkozás nem nagy becsületet szerez nekem” – emlékezett vissza Rákóczi.

A fejedelem hadjárata sikeresnek indult, Titel alatt Feketevíznél győzelmet aratott, s július 20-án Szeged alá ért, s megkezdte a vár ostromát. A császári várparancsnok a szerbek hathatós támogatásával sikeresen ellenállt. A közben súlyosan megbetegedett Rákóczit ugyanekkor a török is figyelmeztette. A temesvári pasa megüzen- te: ha sikerülne is bevenniük a kurucoknak az erős tornyokkal, árkokkal védett várat, az a szultánt illeti, mert a karlócai békében (1699) csak a Habsburg császárnak engedte át és nem a magyaroknak.

Rákóczi ezek után úgy döntött, nem folytatja Szeged ostromát, és

hadaival a Duna irányába visszavonult.

Rákóczi a későbbiek során többször próbálta a kapcsolatot felvenni Crnojević pátriárkával, de a szerbek minden esetben elzárkóztak a megegyezés elől.

5. A szerbek a XVIII. századi Magyarországon

A XVIII. században a magyarországi szerbség zöme az ún. határörvidéken élt. A szerbeknek adott korábbi kiváltságokat az egymást követő Habsburg uralkodók, I. József (1678–1711), III. Károly (1685–1740), Mária Terézia (1717–1780) egymás után sorra megerősítették. A határörvidéki szervezet fenntartásával a Habsburgok kettős célt kívántak elérni: 1.) biztosítását a török ellen, 2.) ha a magyarok ismét felkelnének, a szerbek segítségével meg lehet őket fékezni. Emiatt a magyarság és a szerbség viszonyára a XVIII. században a szembenállás volt a jellemző. Ráadásul a szerbek egyre hangosabban követelték az 1690-ben megígért autonóm területet. A magyar országgyűlés számára a meglévő szerb kiváltságok is elfogadhatatlanok voltak. Ugyanis a határörvidéken élő privilegizált szerbeket az udvar kivette a vármegyék hatásköre alól. Ez azt jelentette, hogy Magyarországon a magyaroknak nem volt beleszólása a szerbek ügyeibe, a magyar hatóságok legfeljebb panaszleveleket írhattak Bécsbe.

Mivel a Török Birodalom visszaszorulása miatt egyre kisebb szükség volt a határ menti különleges védelmi zónára, Mária Terézia sorban szüntette meg a határörvidékeket. Ennek ellenére azonban nem csökkent a magyar-szerb szembenállás, és ezzel a súlyos örökséggel lépett be a magyar és a szerb nép a nacionalizmus korszakába.

GULYÁS László

„Ha veszünk, mindnyájan vesszünk el!”

A zentai események, 1849. február 2.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány és a honvédsereg 1849 januárjában kezdte meg felkészülését a császári csapatok elleni ellentámadásra. Ennek része volt a bács-bánáti hadtest felvezénylése a Tisza vonala mögé, Szolnok térségébe. A Vécsey Károly (1807—1849) vezette hadtest elvonulásával veszélybe került a Délvidék magyarlakta településeinek sorsa. A kormány nem leplezte a várható veszélyeket, tudta, hogy a visszavonulás következtében „pillanatnyilag dúlásnak pusztításnak tétetik ki a vidék”. Ennek ellenére kimondta, hogy „a nemzet existenciáját nem dobhatná áldozatul”. Az intézkedést, az akkori vezetőség szerint az indokolta, hogy a Délvidék sorsának is a főhadszínterén kell eldőlnie.

1849 január végéig Zenta csendes bácskai város volt. A honvédek elvonulását követően február 1-jén szerb küldöttség jelent meg, s a város hatóságát a feltétel nélküli megadásra szólította fel. Mindennek előzménye is volt. Zenta város tanácsa Bieliczky Menyhért csendbiztos által elfogatta Baderlica Ászó zentai szerb nagybirtokost, akit, mint árulót halálra ítélték és Topolyán felakasztottak. Bosszú bosszút szül. Napokon belül Ó-Becse, Mohol, Topolya, Zombor lánokban állott. A zentai polgárőrség vezetője Majoros István volt. A városban összegyűlt Tisza melléki menekültek és a város lakosságának egy része ellenezte a Majoros menekülési tervét. „Ha veszünk, mindnyájan vesszünk el!”, mondta, a várost körülsáncoltatta, a menekülést megtiltotta, de a város elestekor első volt a menekülők között. Ugyanis a kaszával felfegyverkezett nemzetőrökön kívül csak 12 közvitézből állott Zenta védőerege.

Majoros István a zentai városháza előtt három akasztófát állíttatott fel és a szerb tábor három követét felakasztatta. Ez volt Zenta veszte. A várható következmények súlyát az sem csökkentette, hogy nem járt kü-

lönbül az a magyar őrnagy sem, aki az asszonyok és gyerekek menekítésének szervezésére érkezett Szabadkáról.

1849. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján félrevert harangok jelezték a szerb támadás kezdetét. Majoros lovas őreivel, Zenta védseregével elhagyta a várost és a terep szabaddá vált Trifkovics őrnagy, Davidovac százados sajkás zászlóalja, a szerb insurgensek 3. hadoszlopa előtt. Az első áldozatok egyike Bieliczky csendbiztos apja volt, akit lányával együtt hurcoltak a mai kórház helyén levő vesztőhelyre. Aznap, február 2-án, körülbelül 400 magyart fejeztek le. A fejeket zsákba rakták és a piactéri Szentháromság-szobor elé hurcolva piramisokat emeltek köréje emberfejekből.

Boldog lehetett az az áldozat, akit azonnal megöltek és nem a legszörnyűbb kínzások közepette. Ha az első nap gyilkolásával beérték volna, még olcsón menekült volna Zenta városa. 1849. február 2. és 1849. március 23. között tartott a gyilkolás és vérengzés. Ekkor foglalta vissza, Gál László ezredes vezényletével a szabadkai hadosztály a várost.

A honvédek számos elfogott magyart szabadítottak ki. Körülbelül kétezerre tehető a Zentán lemészároltak száma. Hogy egyáltalán maradt élve magyar, az Vujics Száva helybeli ügyvéd és nagybirtokos, valamint Nikolics Sándor görögkatolikus lelkes közbenjárásának köszönhető.

Perczel Mór (1811–1899) tábornok, a Délvidéken harcoló 4. hadtest parancsnoka, a város elfoglalásakor, 1849. március 23-án azonnal elindította a vizsgálatot. Erről jegyzőkönyv készült. Idézünk a tanúvallomásokból:

„4. Patócs János vallja, hogy 12 kocsival a szabadkai földről tanyájukat megnézni jöttek Peczár Lazo és fia Borjaski Avram és többen 4 kocsijukat elrablottak és 3 embert agyon ütöttek.”

„9. Butora Mihályné vallja, hogy férjét Boderlicza Jovo juhásza lötte agyon, Betyár Matyit Buczkalor fia lötte agyon, Huszák Palot szegedi Tomo fia verte agyon puska agyával.”

„14. Sándor János vallja, hogy a holttestek közé ő hánytta be az emberfejeket és azokat el is temette, melly alkalommal ötöt meg is verték és idevaló lakos Nagulov Rákó pusztította meg mindenétől.”

„16. Körösi János vallja, hogy fiát Enokot s ennek hitesét és 3 gyermekeit a szobába beszorítván a házat rájuk gyújtották s mind bent égtek, s midőn ő eljött, ő szedte ki a kis gyermekek csontjait.”

„25. Ollai Jánosné vallja, hogy Preradovics fia a Kereszturi házában lakván késsel utánna szaladt és megakarta ölni, midőn a falon keresztül ugrana kis leányát elejtette, aki azonnal meg is halt.”

„35. Huszák Józsefné vallja, hogy Alexa juhász oláh, férjét össze darabolta szeme láttára.”

„45. Frank Anna vallja, hogy Branovocski szücs maga azt vallotta előtte, hogy az öreg Czeisnert és az öreg Mucsinét ő lötte agyon. Szegedi Tomo fia rabolta az öreg Franknét, – öt ember fejeket látott a sz. háromságon, Nikolics János bottal kegyetlenkedett a magyarokon. Szinte Zubán József is, bizonyítja azt is, hogy Keczei Mátyás leányát megfergettették.”

„51. Toth Andrásné 35 esztendősen hitel letétel mellett vallja, hogy midőn ő gyermekeivel menekülni akart ide való ráczoktól korbátsal a kotsirul lekergetvén, név szerént Jevrem Babin, Csosits Ilia, Illits Milos, a negyediket nem ösmervén mindent elraboltak a kotsikkal együtt, mellyet joszivü ráczok a menekülésükre költöztettek, egy magyar házba szorultak ahol igen sokan voltak, és ott igen sok magyart megöltek ide való ráczok és servianusok (Szerbiából átszi-

várgott önkéntesek), ugyan ottan Toth Andrásnéul Rokáts nevezetű Szür Szabó legény elvette pénzét bugyilaristul együt 150 f., mikor aztán haza ment se ejel se nappal nyukta nem volt a raczoktul, melyek puskával keresték az urát, a szolgálot 9–10 orakor itzaka Petrutsin Uros hajtota el városházához, hol valami úr amint a szolgáló mondja megfertőztette. Késeben 8-ad vagy 10-ed napra egy idevaló rácz Vuis Zsiván pisztolt a melire szögezve kapanyokat kért tőle, de mások által elhajtatván, oztán megint jöt Jaso kalapos, Krasztits dobos és töben fegyveresen ijeszketet és tölem a pincze Kultsot elvették bort hortak, kultsot magukkal elvitték és aztán is..., aztán valami 14 nap mulván egy adai embert tisztánál találtak. Kisértettek több százan a magazinumhoz nagy lármával ütegetésel és taszigálásal és ottan agyon löték."

„60. Györi István Mátyás és Godán János vallják, hogy egy egész nap a meg lötöttek fejeket vagdalták fejszével, egyik még az ipának is elvágta a fejét."

„63. Stuhl János vallja, hogy Araczkí háza előtt 25 embert lövetett agyon a major (Trifkovity őrnagy), hogy több zentai ráczokat látott magyarokat ölni, vallja azt is, hogy az ide való szerbektől hallotta hogy 2500 gyilkoltatott le, hogy Branovacski Stévo szeme láttára lötte agyon az öreg Czeisner bognár mestert, látta azt is, hogy Kelemen asztalost ide való Szremacz Jovo lötte agyon, látta a haranglábon az akasztott embereket és az eperfán a plebania előtt, azt pedig látta azért mert bizonyos Gavanszli a majornak adjutánsa lévén, őt az Araczkí házából kivezetvén, s mutatta néki, sőt azt is mondta néki, hogy félóra múlva ő is úgy fog járni, vallja azt is, hogy ő volt kiküldve Mata Istvánnal Csantavérre a végre, hogy 25 tagból álló küldöttség jöjjön Zentára, kik vele együtt az oda való Plebánus (Loósz Balázs) elnöksége alatt el is jöttek és a mint a házhoz közeledtek volna valami halom rakás ötlött szemeikbe és kérdezték a tanut, hogy mi volna ott, a tanu nekik azt mondotta, hogy az ember fejekből van rakva, és a midön oda értek látták is a temérdek fejeket és a sánczban a temérdek testeket, vallja továbbá, hogy

Gavanszki egy Klavirt pakoltatott és Becsére vitetett."

„70. Deutsch Lörincz kutyák által lerágott 300 fejkénél többet látott."

„89. Teleki Kata leányával vallják, hogy a felső temető mellett sok holttesteket láttak, melyek agyon lövettek, s szalmával behintelve megpörköltettek. – Azt is vallja, hogy egy 12 éves leányt megfertőztettek, kit ő mosott meg a vértől, a leány ösmeri ki cselekedte."

„90. Nagy István mélykuti, harmadnapra negyedmagával bement a városházához, s akkor a szerbek őrnagya azt a büntetést szabta rájuk, hogy menjenek ki a temető mellé, és hozzanak be általuk levágandó magyarok fejét, melyet ők fegyveres kísérettel mellett tellyesítettek is, behozván 30 fejet, melyet az őrnagy személyesen meg is vizsgált, és velük ismét ki is vitette, ő vette le a Sz.háromságra feltett öt fejet is."

„93. Mandics József látott a harangában 4 embert fel akasztva, kik közül egyik zsidó volt, látta Váczi takácsot az eperfára felakasztva meztelen és félig megpörkölvé."

„94. Rosenfeld Simon látta, hogy Hajduska Ferenczet Pivár Jóvó másodmagával vasvillával agyonütötték, két kocsin 500 holttestet hordtak ki a városból.

(...)

A 94 tanúvallomás teljes szövege a Zentai Levéltárban található, de megjelent a Magyar Hírlap hivatalos mellékleteként is 1850. október 17-én (283. sz.). A vizsgálat lezárta után a megtorlásról közleményt adtak ki.

„Perczel Mór forr. vezér által behelyezett véstörvényszék ítélete folytán Zentán 1849. május 22-én rögtönítéletileg agyonlötettek:

Schiwkovics (Zsivkovics) Arsen, Vuich Izsak, Lalich Kuzman, Peczárszki Naum, Bogojev Nécza, Gyákov Jakab, Rácz Ilia, Sztepancsev Koszta, Obadovics Jakab, Stepancev Glisa, Gayin Nedelyko, Szemcsev Glisa, Pavlovich Dragojló, Stepancev Gavra, Wuich Szima, Radvicsish (Radojcsin) Damján, Bordjosky Misa, Bábin Izsák, Popov István, Pomorovacsky János, Káics Kuzmán, Vukovics Ljubomir, Barjaktárov Izsák, neje, fia, Branovoczky Mója, Satics Glisa, Markovics Vásza, Icza leánya, Markovics Katalin, Slavnyeín Szima, Nagulov Péter,

Lonczarevich Tanoise, egy szerb, Rakin Andria, Peczin Pája, Peczin Borilyka, Peczin Jelena, Milinov Mária, Perick Pája, Szlávnity Tósa, Csampragov Alexa, Slawnich István, egy kis lány, Baslin Lyubomir, Tatity Timó."

Egyike a vérengző hóhérok, Virincsik János még 50 év múlva is élt a bácskai tanyák között, mint világtalan koldus. A zombori, adai, moholi gyilkosok közül is néhány elnyerte büntetését, de a tulajdonképeni bűjtogatók, az osztrák tiszték elmenekültek. Valószínű így tett a vérengzés egyik fő vezéralakja, Trifkovics őrnagy is, aki a Szentháromság-szobrot koponyatoronnyá akarta átalakítani, gyermekeket heréltetett ki, gyereklányok erőszakolását nézte el, apával a fia fejét és fiúval az apja fejét vágatta le, embereket égetett el élve, feszítettet keresztre, a legválogatottabb kínzási módszereket alkalmazta. Mindezt indokolva azzal, hogy 1848-ban, a szerb felkelés kitörésekor a zentai nemzetörség volt az első, amely a kikindai megmozdulás elfojtására fegyvert fogott.

A honvédek, látva a kegyetlenségeket „bosszútól lángolva hatoltak be a Bácska belsejébe és szintoly kiméletlenül mérték csapásaikat a szerb lakosságra". Az eredmény: két nép tragédiája, akit egy elnyomó hatalom bűjtatott fel egymás ellen.

A Bácska magyar áldozatainak száma körülbelül 5000-re tehető.

Perczel Mór (1811–1899) és Batthány Kázmér (1807–1854) seregeiket Zenta bevétele után 1849. március 24-én Csantavéren egyesítették, a szemle után a sereg nagyobbik része visszamaradt Szeged fedezésére, Perczel Mór pedig 6000 honvéddal Pétervárad felmentésére indult. Ez azonban már egy másik epizód a szabadságharc történetében.

Zenta város polgáriai 1893-ban a vérengés áldozatainak a Felsővárosi temetőben emlékművet állítottak fel.

VÉKONY László

Forrás: Zentai Levéltár, 381; Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848-ban és 1849-ben, II. 407. Pest, 1871; Kacziány Géza: Magyar vértanúk könyve, 44-46. Budapest, 1905

DOKUMENTUMOK

Csernovits Péter temesi gróf és főispán, valamint királyi biztos meghagyja a szabadkai városi tanácsnak, hogy a rögtönítélő bíróság alábbi rendszabályait hirdesse ki

Kikinda, 1848. április 30

A' fentforgó rendkívüli körülmények tekintetéből, az alolirt királyi Biztos által részint már kinevezett, részint pedig kinevezeteni rendelt rögtön ítélő Bíróságoknak megtartandó szabályul rendeltetik:

I. Rögtön bíróság elebe vonathatnak:

1ször Kik az ország békéjének, 's a törvényes közsendnek erőszakos kitörésekkel kísért lázzadás, lázítás, lázadásra bujtogatás, 's annak következtében gyilkolások, rablások, 's gyujtogatások által megháborításától nem iszonyodnak.

2or Kik az uralmak, vagy előljárok szántóföldjeit, kaszáloit, rétjeit, erdeit, mellyek eránt a' tulajdoni jog semmi tekintetbe kétségbe nem vehető, erő hatalommal elfoglalják.

3or Rablok, zshiványok, 's fosztogató úton állok.

4er Gonosz gyujtogatók, ott, hol eflék folytonossan 's gyakrabban törtennek.

5ör Kik erdőkben, 's más rejtett helyeken lappangva egyenként vagy csoportokban fegyverrel, és más gyilkos eszközökkel az utasokat megtámadják, az utakat elálják, 's az embereket kifosztják.

6or Kik csárdákban, malmokban, vagy a' helységekől távolabb fekvő magány helyeken fegyveressen rablanak, és fosztanak.

7er Kik barmokat, és marhákat a' nyájakból fegyveres kézzel erőszakosan elhajtják.

8or Kik akár egyenként, akár csoportossan felfegyverkezve, népes helyeken a' házakat, vagy embereket kirabolják, és megfosztják, akár történjék illy eseteknél gyilkosság, akár nem. –

II. A rögtön bíraskodás kieszközléséről, és kihirdetéséről.

Meglevén az engedelem, tüstént gyűlést kell tartani, 's abból az engedelem kihirdetését késedelem nélkül elrendelni; melly mind az illető lelkészek által szónokszékekből, vagy templomaik ajtaja előtt, mind az illető tisztviselők által körlevelek útján, 's főleg pusztákon személyesen teljesítendő; nem külömben a' megyében szállásoló katonaság illető kormányának tudtára adandó léssen ugy: hogy minden kebelbelieknek tudomására juthasson; hogy pedig a' kellőleg minden kebelbeli helyekben, és mi modon eszközlött kihirdetésről bizonyosság szereztessék, a' miképp teljesített hirdetésről az illető hatóságnak jelentés teendő.

Az előfordulható esetekre mindjárt az illető elnökök és közbírák is kinevezendők, és pedig mindenkor nagyobb számmal, mint az ítélet hozásra kívánatik; hogy így egyik vagy másíknak érdekeltetése esetében is, minek akkor is helye van, ha vagy maga, vagy közel rokona rablok vagy gyujtogatók által megtámodtatott, kárt szenvedett, vagy megsebesítettett, azonnal törvényszék tartathassék; ezen bírák mind törvénytudók, érett 's nyílt ítéletű és a' bírálásban gyakorlott férfiak legyenek, kiknek kellő tudomás és pontos hozzátartás végett s' jelen oktatásnak valóságos mása legottan kezökbe adandó.

III. Eljárás modja az elfogatástól végrehajtásig.

1ször Mihelyt a' gonosztévő, kit minden bejelentés nélkül más törvényhatóságban is üldözni, és elfogni szabad, kézre kerítetik, az minden kése-

delem nélkül a' rögtön bíróság tartására kitűzött, vagy kitűzendő helyre kísértessék; faluról falura hirtulással tehát fel kell hagyni, sem a' gonosz tevő személyének biztosítására szükséges óvásokon kívül más testsanyargató büntetéseket használni, sem a' vétkest kivált téli időben szabad ég alatt tartani, hanem biztossan és más gonosztevőktől külön választva őriztetni 's az elfogásról az alispannak, vagy a törvényszék kinevezett elnökének haladéktalan jelentést tenni, ki a' bíróságot legottan összehívandja.

2or A' bíróság mennél előbb lehet, legfeljebb pedig azon naptól fogva, mellyen a' vétkes a' törvényszék helyére érkezett, harmad nap alatt összeülni tartozik.

3or E' bíróság teljességére az elnökön kívül négy közbíró kívánatik, kiknek a' II fejezetben előirt tulajdonságokkal birni kell, 's a' kik ülés kezdetével arra megesketendők: hogy az ítéletet ezen meghatározott szabályok szerint hozandják. –

4er A' bíraskodás tárgyát főleg azon lázítás, elkövetett rablás, fosztás, utonállás vagy gyujtás teendi, mellyért a' vasban álló elfogatott 's rögtön ítélőszék elébe állított; azok, mik talán a' közbátorságra, károk megtérítésére vagy czimborák kitapogatására nézve világot nyujthatnának, valátás közben mellékesen is érintethetvén; minél fogva a' rabnak előbbeni csinjeit tsak annyiban kell nyomozni, mennyire annak, mint valódi rablónak, haramjának, úton állónak, vagy gyujtatonak minőségét bővebben felde-riteni szükséges volna.

5or E' törvényszék minden a' törvénykezés rendes útján különben szokásban levő formaságok mellőztével bíraskodik.

6or Bármí nemű és rendű tanukat tüstént megidézhet és kényszeríthet, sőt hatósággal bir a' katonai személyeket is tanukul használni, 's a' végett közvetlenül maga elébe idézni, mindazáltal olly kötelezéssel, hogy e' felöl

a' legközelebbi katonai parantsnokság mindenkor haladék nélkül értesítsék.

7er Mi előbb a' biráskodás elkezdeddik, jelen utasítás végig az ülésben eleve mindig felolvasandó.

8or Ezek után ugyan azon összeült bíróságnak a' történet tökéletes leírása előterjesztendő, mellyben a' rabnak vétke, kereszt- és vezeték neve, életkora nem számokkal, hanem betűkkel kiírandó, hazája, állapotja, az elfogás helye és módja t. i. ha a' rab hevenyében fogatott-e el, vagy az épen elkövetett gonosztett helyén? folytonos üldözésben-e, vagy mi más okból? házánál békén tartozkodtában-e, vagy hol? fegyveresen-e 's jelesen minő fegyverekkel, vagy fegyvertelenül? megfutamodott-e az üldözők előtt, vagy azoknak nála volt fegyvereivel, és minő sikerrel szegült ellen? kiteendők.

9er Elolvastatván a' tett leírása tüstént a' rabnak vallomása a' bíróság által írásba kiveendő, előtte felolvasandó, vagy saját nyelvén megmagyarázandó, aztán mennyiben írni tudna, tulajdon kezeivel aláírandó, vagy ha nem, keresztvonással megjelelendő, ha pedig a' gonosztévő vallomását konokságból, vagy makatságból aláírni, vagy keresztel megjelelni nem akarja, ez a' törvényszék jegyzője által vallomása alá iktatandó, ezután a' tanuk, kiknek élet korát és állapotját szinte mindég ki kell tenni, hit alatt kihallgatandók, vallomásaik ön magok által hasonlólag aláírandók, vagy keresztel jelelendők, végre szembesítést kell tartani.

Azon esetekben pedig, midőn a' sebész orvosi látlelet olly sarkalatos oklevelet képez, mellyre az ítélet alapítandó volna, 's az nem hites és köztszti orvos vagy sebész által hivatalosan adatott ki, ennek is eskü alatt meghiteltetése szükséges.

10er Megkivántatik, hogy a' vétek akár a' rabnak saját vallomásából akár egyéb napfénynél világosabb, 's a' halálos büntetés kimondására minden törvény előtt teljesen elégséges próbáknál fogva nyilvános és kétségtelen legyen; a' körülmények össze csoportozása az itt megkivántató, elégséges próbák sorába nem tartozván; mire nézve a' rabot fenyegetődzéssel, veréssel, kegyelem ígérés-

sel, vagy bármilly más moddal valamásra kényszeríteni szigorúan és legkeményebb fenyték sulya alatt tilalmaztatik.

11er Mind ezek jegyzőkönyvbe vétetvén és ez elébb egész kiterjedésében felolvasatván, a' tárgy érdemleges megvitatásához kell fogni, ha t. i. a' kérdéses vétek nyilvános-e, 's valljon a' rab rögtön elítélésre való-e, vagy nem? minek tökéletes megbirálása, és a' terhelő úgy nem különben enyhítő körülményeknek megfontolása után ítélet hozatik, mellyben a' bűnösnek kárhoztatására minden voksoknak egybe hangzása kívántatik, úgy annyira, hogy ha a' voksok csak egyetlen egyben különböznének is, a' rab minden peres iratokkal együtt rendes törvény útjára igazítandó.

12er A' büntetés nem lehet más, mint akasztófa, 's az elrabolt javak megtérítésén vagy visszaadásán kívül, kötélnél egyéb büntetés nem is ítéltethetik.

13or Mihelyt az ítélet, mellyben a' kárhoztatásnak minden indító okai, a' tettnek a jelen szabályra alkalmazásával együtt felhordandók, megállapított; az a' jegyzőkönyvnek egész foglalatjával együtt az elítélt előtt legott felolvasandó, s így kihirdetendő.

14er Ekképen kimondatván az ítélet, menyire lehet az illető lelkész előhivatik; az elítéltnek, hogy magát halálra készithesse, csupán három ora engedtetik, 's több nem.

15or A' kimondott ítéletnek végrehajtása azon okból, mintha az elítélt valami ujat, vagy bűntársakat akarna felfedezni, el nem halasztathatik.

16or Ezen ítélettől sem feljebbvitelnek sem folyamodásnak nintszen helye.

17er Az ítélet azon percztől fogva, midőn a' törvényszék az elébe állított gonosztévő felett összeülni kezdett, harmad nap alatt multhatatlanul végrehajtandó.

18or A' végrehajtás teljesítéséről a' kiküldött tag jelentést tesz a' bíróságnak, melly csak ennek megtörténtével és nem elébb oszolhat el.

19er A' kivégzettnek holt teste harmad napig az akasztófán függve marad, aztán eltemettetik.

IV. Az elkészítendő jegyzőkönyv alakja

A' jegyzőkönyv következő renddel készítettik:

1ször A' bevezetésben kitétetik a' rögtön biráskodás gyakorlására nyert engedelemnek, vagy ha az meghosszabbított volna, az ismételt kihirdetésnek napja, aztán az év, hó, nap, és óra, hely a' hol, és kinek elnöklete, 's minő közbirák együtt=létében kezdett a' törvényszék összeülni.

2or Megérintetik, hogy a' kiszabott oktatás felolvasatott.

3or A' történet leiratik. Továbbá

4er A' rabnak vallatása, tanuk vallomásai, szembesítés rende és egyéb segéd=próbák, 's mind ezek nem külön csatolmányokban; hanem magába a' jegyzőkönyvben egész terjedelmök szerint valamint az is, hogy a' jegyzőkönyv az ítélet hozatala előtt felolvasatott. Ezt követi

5ör Az ítélet.

6or A' végrehajtásra kiküldöttnek jelentése.

7er Végtere világossan megemlítettendő, hogy a' rögtön bíróság a' kiszabott idő előtt szét nem oszlott.

Az ekképpen elkészített, felolvasott, 's mind közbirák által kinek kinek minősége szerint, saját kezével aláírt jegyző=könyv, legfeljebb harmad nap alatt az alispánnak megmutatandó, ki azt a' legközelebbi nagy vagy kis gyűlésben előadja, ez pedig minden esetre, az az akár kivégeztessék, akár rendes törvény útjára igazitassék az Igazság=ügy Ministernek felterjeszti.

V. Azon törvényhatóságot, mellyhez a' kivégzett különben tartozott – tudositani kell

Mennyiben azon törvényhatóságnak, mellyhez különben a' kivégzett tartozott volna, szükség tudnia, hogy ez rögtön ítélő bíróság által az élők sorából kitöröltetett, e' felől a' megye által értesítendő. – Költ Kikindán April 30kán 1848.

Csernovits Péter temesi Gróf
's főispán és teljhatalmu
Királyi Biztos

Az utolsó Kray báró és Topolya 1848-1849 között

A Bácsország a jövőben helyet ad a középiskolások helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi stb. munkáinak, hogy ezzel is ösztönözze az ifjú nemzedéket a hagyományaink feltárására és ápolására. Jelen írásunk részlet egy hosszabb közös munkából, amelyet a magyar forradalom és a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából meghirdetett pályázatra és vetélkedőre írtak a szerzők, a topolyai Dositej Obradović Gimnázium tanulói. Mentoruk Kisimre Tibor tanár volt.

AZ 1840-es években a jobbágyok békésen végezte mindennapi teendőit uraságuk irányításával, aki jótékonyágáról volt híres a nép körében.

Báró Kray Nepomuk János távol tartotta magát a politikától, inkább a családját szolgálta, mint a császárt. Édesanyja szellemét örökölte s kiváló neveltetésben részesült. 24 éves korában a szépséges és művelt Wenkheim Mária bárónőt vette feleségül. Mindketten szerették Topolyát és lakosait. Közismert volt, hogy a báró kedveli az állatokat, lovai keresettek voltak – ő volt az első, aki angol lovak tenyésztésével foglalkozott –, kutyái a legjobb fajták közül kerültek ki. Galambokat is tenyésztett. Felesége a Krivaja (Bácsér) partján ebben az időben létesítette a topolyai parkot, amely akkoriban messze földön híres volt.

Két gyermekük született, Irma és Pál. Boldog családi életüket 1846-ban megrengette 16 éves fiuk, Pál halála. Lovaglás közben érte a szerencsétlenség. Topolyán temették el. A történetek után a bárónő a lányával Topolyáról Pozsonyba utazott, ahol 1848-ban Irma férjhez ment Zichy Nepomuk Jánoshoz. Kray báró Topolyán marad és bánatát borbá fojtotta. Özvegy édesanyjának átengedte az 1609 holdas Emusics-pusztát, s magának csak a 304 telkese utáni jövedelmet tar-

totta meg. Pénzügyi problémái akkor súlyosbodtak, amikor megfosztották az úrbéli járandóságtól. Erre az 1848-as forradalmi események időszakában került sor, amikor a jobbágyok felszabadulásnak a folyamata megkezdődött.

A bécsi kormány a délszlávokat a szabadságért harcoló magyarok ellen lázította, cserébe a Vajdaságért. 1848 áprilisában Nagy-Kikindán és Ó-Becsén a lakosság

a hatóság ellen vonult. Ezt követően a mozgalom gyorsan terjedt, Karlócán szerb bizottság alakult. Válaszul a magyar kormány Csernovics Péter (1813–1892) kormánybiztos és Hrabovszky János (1779–1852) tábornokot vezényelte a helyszínre, ők azonban nem jártak sok szerencsével. 1848. június 6-án hat ágyút elfoglaltak Titelben. A Jovanović vezette zendülésre Hrabovszky Karlóca megtámadásával válaszolt, de sikertelenül. Közben a horvátok is lázongani kezdtek, Jelačić (1801–1859) báróval az élen. A párizsi forradalom hatására Zomborban június 17-én Zákó István főügyész és Mártonfi Károly szolgabíró bizottsági ülést tartottak és 20 000 nemzetőrt az ókéri mezőre vezényeltek. A táborban jó volt a hangulat, a katonák semmi-lyen sem szenvedtek hiányt, egészen július 4-ig, amikor Knézi Antal alispánt Szenttamásra küldték, hogy az ottani helyzetet vizsgálja

Kray báró 1805-ben épült kastélya (Harkai Imre okl. építészmérnök gyűjteményéből)

ki. Őt azonban becsapták, hiszen az ellenség e közben az ágyúkat Szenttamásra vitte, így 14-én könnyen legyőzték Bechtold József csapatát, aki négy nappal később Új-Verbászra húzódott vissza. Ettől fogva Vajdaság-szerthe mindennapos volt a lakosság gyilkolása és fosztogatása. Áldozatul esett Blümer báró és Bezsám bárónő, valamint Zichy Béla gróf is. Mindhárman közeli kapcsolatban álltak Kray Nepomuk János báróval. Kray báró állatállományának a megmentésére és a jobbágyság helyzetének felülvizsgálására Pestről Topolyára sietett. Kiválasztotta legkedvesebb lovait és Zichy grófhhoz vitette. Vállalva a veszélyt, hogy jobbágyságai és az ellenség rátámadhatnak, a kastélyában maradt. Vendégül látta a huszárokat és a szabadkai nemzetőröket. Sokat utazott Verbászra. A július 12-ei és 19-ei vereség után a lázadók egyre jobban fenyegettek, mégsem volt hajlandó elhagyni Topolyát.

A verbászi táborozáskor az jelentette a legnagyobb veszélyt, hogy a magyar seregnek nem volt megfelelő vezére, jöllehet gyakoriak voltak a vezetők cseréi. Valójában a nagyobb harcokra készültek, és nem a szerbek kisebb támadásaira. Hamarosán elesett Örményháza, Temerin, Moldova,

Perlas és Lippa. A verbásziak folyamatosan értesültek az eseményekről:

– Lamberg Ferenc Fülöp gróf tábornok megölése a pesti hídon (szept. 28.)

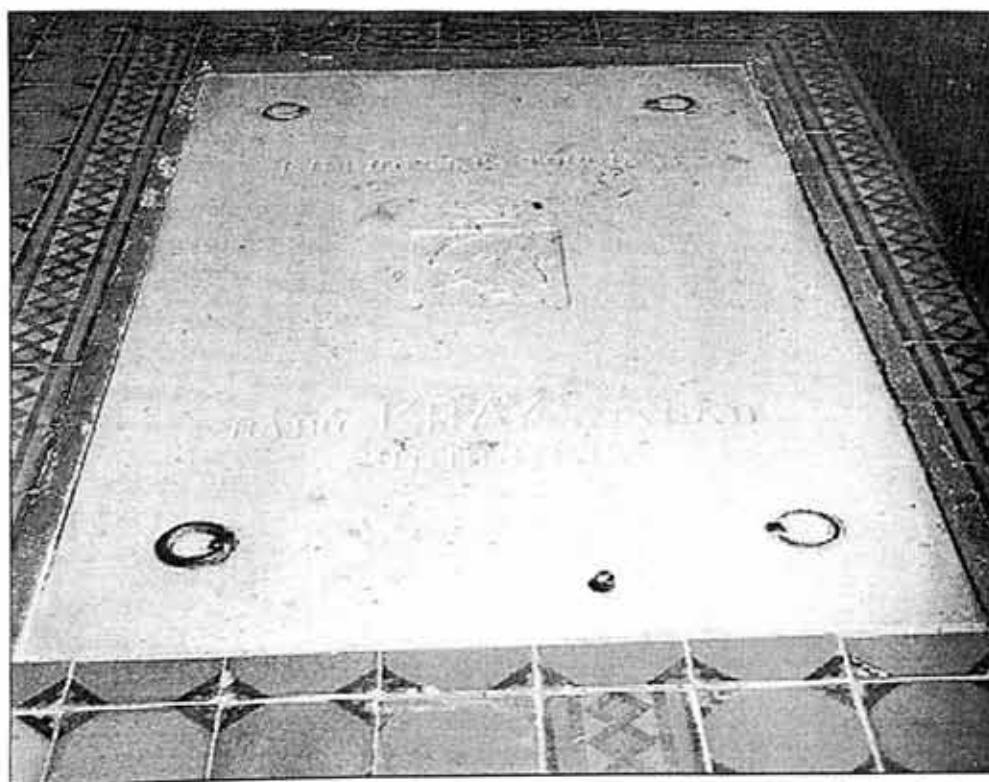
– a Josip Jelačić bán elleni ütközet Pákozdnál

– Theodor Latour tábornok kivégzése Bécsben.

Beöthy Erdélybe, Eszterházi Sándor, a verbászi parancsnok Szegedre vonult vissza. A verbászi tábor üresen maradt.

A szerb csapatok megadásra kényszerítették Hegyest és Bajsát, ennek következtében Topolyáról sokan elmenekültek. Kray báró féltette a vagyonát, a kastélyt és Topolyát, ezért maradt, csak 1849. január 30-án döntött úgy, hogy elhagyja otthonát. Ekkor érkezett a hírnök és felszólította, hogy adja meg magát. Vécsey Károly (1807–1849) grófhhoz hiába fordultak segítségért. A báró a községháza épületénél népszavazással döntötte el a megadást. A nyilatkozatot Rudics János gyógyszerész vitte Bajsára. Míg a báró azon fáradozott, hogy a népet megmentse a pusztitástól, Szabadkáról váratlanul segítség érkezett. A szerb sereg a fehér zászlókkal kitűzött település határa felé vonult, amikor 75 honvéd és 25 huszár az

árkokból golyózáporral rájuk támadt. A túlerőt látván visszavonultak, a szerbek pedig ágyúikkal löni kezdték a helységet. Csak ekkor próbált menekülni a báró. A szerbek azonban elfogták és a kastélyába vitték. A kastélyt szeme láttára kirabolták. Súlyos büntetés várt rá, mert az árulást neki tulajdonították. Velimirov János, egy szenttamási bukott kereskedő, aki főhadnagynak adta ki magát, annak fejében, hogy őrizetet biztosít a bárónak, minden vagyonából kiforgatta. A plébánost meggyilkolták. A bárót, hű szolgálival, akik mindvégig vele maradtak: Mayer Károly titkárával, Rekvényi József számtartójával, Georg inasával és Demkó asszonnyal együtt a szerb táborba vitték. Keserves utazásukat csak az a pár forint enyhítette, amit a szerb táborban egy Davidovác nevű katonatiszt ajánlott fel a bárónak. A vásárolt pokrócokkal védekeztek a hideg ellen. Utukat parasztkocsin folytatták Kúla felé. Amerre elhaladtak, kifosztott kastélyának kincseit fedezte fel a báró, köztük a lovait, amelyekkel közmunkát végeztek. Zdrahál kincstári kasztnárnál szálltak meg, ebéd után pedig Zombor és Szabadka felé folytatták útjukat. Az éjszakát Verbászon töltötték, innen a már gyéren lakott Szenttamásra érkeztek, ahonnan Kovilba hurcolták őket. Egyre kétségbeesettebbek lettek, hiszen nem csak fogvatartóik, de körülöttük a lakosság is ellenséges volt velük szemben. A Dunán át Karlócára érkeztek, ahol egy szobában az ítéletükre vártak. Mivel a pátriárkát nem találták, hogy ítélkezzen felettük, egy főhadnagy a kocsijukhoz kísérte őket és Titelre indultak. Újabb megpróbáltatás várt rájuk. Az éjjelt az egyik nagybecskereki vendéglőben töltötték, majd innen is tovább mentek, hogy Josip Rajačić (1785–1861) pátriárkát megkeressék. Bármerre haladtak, mindenhol fegyveresekkel találkoztak. Végcéljuk Temesvár lett, ahol a várba zárták őket. A harmadik nap reggelén Hoffstatter hadbíró elé kerültek. A börtöni életet az ismerősök tették elviselhetőbbé, de a báró még így is dr. Nagel

A topolyai Sárlos Boldogasszony-templomban a főoltár alatt a krajovai és topolyai báró Kray család sírboltját márványtábla fedi (Rind István felvétele)

kezelésére szorult. A temesvári vár nyugalmát Bem József (1794–1850) tábornok csapatai közeledésének és Buda bevételének a híre bolygatta meg. Bem elfoglalta a Gyárkölvárost és a Józsefvárost. A báró és kísérete május 10-én, 14 heti fogság után kiszabadult és a Gyárvároson keresztül elmenekült. Csakhamar elérték a magyarok táborát, azonban a szabad kivonulás határideje lejárt, s nem engedték át őket. Vécsey Károly grófhhoz akartak folyamodni, de sikertelenül. Megkísérelték, hogy visszatérjenek a táborba, de osztrák előőrsök állták útjukat. Napokig a sírkövek között voltak kénytelenek búdosni, míg végül egy altiszt segítségével a Mehala külvároson keresztül eljutottak Vécsey grófhhoz. Szegedre utaztak, s itt megtudták, hogy Szenttamásnál visszaverték a szerb csapatokat. A báró azonnal vissza akart térni Topolyára, de Szabadkán tudomásul kellett vennie, hogy kastélyát majdnem teljesen elpusztították, minden vagyonából kifosztották, körülbelül 50 840 forint veszteség érte, elvesztette a

lovaikat, a könyvtárát és a fegyvergyűjteményét. A park is tönkrement. A hír Pozsonyba üzte, a feleségéhez és a lányához, de rossz közérzete miatt Pestre utazott. A topolyai birtokot 1850-ben átadta vejének, Zichy Nepomuk Jánosnak. 1851 novemberében Pesten, amikor a Vadászkiirt fogadóba igyekezett a barátjához, a rosszul megvilágított színházterem egy hintó elgázolta. Lábai összezúzódtak. Édesanyja lakására vitték, ahol 16 hétig feküdt. A legjobb orvosok kezelték. Gyógyulófélben volt már, amikor 1852. augusztus 6-án meghalt az édesanyja. Az ital hatására régi

sebei kiújultak és 1852. december 21-én, felesége és nővére látogatása után báró Kray Nepomuk János, a Kray család utolsó sarja meghalt.

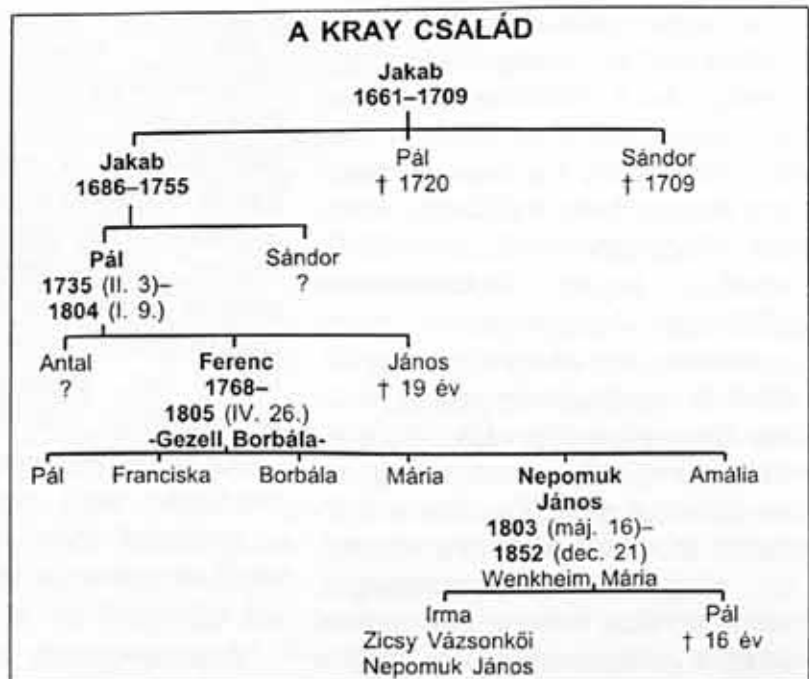

A templom falán elhelyezett alsó emléktáblán Vörösmarty-sírfelirata, melyet a költő báró Kray Pál tábornaszernagy azonos nevű ükunokájának a halálára írt 1846-ban. A felső emléktábla a bárói család kihalását adja tudtunkra (1852). (Rind István felvétele)

Az emléktábla mögött báró Kray Pál szíve található ezüstszelencében (1804). Alatta a fiának, a tragikusan elhunyt Ferencnek szentelt kőszobor 1805-ből (Rind István felvétele)

- KOC SIS Zsuzsanna
- GONDI Martina
- RUDICS Diana
- BENEDEK Gabriella
- DUDÁS Diana

A Kray-családfa

Tendenciák a magánhangzók fejlődésében az ómagyar kor végén

ZAY Ferenc: Az *Landor fejrwar el wezessenek oka e woth és Így esewth* című emlékiratát Mátray Gábor (1797–1875) fedezte fel 1852-ben. Különös módon a nyelvészek figyelmét e terjedelmes szöveg mindmáig nem keltett fel, pedig az ómagyar kor végéről felbecsülhetetlen értéket képvisel nyelvi szempontból. A nyelvemlék 74 kéziratos lapot tesz ki.

A szöveg nyelvészeti értékét abban látom, hogy pontosan száz évvel a Huszita Biblia fordítása után keletkezett. A két szöveg összevetésével arra döbbenünk, hogy Zsigmond (1368–1437) egyetemalapítási kísérletei, a megnövekedett művelődési viszonyok, az írástudók számának jelentős megnövekedése a belpolitikai viszonyok megromlása ellenére a magyar nyelv fejlődése terén hihetetlen fejlődést eredményezett!

A szövegről Horváth János (1878–1961) még azt írta: „Hogy Az Landor fejrwar... című munkáját Zay Ferenc írta, az mind máig be nem bizonyított pusztá feltevés” (A reformáció jegyében, Bp., 1957). Kovács István Debrecenben 1982-ben közzétette a teljes szöveget az olvasattal együtt. Zárótanulmányában meggyőzően bizonyítja Horváth állításának ellenkezőjét, azt, hogy az emlékiratot csak Zay Ferenc írhatta. Bizonyítékait arra alapozza, hogy az említett szöveget, valamint Zay Ferenc aláírásával ellátott misszilisiket vet egybe paleográfiai és nyelvi szem-

pontból oly meggyőzően, hogy állításában hinnünk kell.

Zay Ferenc Valkó vármegyei magyar családból származott. Ezt hangsúlyoznunk kell, mert a szöveg helynevei, illetve az események helyszínének leírása annyira pontos, lenyűgöző, hogy csakis a szemtanú volt képes ilyen helyismerettel rendelkezni. 1505-ben született, hamar bekerült II. Lajos (1506–1526) udvarába, ahol barátságot kötött Battyányi Orbánnal. Részt vett a mohácsi csatában (1526). A vereséget követő időszakban Ferdinánd (1503–1564) pártjára állt, a híve maradt haláláig. Az 1530-as években egy huszár csapat élén őrizte a Dráva vonalát a török betörésektől. A schmalkaldeni háborúban (1546–1547) elért vitézi tetteiért az uralkodótól megkapta a trencsényi Ugrócot. 1548-ban Dobó István (1500 körül–1572) tisztjára volt Egerben, s a szolnoki vár erődítési munkálatait vezette. 1553-tól 1557-ig Verancsics Antal (1504–1573) társa volt a konstantinápolyi követségben. Tudott törökül, s feltehetően beszélt a horvát nyelvet, amiről a szlavizmusok, eredeti szláv szóalakok tanúskodnak. A követségből hazatérve előbb a dunai naszádosok, majd Kassa kapitánya lett. Valószínűleg 1570 októberében halt meg.

Az emlékirat két részre osztható. Az első részben a vár, „Lándorfehérvár” elvesztésének okát, a második részben magát az ostromot írja le.

A szöveget az irodalomtörténet emlékiratként tartja számon.

Ugyanakkor fontos történeti kútforrás is, hiszen más-más korból származó történelemkönyvekben Belgrád elestét szinte szóról szóra Zay Ferenc szövege alapján írják le. A magam részéről úgy vélem, hogy a két főszál mellett (feudális anarchia, ostrom) a mellékesemények ma is lenyűgöző leírásával az **első magyar regény** csíráit teremtette meg!

Visszaemlékezései 1520. IX. 21-ével kezdődnek, Szelim (1467–1520) szultán halálával. Az eset a magyar-török fegyverszünet idejére esik, amikor mindkét részről készek megújítani a fegyvernyugvást. Lajos király még fiatal, tapasztalatlan. Amikor a követektől meghallja, hogy a szultán a béke megőrzése fejében adót követel, tanácsadóira hallgatva fogságba vetteti őket. A szultán halálhírére a foglyokat megcsonkítják, és úgy engedik haza őket. Az új szultán, Szolimán (1494 vagy 1495–1566) hadjáratra készült. A megcsonkított foglyok miatt megváltoztatja eredeti szándékát, és 300 000 emberrel 1521 júliusában Magyarország ellen indul. A nála lévő magyar követekkel megüzeni, hogy szándéka Nándorfehérvár és Sabác megvétele, majd Magyarország lerohanása.

Sabác nevénél meg kell állnunk egy pillanatra. A Vuka környéki születésű szerző következetesen Sabácot ír, mert ismerte a helység hangalakját. Ugyanakkor a magyar nyelvészetben a Szabács helynév szerepel. A kettősség szerintem onnan származik, hogy a szlá-

vul nem beszélők a több grafémával is jelölt s-hang helyett sz-et tételeztek fel!

A szultán szándékának hírére Lajos és az öt körülvevő főurak megrettentek. Tisztában voltak vele, milyen végzetes következményekkel járt volna Belgrád, mint kulcsfontosságú végvár elveszte nemcsak a magyarságra, de a kereszténységre nézve is. Elhatározták, hogy minden szükségessel felszerelik a várat (porral, álgúval, darabontokkal, éléssel). Török Bálint (?–1551), a vár bánja még gyermek volt. Sulyok István, Török Bálint gyámja azonban csak olyan feltételekkel volt hajlandó a király embereit a várba beengedni, ha az udvar előbb megfizeti azokat a tartozásokat, amivel az udvar Bálint apjának, Imrének tartozott. Erre Zápolya János (1487–1540), Erdély vajdája biztatta fel, aki hatástalanította volna a király akaratát.

Gáncsodkodásának oka viszont az volt, hogy fejedelemségre törekedett.

Itt elkanyarodik a történet egyenes folytatásától Zay Ferenc. Elég terjedelmes közbevetés tanúskodik a szerző szándékáról, hogy megértesse a történészek lelki rugóit, a feudális széthúzás következményeit. Zápolya irigységből és gyűlöletből gáncsolta Báthori Istvánt (1533–1586). Báthori temesvári ispán volt, amikor Dózsa György (1470 körül–1514) keresztesei szorongatták. Zápolya szabadította meg válságos helyzetéből. Ekkor egymás közt egyezséget tettek, hogy nádorságot vagy kormányzóságot egymás ellen nem vállalnak. Ennek ellenére Báthori 1519-ben Zápolya tudta és beleegyezése nélkül elvállalta a nádorságot. Az most már minden eszközt felhasznált, hogy megbuktassa vetélytársát. 1525-ben a hatvani országgyűlésen ez sikerült is neki, és Werbőczy Ist-

vánt (1458–1541) választotta nádorrá. Lenyűgöző a háttér-machinációk leírása! Ugyanakkor zavarja az olvasót, mert ha nem figyel a szövegre, úgy tekinti, hogy ez az esemény az ostrom előtt történt. Egyetlen célja ennek a kitérőnek, hogy minél érzékletesebb képet fessen a magyar nemesség megosztottságáról, amely végül is a középkori állam bukásához, közvetlenül pedig Nándorfehérvár elestéhez vezetett.

E kitérő után tér vissza a szerző Nándorfehérvár ostromához. Előbb Sabác, majd Zimony (Zemlén) esik. Mindkét eseményt mesteri módon ábrázolja a szerző. Sabác esetében fölleveníti, hogy foglalta azt vissza Mátyás (1458–1490) király. Még ma is kalandregénybe illően fokozza az érdeklődést. Ugyanilyen kitérő a nocejjak hőstette, akik a hidalkatrészeket szállító török dereglyéket semmisítették meg. Ezekkel a részletekkel érzékelteti, hogy egység esetén milyen kis erővel is képesek lettek volna a magyarok meghiúsítani a törökök szándékát. Másrészt képet kap a mai olvasó arról is, hogyan néptelenedett el a Délvidék a török rablóhadjáratok nyomán.

Nándorfehérvár Oláh Balázs vicebán parancsnoksága alatt két hónapig ellenáll az ostromnak. A török túlerő elől előbb a szétlőtt vízivárból vonulnak vissza, majd a felsővárba. A szerző kitűnő epikai érzéssel fokozza az olvasó kíváncsiságát: a védők hősiességét szembeállítja a főurak okozta nincstelenséggel. Felsorolja, hogy fogy el az élelem, a puskaapor, hogy hullnak el a védők. Nem becsüli le az ellenséget. A túlerő és az elszántság az ellenség részéről képes csak felülkerekedni a védőkön. S még így sem tudtak volna diadalmaskodni. A szultán már-már feladja az ost-

romot, amikor egy Morgay János nevű tiszt nagy ajándékok reményében a török táborba szökik. A szultánnak elmondja a várbeliek kilátástalan helyzetét, a készletek megfogyatkozását, a vár gyenge pontjait. A császár új rohamot rendel el a védők ellen, ám az is sikertelennek bizonyul. Ekkor Morgayt és egyik vezérét a védőkhöz küldi azzal az ígérettel, hogy ha megadják magukat, szabad elvonulást és jutalmat biztosít a megmaradottaknak. Oláh Balázs még ellenállna, de emberei érzik a további harc kilátástalanságát. Végül hitlevelet követel a szultántól, amit a szultánon kívül vezérei is aláírnak. Ennek birtokában megmaradt 72 emberével, az asszonyokkal és gyermekekkel kivonul a várból. A szultán kíséretet ad melléjük, hogy átkeljenek a Száván. Zemlénen túl azonban a kíséret egy szálíg levágja a megmaradottakat, „mynden Marhayokba Es a gyermewkewkbe Es az azony Nepekbe Sakmanth Tewen...”

A szultán bevonul a várba. A vár eleste hírére a kisebb várak, várkastélyok őrsege egész Péterváradig elmenekül, sorsára hagyva az erődítményeket. A törökök egész a Drávaig végigrabolják a vidéket. Az elfoglalt erősségek anyagát felhasználva megerősítik Nándorfehérvárt. Megajándékozza Morgayt, és hazaindul. Szendrő környékén azonban az árulónak nyoma vész, nem élvezhette tette gyümölcseit.

Zay még egyszer szembeállítja a két vetélytársat, Báthoryt és Zápolyát. Báthory Ó-Péterváradjával szemben táborba száll. Kisded serege azonban nem alkalmas arra, hogy felmentse Nándorfehérvár szorongatott védőit, de arra igen, hogy ne engedje szétszaladni Pétervárad őrségét. Zápolya Lippánál sokkal nagyobb sereggel tá-

borozik. Nem csatlakozik a nádorhoz, sőt a szerző szerint lepaktál a törökökkel. Megjegyezzük, hogy e tettevel szinte főpróbát tartott a mohácsi csatában játszott szerepéhez!

A Huszita Biblia nyelvezetének ismeretében Zay szövege első olvasatra is meglepően korszerűnek tetszik. Mihelyt az olvasó megbirkózik a paleográfiai sajátosságokkal, élvezni tudja az események fordulatosságát. Az események ábrázolásában szintén lebilincselő. Helyismerete kifogástalan. Ezen a tájon született, tehát a szövegben említett földrajzi nevek minden esetben pontosak, sőt mai szemmel nézve értéket jelentenek, mert megőrizték a korabeli alakokat.

A szókinccsel, archaizmusokkal most nincs szándékomban foglalkozni. Ám említést érdemelnek a szlavizmusok! Fentebb már említettem, hogy feltételesen beszélt a délszláv nyel-

vet, mint ahogy törökül is tudott. Az alábbiakban nem a szláv jövevényszavakkal, hanem a nyilvánvaló szlavinizmusokkal szeretnék foglalkozni.

Nyelvünkben a szláv **muka** = kín, gyötrelem jelentésváltáson esett át, de a szóalak megőrizte az ősi szláv **on** nazálist. Zaynál a Mwka eredeti hangalakban és jelentéssel szerepel!

A **prebeg** = szökevény, aki a török hódoltsági területekről szökött Magyarország területére.

Barona, baronavár = rönk, rönksánc. Ebből a hangalakból könnyen levezethető a mai Baranya hangalakja.

A **deed wssy** vagy **Ewsy** a szöveg egyik ódonsága. Jelentése: déd- vagy ükapa. Hangalakja, még inkább szerkezetes volta erősen érezteti szláv eredetét.

A **Newolyasok** = szerencsétlenek szóátvételben még nem

történt meg a magánhangzó harmónia létrejötte, és csak később következhetett be a szó jelentésváltozása, jelentésgazdagodása.

A **Bwzloman** = muzulmán szó a hangalak fejlődésének egy szakaszát rögzítette a magyarban: muzulmán – buzlomán – buzulmán – böszörmény alakváltozatok egyike maradt meg a szövegben.

Az emlékiratban megtalálhatjuk a mai magyar magánhangzórendszert:

e: Eleyth, E mya

é: Es, Tetelnek, Eles neep, weegh Haz, Keeth wették, wegh war, Hatalhalmaznek

ë: Ellyen, gyermek, Ewes, Therek

Nem ees

i: Mynd, Mya, Bynthette, Ky Ky, wysselnenek

î: Igy, Byan, Kyzytewth

Nándorfehérvár (Forrás: Ortelius: Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen... Nürnberg, Johann Sibmacher, 1603. A szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében)

- ö: Essewth, Thewrewk, Kewlchegel
- ő: Ewk, Mydewn, Ew
- ü: dwgthwl, lwth, lwendewre
- ű: gywlewsswg, Ewzny
- a: Indwlathnak, Hamys, Kalandossnak, az, arra
- á: lamborok, alnokssagnak Haaz, zaal, Halaath Aad warät, Haznäth
- o: gonoz, por, partolkodas
- ó: lö, adök look, walook woth
- u: Swlyokoknak, pwzthan, Habwro
- ű: wgy, lffy, Bwssulth

Kettőshangzót csupán egyet találtam, az is mindig ugyanabban a szóban fordul elő: algyaw, azaz ágyu. Mivel többször is elfordul ugyanebben az alakban a szövegben, nem tartom véletlennek, elírásnak.

Ha a magánhangzórendszeret vesszük szemügyre, egy igen hajlékony melódikus magyar nyelv tárul elénk a középmagyar kor kezdetén. Mivel az e hang megterheltsége sokkal kisebb volt, mint a mai magyar nyelvben, azt kell mondanunk, hogy hangzása színesebb, változatosabb volt a jelenlegi ejtési sajátosságoknál. Ezt a tulajdonságát onnan kapta, hogy erősen hajlott az ö-zésre, valamint természetes oppozíció létezett még a ä – é hangpárok között.

A hangjelölés még erősen ingadozott, különösen az u – ü hangok jelölése esetében, illetve mindkét hangot a w grafémával jelölte a szerző. Megvolt benne a törekvés, hogy érzékeltesse a rövid-hosszú magánhangzók közti különbséget. Az é – á esetében ez a szándék különböző grafémák használatát eredményezte.

Ezek a következetlenségek, szabálytalanságok azonban nem okoznak különösebb zavart az olvasatban. A mai olvasó is gyorsan felfedezi a szerző által kialakított szabályokat, s folyamatosan képes dekódolni a szöveget.

Horváth János és mások hangsúlyozzák a szöveg ö-ző tendenciáját. A megállapítás helytálló, habár a jelenség eltér az ö-ző nyelvjárás szabályrendszerétől. Mondhatnánk: a magyar nyelvben akkor meglévő, működő törekvést tükröz Zay szövege. A jelenség nem nyelvjárásiasság, hiszen a szerző származása szerint a szerémségi nyelvváltozatot beszélte, tehát inkább úgy kell tekintenünk, mint az ómagyar kor végi általános jelenséget, amely a magyar nyelvterület jelentős részén érvényesült.

Helyszüke miatt csupán egy töredéket idézek az ö-ző alakokból: penthewkewn, egyzewr, lewth wona, lgewn, essewth wala, Kethzewr, Ezewnkwzbe, zewrtelen, Erezthewtte, Myndewn, Bezellewthe, gyermekw, zewmelye, Kellewth, Keressewth, zewrtelensseg, gewryezthyka, Bewntheticsek mya, zewmewkkel, Ezewsb (eszösb), Tyzty zewrynth, Kezthew (kesztyű), Hytews stb.

A középzárt ë ma is keveredik az ö-vel az ö-ző nyelvjárásban. Zay Ferenc nyelvhasználata ismerte ezt a jelenséget. A szabatosan használt ë-k mellett sok esetben ott is ezt a hangot használja, ahol az ö-ző nyelvjárásban szabályosan ö fordul elő. Pl. Thewrekky (törökki) esetében még a szóvégi i-zés is megjelenik. További ë-ző esetek: Thekellewtek, Ellyen, Kenyeregwen, Terweny, Enneth, zokoth Lenne, Kernywl wezyk, Megh nem ees, Kenyergesewmre stb.

A szóvégi -é; -né toldalékok helyett szinte törvényszerűen -i; -ní alakok jelennek meg, de nem ritka az i használata szó belsejében sem: Tellyessytheny, wysseiny, Illyethyn, Symyre, Nykiek, Nyznewm, Bely, Belye, megh wehetny, Nythe, Ereztheny, zynthyn, Thewrewkky, thenny, passaky stb.

Az allativusi -hoz helyhatározórag nem minden esetben követi a hangrendi illeszkedés szabályait, és a magas hangrendű szókhöz az eredeti mély hangrendű alak kapcsolódik: zenderewhoz, néphöz, myndenhöz, Kyhoz, Pesth Hoz, Semyhoz, Ew felssegehoz, Kezéhez.

A szöveg alapján magánhangzó rendszerünkben a következő tendenciákat figyelhetjük meg:

a) **Nyiltabbá válás.** A legkifejezettebb jelenség, amit a mai olvasó a szövegen megfigyelhet. A példák sokasága tanúsodik a törekvés általános voltáról:

- Megh Remewlt
- Thatarazny (tatarozni)
- Ewzy (üzi)
- Bamlottak
- feyrwarath (a -t helyhatározórag előtti o kötőhangzó vált nyiltabbá)
- zweken (szüken)
- Teyed

Thewrewkes (török is) Az es – is kötőszó egyébként törvényszerűen hozzákapcsolódik a megelőző szóhoz.

- azes
- Masth (most)
- attyemffay
- Eth (itt)
- Ewlwen (ülvén)
- Ewzny (üzni)
- ellyen (ilyen)

penznel Kewl
 zolthan (szultán)
 Kezewlthelen (készültelen –
 készületlen)
 Kewld
 Keweth (követ)
 Kesser
 Mynemew
 zewkssegh
 Newew (nevő – nevű)
 akaryok
 Kewlewnben
 Ezen Kywewl
 Newezhethewnk
 Kewlewm Kewlewm fele
 Thwgyok
 Kenchtarho

b) **Zártabbá válás.** Az előző határozott nyíltabbá válási törekvéssel ellentétben igen gyakori a zártabb alakok használata is. Bizonyos esetek ma is megtalálhatók nyelvjárásainkban, ami a tendencia tartósságát és elterjedtségét bizonyítja.

Hathwanwl
 Bwdabwl
 lwth (jött)
 Habwro
 lwendew
 ozthan
 tahat
 Nyzwyn
 Synkynek
 lw (jö – jü)
 lgyrethewkkel
 ltylethybe
 gywrgy (György)
 Kewzwenyws (köszvényüs)
 okosságbw
 Kynyeben (könnyebben)
 Hyrynel Kewl
 Hynnynek (hinnének)
 mynywel
 zollony
 Kewnywrgessewkel

wttolssw
 Thwby (tübbi – többi)
 zegywnere de: zegyenerere
 gywp (gyüp – gyöp)
 Thar fw (tar fő)
 Kynyereth (kenyerét)
 Kewnywrgewthem (könyörgöttem)
 inya walo
 igyr
 fyrfy

c) **Delabializáció.** Érdekes módon a labializációra alig van példa Zay szövegében. A néhány eset is inkább az ö-zéssel kapcsolatos. Annál gyakoribbak a delabializáció esetei:

Mywel (művel)
 Kewethsseg
 pysewk
 Byn
 Bynthethethnek
 dyhewdessbe
 ldwewzles
 lwethes (üvöltés)
 Kylssew
 Therek Balynth

A családnév írása elüt a szerző helyesírásától. Míg egyébként minden esetben a török népnévben ew betűkapcsolattal jelöli az ö hangokat, a családnévben az e jelenik meg. Feltevésem szerint nem ö hangértékkal, hanem ë-vel, ahogy bizonyos esetekben az ö hangot ë hanggal helyettesítette.

d) **Hanghézag.** Ha bármely okból két teljes nyomatékú magánhangzó kerül egymás mellé, hanghézag keletkezik. Szövegünkben ennek jelölt és jelöletlen alakjával is találkozunk.

Jelölt alakok: Reya, Leyelth (leélt – megtörtént, megtartott jelentésben).

Jelöletlen alak: Masswa. Egyetlen esetben fordul elő a szövegben. A jelölt hiátustöltők

azt jelzik, hogy a szerző igyekezett a kiejtés szerint rögzíteni a magyar beszédet.

Más kérdés a translativusi-factitivusi alakokban a hiátus felodása. A -vá, -vé alakok helyett még az -á, -é alakokat alkalmazza. Ha a ragok magánhangzóra végződő tövekhez kapcsolódnak, hanghézag keletkezik, amit a kiejtés szerinti írásmód szellemében old meg:

Eweye (övévé – magáévá tesz)
 arwloya (árulóvá – válik valaki)

A magánhangzóról kialakult kép, ami Zay Ferenc szövege alapján elénk tárul a XVI. század elejéről, nehezen hasonlítható össze a kor más szerzőinek nyelvhasználatával. Nagyrészt fordításokkal találkozunk vagy vitairatokkal. Már az Aporkódexnél tapasztaltuk, hogy a szakrális szövegek igen megkötötték a fordítók kezét. A vitairatokban, prédikációkban viszont a tartalom továbbra is a bibliai szövegekhez kapcsolódott, vagy vallási témákhoz, tehát a szerzők kénytelenek voltak eltávolodni a beszélt nyelvtől. Zayt azonban nem kötötték ilyen elvek. Mivel az események kortársa volt, azokat és az okokat igyekezett színesen, meggyőzően kifejteni. Szabadon használhatta tehát nyelvét, a szerémségi-szlavóniai magyar nyelvet. Ez pedig, mint az előzőekben láttuk, magánhangzó állományát és hangfejlődési tendenciáit illetően közel áll már a mai nyelvállapothoz. Legáltalában hangzásában nem nagyon különbözik a mai nyelvjárásokétól. Ö-ző, ë-ző jellegzettségével egy igen dallamos, hajlékony beszédmelódiát tár a kortárs elé.

A Bácsország-könyvek

sorozat 1. kötetként megjelent a

SZABADKA (1428-1918)

című tanulmány- és dokumentumkötet.

1796-tól 1996-ig tartalmazza a polgármesterek névjegyzékét is.

Az Előszó: „A millecentenárium és Szabadkán a polgármesteri tisztség bevezetésének 200. évfordulójára jelent meg ez a könyv. 1796. július 5-én ugyanis Szucsics Jánost választotta meg a magisztrátus Szabadka első polgármesterének.”

Dr. Hegedüs Antal recenziójából: „... vidékünkön úttörő vállalkozás, mert eddig a város legkorábbi történetéből, de igazgatástörténetéből sem látott napvilágot ilyen összegező munka. (...) Szabadka középkorát sokkal részletesebben, folytonosságában ismerhetjük meg.”

A tanulmányok szerzői a középkor kiváló kutatói és ismerői:

- * dr. BLAZOVICH László, a szegedi Csongrád Megyei Levéltár igazgatója, egyetemi magántanár;
- * dr. ENGEL Pál, történész, akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának igazgatója;
- * MAGYAR László, a szabadkai Városi Levéltár levéltárosa.

A tartalomból:

- o Szabadka rövid története 1918-ig
- o Szabadka története a tatárjárásig
- o Szabadka földesurai a középkorban
- o Szabadka mezővárosi fejlődése és jogi helyzete a középkorban
- o Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből
- o Városigazgatás (1428–1918)
- o Szuchich János, az első polgármester
- o A város polgármestereinek névjegyzéke (1796–1996)

A közel száz fényképet, térképet és eredeti dokumentum-másolatot tartalmazó, 190 oldalas, vászonkötésű és színes fedőlappal ellátott könyv olvasóit személynév- és helynévmutató segíti, megtalálható továbbá Szabadka nevének mintegy 280 helynévváltozata is.

A SZABADKA (1428–1918)

kötetet Magyar László és Szabó József szerkesztette, kiadó a szabadkai Pannon Press. Megrendelhető 100 dináros áron a **Grafoprodukt** címén: 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel/fax: 024/555-032

sorozat 2. kötetként, és a szabadkai Grafoprodukt magánnyomda kivitelezésében megjelent a

GYMNASIUM 1747–1997

című tanulmány- és dokumentumkötet.

A majd 400 oldalas könyvben közel negyven egykori dokumentum-másolatot, gazdag képanyagot, több száz nevet, továbbá magyar, szerb, német és angol nyelven előszót talál, néhány tanulmányt pedig szerb és horvát nyelven is olvashat.

Tudja-e, hogy 250 éves a gimnázium? Ha nem, akkor eggyel több okunk van rá, hogy a figyelmébe ajánljuk a

GYMNASIUM 1747–1997

című könyvet, amelyet lapozgatva/olvasgatva nemcsak egykori gimnáziumi éveit idézheti fel, hanem megismerkedhet a tanintézmény negyedévezredes gazdag történelmével és a város életében betöltött fontos kulturális szerepével.

Az egykori és a jelenlegi szabadkai gimnazisták, de minden, a szabadkai gimnázium történelme iránt érdeklődő könyvespolcáról nem hiányozhat a

GYMNASIUM 1747–1997

című könyv! Érettségizőknek értékes ajándék, az érettségi találkozók résztvevőinek emlékeket idéz a

GYMNASIUM 1747–1997

című könyv, melyben – sorrendben – Iványi István, Frankl István, Schmausz Endre, dr. Hegedüs Antal, Pálinkás József, dr. Horváth Mátyás, dr. Tóth Lajos, Kek Zsigmond, Kosztolányi Árpád, Szikora Judit, Kunkin Zsuzsanna, Magyar László, dr. Bányai János, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Kosztolányi Dezsóné, Vasa Stajić, Milivoje V. Knežević, dr. Matija Evetović, Josip Ivanović mgr. és Slaven Bačić mgr. írásai követik egymást. A szerkesztő dr. Hegedüs Antal és Szabó József. Kemény kötésben, színes borítóval, ára 100.– din.

Megrendelhető:

– a **Grafoprodukt** címén (24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel/fax: 024/555-032)

Megvehető:

- a **Napredak** szabadkai könyvesboltjában (24000 Szabadka, Köztársaság tér 16.)
- a **Limbus** Könyvesboltban és Antikváriumban (24000 Szabadka, Boris Kidrič u. 6. (Korzó), tel.: 024/34-047)
- a **Max-Venus** Könyvkereskedésben (a Szárits János-szobornál, 24000 Szabadka, Vladimir Nazor u. 9/1)

E számunk a szabadkai önkormányzat támogatásával jelent meg.

A szerzők: Bárth Dániel történész (Budapest) * Gulyás László történész (Szeged) * Horváth Mátyás ny. egyetemi tanár (Királyhalom) * Hulló István biológus, ornitológus (Szabadka) * Kalapis Zoltán művelődéstörténet-kutató (Újvidék) * Korhecz Papp Zsuzsanna művészettörténész, restaurátor (Szabadka) * Kunkin Zsuzsanna főkönyvtáros, tudományos munkatárs (Szabadka) * Magyar László filológus, levéltáros (Szabadka) * Papp Árpád néprajzkutató (Szabadka) * Ricz Péter régész (Szabadka) * Silling István néprajzkutató (Kupusina) * dr. Szöllösi Gyula hidrobiológus, ny. egyetemi tanár (Szabadka-Szeged) * Tolnai Ottó író (Palics) * dr. Vékony László orvos, helytörténet-kutató (Csantavér) * A topolyai Dositej Obradović Gimnázium tanulói: Benedek Gabriella, Dudás Diana, Gondi Martina, Kocsis Zsuzsanna és Rudics Diana * **Fotók:** A fedőlapon Szabó Attila (Szabadka) felvétele (a Palics-Ludas Közvéllalat engedélyével); a Palics fürdő szóban és képekben c. albumból (3., 4., 5. old.); Horváth József (Szabadka) képes levelezőlap-gyűjteményéből (6., 7., 8., 10.); Főző József (Szabadka) felv. (10.); Hulló István (Szabadka) felv. (11.); Németh Mátyás (Újvidék) felv. (12.); Tóth Károly (Szabadka) örökösének családi albumából (13.); Brindza Károly (Szabadka) képes levelezőlap-gyűjteményéből (21.); Harkai Imre (Topolya) képes levelezőlap-gyűjteményéből (29.); Rind István (Topolya) felv. (30., 31.); a szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményéből (34.); a szabadkai Városi Múzeum archívumából (39.)

TARTALOM

Újabb beköszöntő (Riczy Péter)	3
A Palicsi-fürdő szobán és képeken (Magyar László)	3
Palicsi-fürdőhely térképvázlata (1884) (M. L.)	8
A Palicsi-tó mikroszervezeteinek első kutatója (Dr. Szöllösi Gyula)	9
A Palicsi-tó madárszigetei (Hulló István)	11
Kutak a homokpusztán (Kalapis Zoltán)	12
Tóth Károly palicsi festménye (Tolnai Ottó)	13
Kuruc és labanc (Korhecz Papp Zsuzsanna)	15
Mai vajdasági magyar néphagyományok (Silling István)	17
Vajdaság néprajzi atlasza (Papp Árpád)	18
Egy XIX. századi nagybecskereki jótékonyági akció nyomában (Kunkin Zsuzsanna)	20
A tiszaí esperesi kerület plébániáinak és iskoláinak helyzete a XVIII. század közepén (Bárh Dániel)	21
Szerbek és magyarok a Tisza mentén (Gulyás László)	22
„Ha veszünk, mindnyájan vesszünk el!” (Vékony László)	25
Dokumentumok (Közreadja: Magyar László)	27
Az utolsó Kray báró és Topolya 1848–1849 között (Kocsis Zsuzsanna, Gondi Martina, Rudics Diana, Benedek Gabriella, Dudás Diana)	29
Tendenciák a magánhangzók fejlődésében az ómagyar kor végén (Dr. Horváth Mátyas)	32
Bácsország-könyvek	37
A moravicai avar kori temető (Riczy Péter)	38

A moravicai avar kori temető

Valamikor a hetvenes évek második felében a Moravicát Pacsérrel összekötő műút jobb (keleti) oldalán kezdtek meg a Szabadidő-központ építését. Első lépésként egy transzformátorállomást létesítettek közvetlenül az út mellett. Ennek alapozásakor egy csontvázas sír került elő néhány fémdarabbal (amelyekről később kitudódott, hogy ezüstből készült tárgyak). Az azóta elhunyt Csubela Ferenc (1937–1996) jelentette ezt a szabadkai Városi Múzeumba, az ugyancsak azóta elhunyt Szekeres László (1931–1997) régésznek, aki e sorok szerzőjével együtt elvégezte a helyszínelést. Ennek során egyértelműen megállapítást nyert, hogy ezen a helyen az avar korban (VI–IX. század) temetkeztek. Ezt követően 1977-től 1985-ig folyamatosan napvilágra kerültek az újabb és újabb sírok, összesen 204. A régészeti feltárások az első két évben az út jobb oldalán, a Szabadidő-központ területén folytak. Amikor itt „elfogytak” a sírok, a kutatás színhelyét áthelyezték a túlsó oldalra, a Koplalónak nevezett nagy völgy északi partjára, a Szücs-féle földre.

Büszkén állíthatjuk, hogy a moravicai Szabadidő-központ Koplaló néven bekerült a régészeti szakirodalomba, és azon kevés régészeti lelőhelyek közé tartozik Vajdaságban, amelyet az utolsó négyzetméterig feltártak a szakemberek. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy csupán azt a területet lehetett feltárni, ami a rendelkezésre állt. Tudni kell ugyanis, hogy egykor – nyilván a múlt század végén – a Pacséri út bal (nyugati) oldalán földbánya volt, mégpedig a Koplaló völgy mindkét partja mentén. Annak idején a földkitermelők, számításaink szerint, legalább 150–200 avar sirt semmisítettek meg. Ennek azonban nem maradt nyoma. A moravicaiak sem emlékeznek „régii temetőről” azon a helyen.

Milyen tudományos eredményeket hozott a moravicai temető? A szerencsének köszönhetően sikerült feltárni a temető első és utolsó sírjait is, lehetőség adódott

tehát a temetkezés időpontjának a behatárolására. A VII. század végén helyezték a földbe első halottaikat az avarok a Koplalónak nevezett völgybe benyúló félsziget-szerű földhát keleti részén, s innen legyezőszerűen kiindulva, majd kifli formában megnyúlva északnyugati irányban folytatták a temetkezést, a jelek szerint a IX. század 20–30-as éveit. Tehát mintegy 150 évig használták ezt a temetkezési helyet.

A sírokból előkerült régészeti leletek tanúsága szerint részben állattenyésztő, részben földművelő életmódot folytató település állt a mai Moravica északi részén a VII. és a VIII. században.

Kik voltak azok az emberek, akik Moravica északi határában temették el hozzátartozójukat? Halotti szokásaikon, illetve egykori használati vagy dísztárgyaikon kívül szinte semmit sem tudunk róluk. Honnan jöttek (keletről az biztos!), milyen nyelven beszéltek, mi történhetett velük a IX. században? Nem tudni. Azt azonban tudjuk, hogy sámánhitűek voltak, hittek a túlvilági életben, ezért nagy figyelmet szenteltek a temetkezési szertartásnak. Az elhunytakat (sok esetben még a halott gyermekeket is) mély, szabályos téglalap alakú sírgödrökbe helyezték. Az esetek többségében fából készült, úgynevezett sírkonstruktó – mai értelemben – kriptát alakítottak ki. Sok sírban megtaláltuk ezeknek a falkonstruktóknak elkorhadat maradványait. A sámánhit szerinti temetkezésnek köszönhetően a csontvázak mellett ékszerek, mindennapi használati tárgyak, edények, sőt útravaló gyanánt elhelyezett ételmaradályok (csirke-, birka-, kecskecsontok és tojások) kerültek napvilágra. Fegyvermellékletek (kések kivételével) nem voltak, s ez azt bizonyítja, hogy az itt élt avar közösség nem tartozott az avarság katonai szárnyához. Ők a szigorú nomád, hierarchikus rendben felépült állattartó avar társadalom éllelmiszer-termelői voltak.

RICZY Péter

Következő számunk tartalmából:

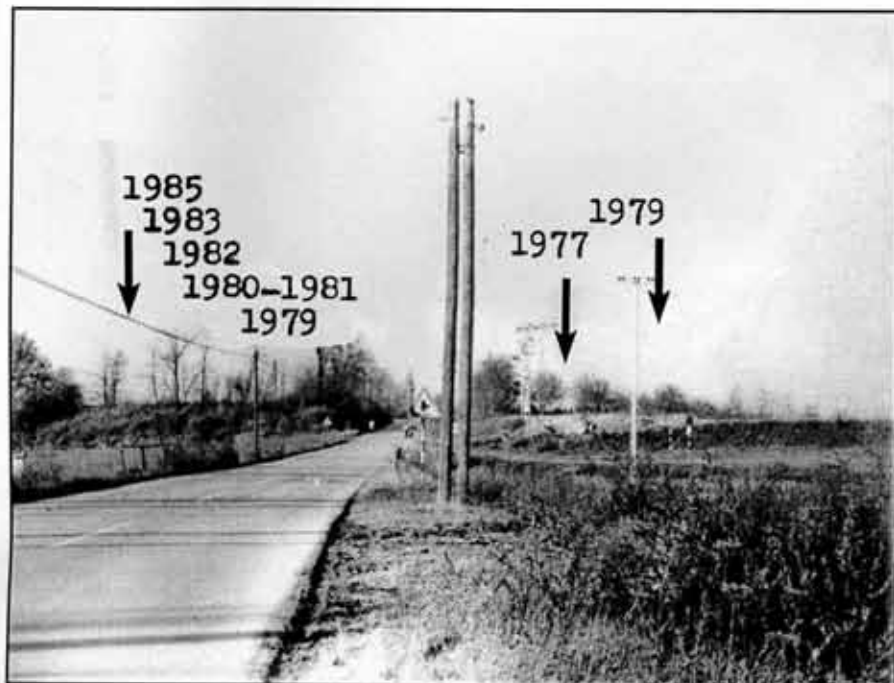
- **Mária-kultusz Vajdaságban** (Nagy-Abonyi Ágnes)
- **Magyarkanizsa 1848–1849-ben** Miloš Dimitrijević emlékiratában (Dobos János)
- **Cigányzenekarok Palicson (1860–1918)** (Magyar László)
- **Mai vajdasági magyar néphagyományok — táplálkozás, viselet** (Silling István)
- **A Szabadkai Népszínház környéke 1848 előtt** (Hovány Lajos)
- **Jázovai búcsú** (Miklós Komélia)

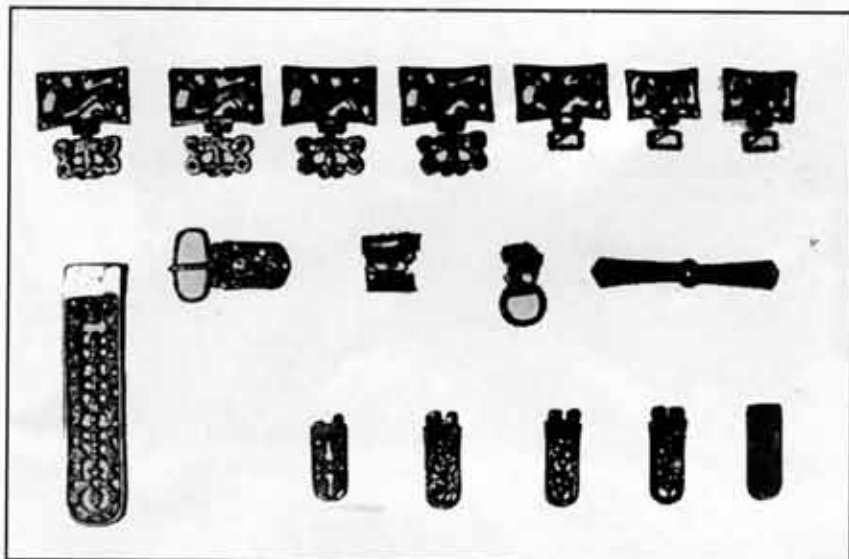
BÁCSORSZÁG

Lalia Gábor, Magyar László.

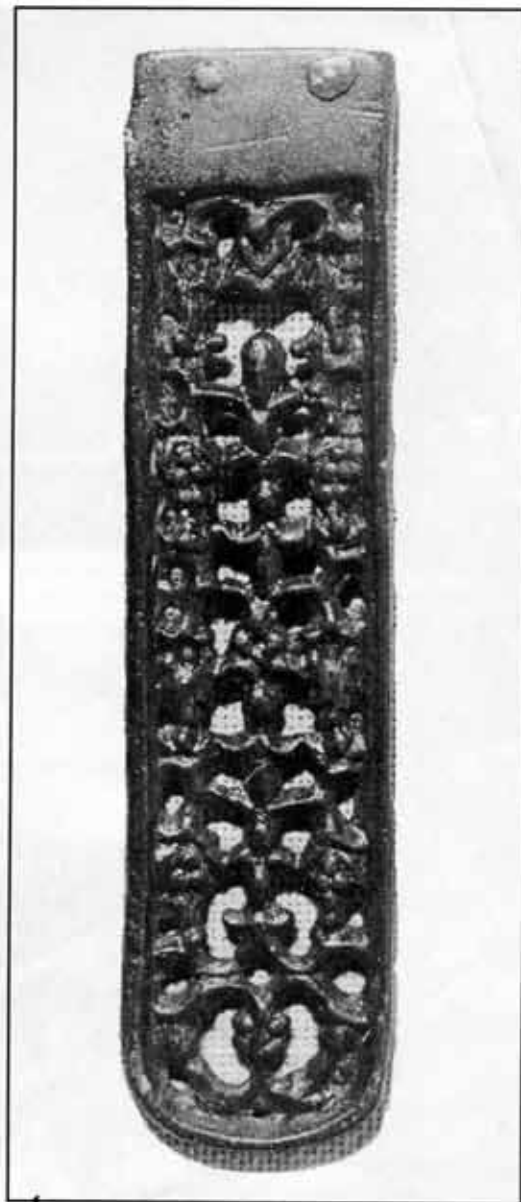
Vajdasági honismereti szemle • 1998/1 Tavasz • Megjelenik évente négyszer • Alapította: Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 • Új alapító: Népkör Magyar Művelődési Központ, 24000 Szabadka, Žarko Zrenjanin u. 11. • Felelős kiadó: Grafoprodukt Kft. 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel/fax: 024/555-032 • Igazgató: Özvegy Károly • Szerkeszti a szerkesztőbizottság, tagjai: Hulló István, Kunkin Zsuzsanna Péter • Szerkesztő: Szabó József • A lap cím Aczél Henrik (1876–1946) rajzának felhasználásával készült • Kéziratokat és képeket nem örzünk meg és nem adunk vissza. A szerkesztőség szükség esetén fenntartja az írók szellemét és tartalmát nem érintő rövidítések jogát • Levélcím: Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/VII. 85., telefon: 024/555-333, 282-es mellék • Nyomda: Grafoprodukt, 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel/fax: 024/555-032 • Igazgató: Özvegy Károly • A lap évi előfizetési díja belföldön (a Grafoprodukt címén) 20 dinár, külföldön (Postabank Területi Igazgatósága, Szeged 611-323474 pénzforgalmi számon) 20 DEM • A fedőlapon: Tóth Károly alkotása (Szabó Attila felvétele), a hátsó oldalon Madarász Viktor: Kuruc és labanc című festményének reprodukciója

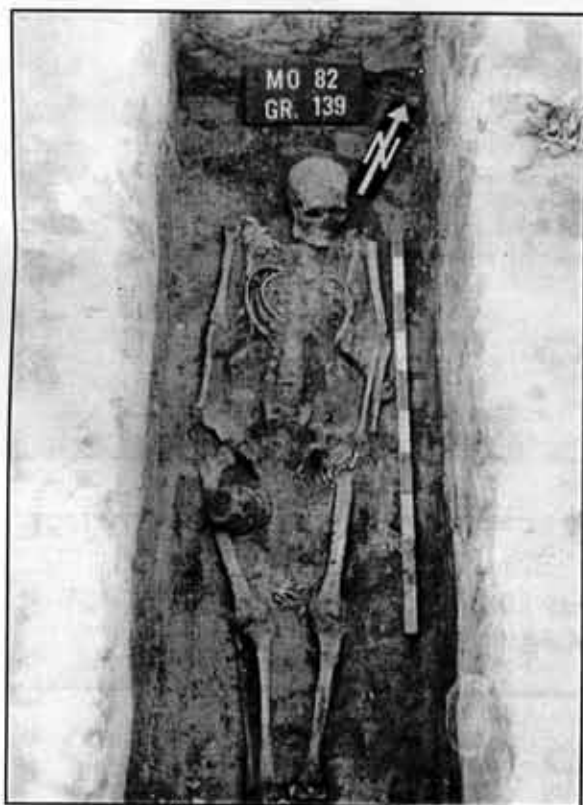
Avar temető a feltárási évszámokkal Moravicán

Griffes-indás díszövgarnitúra a 100. számú sírból

Inda-díszítésű szíjvég az egyik sírből

Jellegzetes sír Moravicáról

1983-ban feltárt szelvény a lelőhely északnyugati részén

A Bácsország több példányán Madarász Viktor: Kuruc és labanc című festményének részlete tükörképként jelent meg. Ezúttal a festményt teljes egészében közöljük. A képhez kapcsolódó cikk szerzőjétől, valamint az olvasóktól elnézést kér a szerkesztőség.

BÁCSORSZÁG